ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ, ՄԻԱՑԵՔ

ԼԵՆԻՆՅԱՆ ՈՒՂԻՈՎ

6

ՀՈՒՆԻՍ • 1990

Պրոլետարներ բոլոր երկրների, միացե՛ք

ԼԵՆԻՆՅԱՆ ՈՒՂԻՈՎ

6

ՀՈՒՆԻՍ

1990

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ
ՏԵՍԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է
1922 ԹՎԱԿԱՆԻՑ

ԼՈՒՅՍ Է
ՏԵՍՆՈՒՄ
ԱՄԻՍԸ ՄԵԿ
ԱՆԳԱՄ

Բովանդակություն

ԵՐԵՎԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԿՈՄԿՈՒՍԻ
ԿԵՆՏԿՈՄԻ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՂԵՏԻ ԳՈՏԻ. ԳՈՐԾԵՐ ԵՎ ՀՈԳՍԵՐ

ՀԻՇԱՐԺԱՆ ՏԱՐԵԹՎԵՐ

ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԷՋԵՐԻՑ

Խմբագրության հասցեն՝
375023, Երևան—23, Օրջոնիկիձեի պողոտա, № 2

ՀԵՌԱԽՈՍՆԵՐ՝
գլխավոր խմբագիր՝ 52—89—93
գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ 52—99—22
պատասխանատու քարտուղար՝ 52—99—34
պատասխանատու քարտուղարի տեղակալ՝ 56—59—93

Բաժիններ
մարքս-լենինյան տեսության պրոպագանդայի՝ 52—05—58
կուսակցական կյանք՝ 52—25—43
սոցիալ-տնտեսական պրոբլեմների՝ 52—57—56
գիտության և կուլտուրայի՝ 53—86—11
գրական աշխատողներ՝ 52—66—77
56—59—94
թղթակիցներ, սրբագրիչ՝ 53—86—11

ՆՈՐԱՑՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ. ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ՌԵԱԼԻԶՄ

Ա. ԿԱՊՏՈ

ՄՏՔԵՐԻ ԽՄՈՐՈՒՄՆ ՈՒ ՄԻՏԻՆԳԱՅԻՆ ԿՐՔԵՐԻ եռքը, կարծիքների ու դիրքորոշումների բախումները, քաղաքական ուժերի քացահայտ հակամարտությունը՝ խորհրդային հասարակության համար այս բոլոր անսովոր պրոցեսները տեղի են ունենում պետական-քաղաքական կառուցվածքների ճգնաժամային իրավիճակում, որի հնարավորությունն ինչ-ոչ վաղ անցյալում մի մռայլ սադրիչ մարգարեություն կթվար:

Անտասան «հիմքերի» նկատմամբ դոգմատիկ հավատամքը, «սկզբունքների անաղարտությանը» բծախնդրորեն հետևելը այնքան հանկարծակի փլուզվեցին, որ պաշտոնական գաղափարախոսության մեջ առաջացրին տարերային աղետի տպավորություն: Այն հարցերը, թե մենք որտեղ ենք գտնվում, թե որտեղից ուր ենք գնում՝ կյանքն ինքն է առաջադրել հասարակությանը: Եվ ամենևին պատահական չէ, որ ճշմարտության ծանրությամբ վհատված շատ մարդկանց պատկերացման մեջ տասնամյակների ընթացքում ստեղծվածն ընկալվել է որպես Ա. Պլատոնովի նկարագրած փոսորակը հիշեցնող գրոտեսկ:

Անորոշության ծայրահեղ պայմաններում, երբ նոր ճշմարտությունը երբեմն մերժվում է իբրև հին սուտ, իսկ մեզ շրջապատող այժմյան իրողության հայտնի դարձած ոչ միանշանակությունն ընդունակ է անցյալի նկատմամբ կարոտացավ ծնել, նոր գաղափարախոսությունն իբրև քննադատաբար իմաստավորված պատկերացումների, վարքագծի չափանիշների ու դրվածքների համակցություն, դժվարությամբ է մուտք գործում հասարակական կեցության և գիտակցության մեջ:

Գաղափարախոսների տեսական չարաշահումներում ենթադրված իրականությունը մարքսիզմի դասականներն իրավացիորեն բնութագրել են որպես պատրանքային, իսկ այդ հորինված, կեղծ իրականության հիմնական հասկացությունները (բացարձակ Իդեա, Աստված և այլն)՝ գաղափարախոսական հնարանքներ, «վերպատմական» ուժեր, որոնք գոյություն չունեն իրական պատմության մեջ: Դրանով հանդերձ, նրանք էլ գերազանցեցին այն իդեալիստական տեսակետը, ըստ որի մարդիկ գաղափարների, եսասիրական շահերի, այնկայլ քաղաքական դոկտրինների ստրուկն են: Հասարակական բոլոր կառուցվածքները, գիտակցության ձևերը, գաղափարները «ծագում են որոշակի անհատների կենսական պրոցեսից», հենց «իրենց նյութական արտադրությունն ու իրենց նյութական հաղորդակցումը զարգացնող մարդիկ իրենց այդ իրականության հետ միասին փոխում են նաև իրենց մտածողությունն ու իրենց մտածողության արգասիքները» (Մարքս Կ. և Էնգելս Ֆ., **Երկեր**, հ. 3, Ե., 1987 թ. էջ 25,27):

Ընդգծելով, որ իրենց ուսմունքը դոգմա չէ, այլ սոսկ գործողության ուղեցույց, Մարքսը և Էնգելսը գործնական շարժման ամեն մի իրական քայլ վեր էին դասում «մի դյուժին ծրագրերից»:

Հասարակության մասին Մարքսի և Էնգելսի տեսությունը, որն արտացոլում էր XIX դարի իրողությունները, իր ժամանակի հեղափոխական բանվորական շարժման

ԿԱՊՏՈ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՍԵՄՅՈՆՈՎԻՉ— ԽՄԿԿ Կենտկոմի գաղափարախոսության բաժնի վարիչ:

պատասխանը եղավ: Եվ իրականության բացատրման ու պրոլետարիատի քաղաքական միավորման իր խնդիրը այն կատարեց հաջողությամբ: Մասսայական պրոլետարական կուսակցությունները, որոնց համար գաղափարական հիմք է ծառայել մարքսիզմը, կարողացան ներշնչել ու կազմակերպել բանվորական շարժումն իբրև մի ազդեցիկ ու համախմբված հասարակական-քաղաքական ուժ: Հետագա ճակատագիրը հեղափոխական պրոցեսի, որը կյանքով էր հարթվել, այլ ոչ թե տեսաբանների ջանքերով, կախում ուներ պատմական այն կոնկրետ պայմաններից, որոնցում այն ընթանում էր:

Մարքսի և Էնգելսի կենդանության օրոք իսկ արդեն հեղափոխական շարժման գործնական շատ նպատակներ ձեռք էին բերվել ու ամրապնդվել պետական իշխանության հասարակական-քաղաքական ինստիտուտներում ու մեխանիզմներում: Էական բնույթի սոցիալական ռեֆորմների հետևանքով հեղափոխական պահանջները նշանակալից չափով կորցրեցին իրենց արմատական իմաստը: Այսպես, պրոլետարիատի դիկտատուրայի գաղափարն աստիճանաբար փոխակերպվեց դեմոկրատական հանրապետության և համընդհանուր ընտրական իրավունքի պահանջի, իսկ ազատության, հավասարության և արդարության լոզունգները՝ սոցիալ-քաղաքական երաշխիքների պահանջների: Եվ դա հնարավոր եղավ ամենից առաջ այն պատճառով, որ իրավունքը դադարեց սոսկ իշխող դասակարգի՝ օրենքի աստիճանի բարձրացված կամքը լինելուց:

90-ական թվականների կեսերին Էնգելսը եզրակացություն արեց հասարակարգի խաղաղ վերափոխումների հնարավորության վերաբերյալ: «Կարելի է պատկերացնել,— նշել է նա,— որ հին հասարակարգը կկարողանա խաղաղ կերպով ներաճել նորի մեջ այնպիսի երկրներում, որտեղ... սահմանադրական ճանապարհով կարելի է կատարել ցանկացած ամեն բան, եթե միայն քեզ հետ է ժողովրդի մեծամասնությունը...» (Կ. Մարքս և Ֆ. Էնգելս, **Ընտիր երկեր**, երեք հատորով, հ. 3, Ե., 1978 թ. էջ 573—574): Էնգելսի այս սկզբունքային ասույթը երկար ժամանակ փորձաքար էր ծառայում ժամանակակից աշխարհում գաղափարների պայքարի ազնիվ վերլուծության համար: Սոցիալիզմին նախորդած ֆորմացիայի նկատմամբ ծայրահեղ անհանդուրժողության ոգով դաստիարակված շատ մարքսիստներ հենց շեմքից մերժում էին նրա խաղաղ վերափոխման հնարավորությունը՝ դեմոկրատիզմի սկզբունքների հիման վրա:

Իրականության օբյեկտիվ իմաստավորմանը խոչընդոտում էին երկու գլխավոր դոգմաներ. ցանկացած գաղափարախոսության բացառապես դասակարգային բովանդակության մասին դոգման և գաղափարական գիտակցության ազգային ու ընդհանրապես պատմական պայմանավորվածության փաստի անտեսումը: Խորհրդային հասարակության մեջ մարքսիստական գաղափարախոսության անբաժան տիրապետության մասին պարզունակ պատկերացումն առաջ բերեց բնավ ոչ մարքսիստական բովանդակությամբ գաղափարների բավականաչափ լայն տարածում:

Սոցիալական քաղաքագետները, որոնք դեմոկրատական հասարակական կյանքի կազմակերպման էական եղանակ են հռչակում, չեն կարող, առանց իրենց իսկ սեփական ելակետային սկզբունքների հետ բացահայտ հակասության մեջ մտնելու, կողմնակից լինել իշխելու գաղափարախոսությանը, որը, կարծես սեփականազրկում է անհատական գիտակցությունը, զրկելով նրան ինքնուրույնության բնական իրավունքից: Դեմոկրատական հասարակության կյանքի նորմերը անհամատեղելի են անհատի նկատմամբ հարկադրանքի և հոգևոր բռնության հետ: Ամեն մի անհատ սովերեն է, և նրա գաղափարական կողմնորոշումը նրա ազատ ընտրության գործն է:

Հենց տոտալիտար մոտեցումն է, որ հասարակության, որպես միասեռ զանգվածի մասին պատկերացում է սերմանում: Այդ կարգի գաղափարախոսը ձգտում է սոցիալական միասեռություն մոգոնել, նույնիսկ եթե դրա համար իրական նախադրյալներ չկան: Կառավարման տոտալիտար եղանակը ենթադրում է անդեմ մի զանգված, քանի որ այն հեշտ է ենթարկվում ձեռնածության: Դրա համար էլ այն գաղափարախոսությունը, որն իշխում է իբրև դոգմա, ձգտում է վերջին հաշվով մարդու մեջ ոչնչացնել անհատականությունը, անբաժան կերպով տիրապետել նրա մտքերին ու զգացմունքներին և նրա վզին փաթաթել այնպիսի մտածելակերպ ու վարքագիծ, որոնցում անհատականից նվազագույն բան է մնում: Գաղափարական թելադրանքը հանգեցնում է ոչ միայն մարդկանց մեջ ստեղծագործական հիմունք-

ների ճնշման, այլև քաղաքականության գերաճած գաղափարականացման, ամբողջ հասարակական պրակտիկայի դոգմատացման:

Նորացման գաղափարախոսության համար սկզբունքորեն կարևոր է ճշտել իր վերաբերմունքը Մարքսի, Էնգելսի, Լենինի տեսական ժառանգության, ինչպես նաև ստալինիզմի նկատմամբ: Այն հասարակ սխեման, որին համապատասխան կտրականապես հրաժարվում են ստալինիզմից և «վերադառնում» իսկական մարքսիզմ-լենինիզմին, իր մեջ պարունակում է բնավ ոչ հասարակ հարցեր: Ակնհայտ է, որ մարքսիզմ-լենինիզմը անփոփոխ չէ՝ սկսած «Մանիֆեստից» ու վերջացրած Լենինի վերջին հոդվածներով: Անգամ ռազմական կոմունիզմի ու նէպի շրջանի լենինյան պատկերացումները զարմանալիորեն տարբերվում են միմյանցից: Իսկ դա նշանակում է, այնքան էլ հեշտ չէ որոշել, թե արդյոք ո՞ր «իսկական» մարքսիզմ-լենինիզմին ենք մենք վերադառնում: Պարզ չէ, թե ինչպես մեկնաբանել հենց ինքը՝ «վերադարձը»: Չէ՞ որ Լենինի 20-ական թվականների սկզբի պատկերացումները և XX հարյուրամյակի վերջի իրականությունը, ըստ էության, տարբեր դարաշրջանների են վերաբերում: Եվ եթե առհասարակ իրականության հարմարեցումը գաղափարախոսությանը հակասում է գիտության պահանջներին, ապա պատմական մի դարաշրջանի հարմարեցումը մեկ այլ դարաշրջանի գաղափարախոսությանն արդեն միանգամայն անհեթեթություն է: Իսկ հնարավո՞ր է, արդյոք, որ մարքսիզմ-լենինիզմը հավակնի նորացման գաղափարախոսության միակ աղբյուրը լինելուն, թե՞ մեր հասարակությունն արդեն ընդունակ է մարդկության ամբողջ հոգևոր հարստությունն ու ամբողջ համաշխարհային մշակույթն օգտագործելու:

Մարքսիզմը, իսկ ավելի ուշ նաև լենինիզմը, հենց որ մի ամբողջ քաղաքական շարժման սեփականությունը դարձան, իրենց կողմնակիցների շրջանում բազում երանգներ ձեռք բերին: Միայն փութեռանդ ֆունդամենտալիստներն էին փորձում այդ հեղափոխական, իր ոգով քննադատական ստեղծագործական ուսմունքը վերածել մեռած ժայռաբեկորի և մի յուրօրինակ պատվանդան դարձնել իրենց սեփական անձի համար:

Մարքսիզմի ներսում շատ հարցերում դոգմատիկներին այսպես գրգռող դիրքորոշումների բազմազանությունը միշտ էլ իրողություն է եղել: Եվ միամտություն է հուսալ, թե կարելի է այսօրվա մարքսիզմ-լենինիզմի ներսում վերացնել այդ բազմազանությունը: Միասնությունը բոլորովին նման չէ նույնության ամեն բանում: Այն սոսկ այստեղ ևս չի կարող անխոհեմ ջատագովություն լինել: Ժամանակակից ամեն մարդ, մարքսիստը նույնպես, պետք է լինի ընդունակ քննադատական վերաբերմունքի սեփական հայացքների նկատմամբ, և ավելին, ուրիշների կողմից իր հանդեպ այդպիսի վերաբերմունքի դեպքում՝ համենայնդեպս հանդուրժող:

Կուսակցության XXVIII համագումարի վերաբերյալ ԽՄԿԿ Կենտկոմի պլատֆորմի նախագծում շեշտվում է. «Պահպանելով հավատարմությունը Մարքսի, Էնգելսի, Լենինի մատերիալիստական աշխարհայացքի և դիալեկտիկական մեթոդաբանության ստեղծագործական ոգու նկատմամբ և դրանով ղեկավարվելով՝ մենք վճռականորեն դեն ենք նետում գաղափարախոսական աչքակապությունը, դոգմատիզմը և ուրիշ հայացքների ու գաղափարների նկատմամբ անհանդուրժողականությունը»:

Օրինաչափ է ու թերևս անխուսափելի, որ տարբեր մարդիկ շեշտը դնում են պատմականորեն զարգացող սոցիալիստական գաղափարի տարբեր բաղադրիչների վրա: Այստեղ նույնպես բանավեճ է անհրաժեշտ: Եթե Լենինը վերջիվերջո ընդունեց սոցիալիզմի նկատմամբ նախկին տեսակետի արմատական վերանայման անհրաժեշտությունը, այն տեսակետի, որին նա հավատարիմ էր ռազմական կոմունիզմի շրջանում, ապա հետագայի շատ «հավատարիմ լենինյաններ» հակառակ ուղղությամբ շարժվեցին: Եվ հարց է ծագում. այժմ ի՞նչը համարենք լենինիզմ: Կյանքը Լենինին համոզեց այն բանում, որ ռազմական կոմունիզմի շրջանի պատկերացումները հակասում են կյանքին և պատմականորեն դատապարտված են: Բայց դրանից հետո էլ, և նույնիսկ չնայած ստալինիզմի հրեշավոր հանցագործություններին, դեռևս գտնվում են «լենինյաններ», որոնք չեն կարող բարձրանալ մինչև քսանական թվականների լենինիզմի մակարդակը, չխոսելով արդեն մինչև հարյուրամյակի վերջի իրողությունների մակարդակին դրա ստեղծագործական զարգացման մասին:

Մենք բոլորս կարծես թե համաձայն ենք այն բանին, որ հենց պրակտիկայում

պետք է ապացուցվի հայացքների ճշմարտությունը: XX դարի պատմական պրակտիկան այդ բանի համար հսկայական նյութ է տալիս: Այն նորից ու նորից համոզում է մեզ, որ տեսությունը չի կարող ավելի իրավացի լինել, քան կյանքն ինքը: Դրանից պետք է ելնել, երբ կյանքի պահանջով ինչ-որ բան մենք փոխում ենք մեր հայացքներում: Եվ ահա լենինիզմի նկատմամբ այդ իսկ ստեղծագործական վերաբերմունքը նրանում ամենագլխավորի՝ նրա ստեղծագործական ոգու, ճշմարտության որոնմանը և մարդկային երջանկության հաստատմանը հակվածության պահպանման լավագույն միջոցն է: Հենց այդ է լենինիզմի ոգին, թեև իրենց անանց արժեքն ու հրատապությունն են պահպանում նաև շատ այլ լենինյան գաղափարներ:

Գուցեև ամենակարևորը վերաբերմունքի մշակումն է այն գաղափարախոսության նկատմամբ, որն իշխում էր երկրում ստալինիզմի շրջանում և դրանից հետո, ընդհուպ մինչև 1985 թվականը: Վերջին ժամանակներս ստալինիզմի և նեոստալինիզմի բնույթը վերլուծող ոչ քիչ գիտական աշխատություններ են հրատարակվել, որոնք հնարավորություն են ընձեռում հասկանալու, թե ինչ է կատարվել կոմունիստական գաղափարախոսության հետ, թե ինչպես սոցիալիստական գաղափարին հաջողվեց ստալինիզմի սարդոստայնում կենդանի մնալ և, վերջիվերջո, տապալել այն: Դրանով հանդերձ, ստալինիզմի ժխտումը չպետք է բերի այն բանի ժխտմանը, որի տակ նա դիմակավորվել է, այն ամենի ժխտմանը, ինչն ապականվել, պղծվել է նրա կողմից: Դա կլիներ, ըստ էության, ապականման շարունակումը, որը կնշանակեր մարքսիզմի «մինչև իր հիմքն» ավերելը, պատմությունից այն դուրս նետելը, ինչը, տեղին է ասել, բացահայտ առաջարկում են որոշ հեղինակներ: Բայց այդպիսի «գաղափարախոսական նորացումը» կվերածվեր հասարակության նոր հոգևոր ճգնաժամի, որը կլիներ շատ ավելի խոր: Առաջադիմությունն այստեղ նիհիլիզմի մեջ չէ, այլ մարքսիզմի համամարդկային բովանդակության պահպանման ու բազմապատկման մեջ:

Նորացվող սոցիալիստական գաղափարախոսությունը պետք է հարաբերակցվի ժողովրդի ռեալ, դարավերջին շատ աճած ինտելեկտուալ և կրթական մակարդակին: Այնինչ գաղտնիք չէ, որ գաղափարախոսական շատ կանխադրույթներ, որոնք ակտիվ շրջանառության մեջ են նաև այժմ, նախանշված են այնպիսի մարդկանց համար, որոնք ապրում են միանգամայն այլ պայմաններում, կրթական և քաղաքական գիտակցության այլ մակարդակով: Բնական է, որ այդ կանխադրույթները ներկայումս սթափ քննադատական վերաիմաստավորման են ենթարկվում:

Վերակառուցման գաղափարախոսությունն իր բուն էությամբ սոցիալիստական գաղափարախոսություն է, արարման ու քաղաքացիական խաղաղության, սոցիալական կոմպրոմիսի ու համաձայնության, իսկական հումանիզմի գաղափարախոսություն: Այն ներառում է համամարդկային արժեքներն ու առանձնահատուկ շահերը, հասարակությունը չի բաժանում «բարեկամներ-թշնամիներ» սխեմայով, այլ համախմբում է նրան բարոյականության և օրենքի նկատմամբ հարգանքի հիման վրա:

Գաղափարախոսության տեսական հենքի և հասարակական գիտությունների վերակառուցումը դանդաղ է ընթանում: Վարչահրամայական համակարգի կողմից անբնական պայմանների մեջ դրված լինելով՝ հասարակագետներն ստիպված էին կառչել խիստ սխեմաներից, բայց և այսօր էլ նրանցից շատերը շարունակում են մտածել ավանդական կատեգորիաներով: Եվ այնուամենայնիվ հասարակագիտության մեջ իրադրությունն աստիճանաբար փոխվում է. վերաիմաստավորվել և նոր բովանդակությամբ են լցվում այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են դեմոկրատիան, ինքնակառավարումը, սոցիալական հավասարությունն ու արդարությունը, սեփականությունը և այլն: Քաղաքական բառապաշար են վերադարձվել իրենց պոզիտիվ նշանակությամբ ժամանակին դուրս նետված «քաղաքացիական հասարակություն», «իրավական պետություն», «բազմակարծություն» և այլ հասկացություններ: Դրանց օգնությամբ ձևավորվում ու ամրապնդվում է դեպի համամարդկային արժեքների, հումանիզմի և դեմոկրատիզմի գերակայությունը կողմնորոշված նոր մտածողությունը:

Բայց միևնույն ժամանակ կյանքը համառ կերպով հանգամանալից բանավեճ է պահանջում սոցիալիզմի հիմնական արժեքների, դրանց գործնական իրականացման եղանակի, կուսակցության կոնցեպցիայի, նրա գաղափարաքաղաքական պլատֆորմի վերաբերյալ, պահանջում է ոչ մարքսիստական հասարակական մտքի

և դրա իրական արդյունքների անկանխակալ վերլուծություն: Այդ բանավեճը փաստորեն ծավալվում է, բայց հանգամանալից լինելն էլ հենց պակասում է նրան: Նախկինում փակի տակ գտնվող շատ աշխատությունների պարզապես վերատպումը չի վերացնում սոցիալիզմի և նրա արժեքների պատմական հիմնավորման մասին հարցը, այլ միայն այդ հարցադրումն ավելի հրատապ է դարձնում:

Հասարակության և կուսակցության կյանքի ամենապատասխանատու փուլում պահանջվում են քաղաքագիտական լուրջ հետազոտություններ, ղեկավարման քաղաքական մեթոդների էության խոր իմաստավորում, առանց որի հնարավոր չէ ո՛չ կուսակցության՝ նոր մակարդակի բարձրանալը, ո՛չ ներկուսակցական կյանքի դեմոկրատացումը:

Խանդաշփոթությունը մտքերում ուղեկցվում է նորդոգմատիզմի ի հայտ գալով, թաքցնում է իր մեջ գաղափարախոսական որոգայթներ և անխուսափելիորեն առաջացնում երկվություն մարդկանց գիտակցության մեջ: Գոյություն ունեցողի տոտալ քննադատությունը, որին հասուն, ավարտուն կոնցեպցիաների անբավարարության դեպքում հաճախ տուն են տալիս ոչ ամենից շատ իրավասու և պատասխանատու անձինք, հասարակական գիտակցությունը դեպի նիհիլիզմ է մղում: Հասարակական գիտակցության մասսայական քաղաքականացման և բազմակարծիքայնացման մեր հասարակության համար աննախադեպ պայմաններում, երբ գրեթե բոլորն են խորհում ու դատում քաղաքականության մասին, հեշտությամբ պատրանքներ, երևակայական պատկերացումներ են հայտնվում հասարակական զարգացման շարժիչ ուժերի մասին: Առաջանում են նպատակներին ուղղակի հակադիր արդյունքներ, երբ ստալինիզմի, լճացման և դրանց «դոկտրինալ» աղբյուրների ամենասուր մերկացումները, ըստ էության, բացառում են հետագա օբյեկտիվ ու բարեխիղճ վերլուծությունը: Մենք երբեք չենք ճանաչի այն հասարակությունը, որում ապրում ենք, եթե կողմնակից լինենք մերթ այս, մերթ այն կանխակալ կարծիքներին: Քաղաքագետի համար իրականության միայն օբյեկտիվ վերլուծությունն է տալիս հավաստի գիտելիք:

Ցավոք, մինչև այժմ կուսակցության գաղափարախոսական գործունեության մեջ հաջորդայնությունը երբեմն մեկնաբանվում է այնպես, որ կարծես իրական քաղաքական ասպարեզում գործում են ոչ թե կոնկրետ մարդիկ, այլ նրանց դավանած տեսական սկզբունքները՝ նման աստվածային նախախնամության: Այդպիսի տրամաբանությամբ ժամանակակից կոմունիստները թվում է մասնակիցներ են իրենց նախորդների ամեն կարգի արարքների և այդ հիման վրա հաճախ նրանցից պահանջում են կոլեկտիվ խոստովանություն: Այստեղ ակնհայտ շփոթվում են մեղքի ու պատասխանատվության հասկացությունները, հավասարեցվում առաջնորդների և կուսակցական մասսաների դերը, համահարթվում անձնավորությունները: Ակնհայտ է, որ եթե կուսակցությունը անփոփոխ մնար, ապա նա չէր կարող այսօր վճռական նորացման ուղի դուրս գալ:

Վերակառուցումը լենինյան կուրսի մեխանիկական շարունակությունը չէ: Դա ռեակցիան է պահանջմունքների նկատմամբ այն հասարակության, որը գիտակցել է խոր սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական ռեֆորմների անհրաժեշտությունը, իսկ նորացման գաղափարախոսությունը լենինյան գաղափարները պարզապես հավատարմորեն ընթերցելը չէ: Գաղափարախոսությունը նորացման շրջանում դառնում է ռեալիստական, դադարում է կախված լինել գաղափարախոսների «բարի կամքից»: Դա արդյունք չէ տեսական բանաձևերի միստիկական վերածննդի, այլ արդյունք է հասարակության կողմից հնացած գաղափարախոսական պատկերացումների ժխտման:

Ցավոք, դոգմատիկական ուսումնավարժության և սովորության պատճառով գաղափարական ոլորտի շատ աշխատողներ յուրաքանչյուր նոր դեպքում հայացք են ցցում սուրբ տոնացույցին, օբյեկտիվ իրականությունը հարմարեցնում վաղօրոք տրված սխեմաներին: Այսպես, բավականաչափ շատ վեճեր են այսօր մղվում սոցիալիզմի բնույթի և էության վերաբերյալ: Բայց տեսական միտքը դեռևս ավելի շատ ժամանակ է վատնում խորհրդային հասարակության անցյալ և ապագա վիճակի համար անվանում հայտնագործելու, քան նրա զարգացման աղբյուրներն ու հեռանկարները ուսումնասիրելու վրա:

Կյանքն ինքն է համառորեն պահանջում սոցիալիզմը դիտել գլխավորապես իբրև պրակտիկ շարժում, որը «պրակտիկ նպատակներ է հետապնդում պրակտիկ միջոցների օգնությամբ...» (Մարքս Կ. և Էնգելս Ֆ., Երկեր, հ. 3, էջ 239): Նման

մոտեցման դեպքում, որը թույլ չի տալիս ո՛չ նպատակների, ո՛չ միջոցների բացարձակացում, հասարակական պրակտիկան հասկացվում է որպես հասարակական կյանքի փոփոխման ու զարգացման պայման՝ հիմնված մարդկանց շահերի ու պահանջմունքների և շատ այլ օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ գործոնների առավել հաշվառման վրա, որոնք մարդկանց միմյանց ու բնական միջավայրի նկատմամբ հարաբերությունների բուն էությունն են կազմում:

Մարդկային գործունեությունը լայն ըմբռնմամբ այն անընդհատ պրոցեսն է, որի ընթացքում տեղի է ունենում նպատակների ու միջոցների մշտական նորացում, իրագործվում է զարգացման նոր ձևերի մշտական որոնում: Մտածողության դիալեկտիկական պարադիգման, Վ. Ի. Լենինի խոսքերով ասած, ենթադրում է «մեր տակտիկան արագ և կտրուկ փոխելու հմտություն, հաշվի առնելով փոխված օբյեկտիվ պայմանները, մեր նպատակի համար ընտրելով ուրիշ ուղի, եթե առաջվա ուղին տվյալ ժամանակաշրջանի համար աննպատակահարմար, անհնարին դուրս գա» (Վ. Ի. Լենին, **ԵԼԺ**, հ. 44, էջ 151): Հենց այդ պատճառով էլ դոկտրինան, տեսությունը դիալեկտիկական մտածողության համար երբեք ինքնանպատակ չէ:

«Սոցիալիզմ» հասկացությանը առդրվող «գիտական» բառը նշանակում է, որ սոցիալիստական տեսությունը հիմնվում է ամենից առաջ օբյեկտիվ և ճշգրիտ գիտելիքի վրա: Հասարակական զարգացման նպատակների կամայական հորինումը և դրանք հասարակության վզին փաթաթելը ուտոպիզմ է ու պրոժեկտյորություն: Վերջին հաշվով մեր հասարակության զարգացման նպատակը ոչ միայն ապագայում, այլև ներկայում կոնկրետ մարդիկ են: Եվ այդ նպատակը պարտավորեցնում է ոչ թե գաղափարախոսական կեղծիքներ հորինել, այլ ուսումնասիրել կյանքը, նրա հակասությունները, բացահայտել զարգացման միտումները՝ ժամանակին ի հայտ բերելով խոչընդոտները առաջադիմական վերափոխումների ճանապարհին:

Այնինչ «սոցիալիզմ» հասկացությունը ամենուրեք մեկնաբանվում է որպես մի ինչ-որ վերպատմական սուբստանցիա, որը արիստոտելյան «թելոսի» նման շարժում է իրական երևույթների ու պրոցեսների աշխարհը: Իսկ դա այլ բան չէ, քան պատմության՝ գիտությունից շատ հեռու թելեոլոգիական ըմբռնում, որը ելնում է «նպատակ» կատեգորիայի իդեալիստական բացարձակացումից: Այդպիսի հայացքը օրինաչափորեն հանգեցնում է կոնկրետ պատմական պրակտիկայի քարացածության և վերլուծության ոլորտից նպատակին հասնելու միջոցների դուրս մղման: Հասարակական զարգացման թելեոլոգիական ըմբռնման քննադատությունը, որ արդեն անցած դարում ձեռնարկել էին Ֆոյերբախը, Մարքսը, Էնգելսը և այլ մտածողներ, ցույց տվեց, որ մարդկանց գործողությունները, նրանց նպատակները բխում են նրանց պահանջմունքներից ու շահերից և հենց դրանք էլ պետք է լինեն հասարակության մասին գիտության վերլուծության առարկան:

Ռևիզիոնիստի պիտակն առաջ փակցվում էր բոլորին, ով ուշադրություն էր դարձնում կյանքի ռեալ պահանջմունքներին քարացած գաղափարախոսության կանխադրույթների անհամապատասխանության վրա: Սիստեմի արմատական ռեֆորմների անհրաժեշտությունը դիտվում էր որպես հակասոցիալիստական և նոր հասարակարգի էության հետ բացարձակապես անհամատեղելի մի բան, որն իբր իր կատարելությամբ բնավ կարիք չունի իր «անսասան» հիմքերի ու սկզբունքների նորացման:

Այդ ջատագովական ֆետիշի մեջ, ինչպես ջրի կաթիլում, արտացոլվում էին պաշտոնական ճարտասանության ամբողջ ներքին թուլությունն ու անճարակությունը, որի բնորոշ հատկանիշն էր անտեսումը մարդկանց ռեալ սոցիալ-քաղաքական, տնտեսական ու հոգևոր պահանջմունքների, այն մարդկանց, որոնց այդ ճարտասանությունը վկայակոչում էր իր փաստարկներում: Օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող հասարակական կապերի ողջ բազմազանությունը գաղափարախոսներն ու պրոպագանդիստները կամայականորեն հանգեցնում էին խորհրդային մարդկանց խաբուսիկ բարոյաքաղաքական միասնությանը և կուսակցության ու պետության ղեկավարների անաղարտ քաղաքականության նկատմամբ նրանց գրեթե նախանձելի նվիրվածությանը: Մինչդեռ ըստ էության այդ վերացական սկզբունքները բխեցվում էին գունազարդված անցյալից, նախորդ սերունդների անձնազոհությունից: Ներկայի ինքնուրույն նշանակությունը և առաջնությունը արժեզրկվում էին: Այժմյան սերնդի կյանքը ենթարկվում էր մերթ անցյալին, մերթ ապագային:

Ըստ հնարովի տեսական սխեմայի փառապանծ հեղափոխական անցյալը մի տեսակ ինքնին պետք է վերափոխվեր կատարյալ ապագայի: Իդեալի և իրակա-

նության, գաղափարախոսության և իրողության միջև բացահայտ հակասությունը բացատրվում էր խոսքի և գործի միջև խզումի մասին ճղճիմ ֆրազով: Ո՛չ հասարակական միտքը, ո՛չ քաղաքական պրակտիկան նույնիսկ փորձ չէին անում բացահայտելու այդ հակասության սոցիալական արմատները: Բանականությամբ և կամքով օժտված ու նաև անող պահանջմունքներով էլ տարբերվող իրական սուբյեկտներին փոխարինեցին անդեմ արտադրողական ուժերը, ֆորմացիոն օրենքները, նոր հասարակարգի անհաղթելի միտումները, «առավելությունները», սոցիալիստական արտադրության պլանայնությունն ու պլանաչափությունը և այլն: Հասարակական զարգացման, ընդ որում համաշխարհային մասշտաբով, սխեմատիկան ուրվագծում էր մի ինչ-որ «վերպատմական» իդեալ, որին համապատասխան քաղաքական դոկտրինան կոնկրետ անհատներին զոհ էր դարձնում «համընդհանուրին»: Իր ֆուտուրոլոգիական ուղղվածությամբ այն գաղափարախոսությունը, որն այսօր պայմանականորեն լճացում են անվանում, իր վրա կրում էր մեսիանականության և պաշտոնապես մերժվող գռեհիկ կրոնական վախճանաբանության բացահայտ արտահայտված գծեր:

Ահա հենց այս իռացիոնալ գաղափարախոսությամբ էլ, որը, ցավոք, ներդրվել էր մասսայական գիտակցության և ապրելակերպի խոր շերտերում, խորհրդային հասարակությունը մուտք գործեց արմատական սոցիալական ռեֆորմների ժամանակաշրջան:

Անշուշտ ասվածը չի նշանակում սոցիալիստական իդեալների նսեմացում: Հեղափոխության այդ ազնիվ ու լուսավոր իդեալները համապատասխանում են միլիոնավոր մարդկանց պահանջմունքներին: Պատահական չէ, որ այն հարցը, թե արդյո՞ք սոցիալիզմ կառուցված է մեր երկրում, տրամաբանական ծուղակի մեջ է գցում շատ տեսաբանների, քանի որ նրանք փորձում են միանշանակ հետևություն անել երկրի անցած ճանապարհի արդյունքների մասին: Բայց կարելի՞ է, լինելով ռեալիստ, դատել «սոցիալիզմի կառուցման»՝ որպես ավարտված պրոցեսի մասին: Ավելի ճիշտ չէ՞ համարել, որ սոցիալիզմը մշտական շարժում է դեպի ավելի բարձր նպատակները և մշտական ռեֆորմները իմմանենտ պահանջմունքն է սոցիալիզմի զարգացման:

Աննորմալ և շատ բաներում նույնիսկ այլանդակ զարգացման հետևանքով մեզ մոտ գոյացել է մի հասարակություն, որն անկարելի է բնորոշել միանշանակ: Միանգամայն ակնհայտ է, որ սոցիալիզմին հակասում են բյուրոկրատիայի ճնշիչ ազդեցությունը, դեմոկրատական հասարակական ինստիտուտների թույլ զարգացածությունը, ճչացող սոցիալական պրոբլեմները: Բայց չէ՞ որ պաշտոնական գաղափարախոսության և մասսայական գիտակցության մեջ այսպիսի ըմբռնում է հաստատվում միայն այժմ: Մինչև վերջերս խորհրդային հասարակության բնույթի մասին քննադատական առումով հարց չի դրվել: Հապա ի՞նչ տեղի ունեցավ: Ի՞նչը փոխվեց. հասարակությու՞նը, թե՞ նրա մասին պատկերացումը: Հավանաբար և՛ մեկը, և՛ մյուսը: Արթնացած հասարակական գիտակցությունը հասարակությանն ավելի ու ավելի բարձր պահանջներ է առաջադրում: Ինքը՝ հասարակական ամբողջն է շարժման մեջ մտել, և դրա պատճառը մեր հասարակության մեջ, նրա զարգացման տվյալ փուլում, տնտեսական, քաղաքական ու գաղափարական գործոնների բարդ միակցման մեջ է:

Սովորական ստերեոտիպերի արմատական բեկումը նախորդ գաղափարախոսական խաբեության մերկացմամբ բացատրելը ակնհայտորեն անբավարար է ու մակերեսային: Պաշտոնական գաղափարախոսության կեղծությունը, թեպետև այն ժամանակ հասարակության կողմից նրա ուղղակի քննադատությունն անկարելի էր, բայց աննկատ չմնաց նաև լճացման տարիներին: Ըստ երևույթին վարչահրամայական համակարգի սնող արմատները պետք է փնտրել ոչ միայն խաբեության և հարկադրանքի մեջ, այլ նաև հասարակության ողջ դժվարին քաղաքական պատմության, դեմոկրատական ինստիտուտների ու ավանդույթների անզարգացածության և, բարիս ամենալայն իմաստով, պահանջմունքների ցածր մակարդակի մեջ: Մյուս կողմից, հազիվ թե մեկնումեկը կժխտի, թե նոր հայացքներն ու պատկերացումները կարմատավորվեն և հասարակական գիտակցության մեջ իշխող կդառնան ամենից առաջ շնորհիվ խոր սոցիալական վերափոխումների՝ դեմոկրատացման, հրապարակայնության, քաղաքական համակարգի հիմքերի ամրապնդման և այլն:

ԽՄԿԿ գաղափարաքաղաքական կողմնորոշումը նոր պայմաններում չի կարող արտահայտված լինել միանշանակ «հրամայական» ձևով, և դա այն բանի պատ-

ճառներից մեկն է, որ այդ կողմնորոշումը դեռևս մինչև վերջ չի գիտակցվել կուսակցության բոլոր անդամների, այդ թվում նաև գաղափարախոսական աշխատողների կողմից, որոնք սովորել են հնազանդվել միայն կենտրոնի դիրեկտիվներին: Կարելի է սպասել, որ նույնիսկ ԽՄԿԿ Կենտկոմի պլատֆորմի նախագծի հրապարակումը չի հաղթահարի բոլոր անճշտակությունները: Պլատֆորմի նախագիծն ավելի շուտ հիմք կծառայի ԽՄԿԿ ռեֆորմի, գաղափարախոսական նորացման և ինքնակառավարման վերաբերյալ համակուսակցական բանավեճի համար սոցիալ-քաղաքական նոր պայմաններում, երբ վերակառուցման քննադատական մասը ձեռք է բերում այն բնական համամասնությունները, որոնք և պետք է լինեն նորմալ կերպով զարգացող հասարակության մեջ: Բայց եթե քննադատությունը մտնում է նորմալ հունի մեջ, ապա անհրաժեշտաբար հարց է ծագում այն մասին, թե որո՞նք են այն ընդհանուր արժեքները, որ հնարավոր են դարձնում տարբեր հասարակական ուժերի երկխոսությունն ու համագործակցությունը, որո՞նք են արարման և առաջադիմության ուղուն վերադառնալ ձգտող հասարակության հիմնարար պոզիտիվ կողմնորոշումները:

Ցանկացած դեմոկրատական հասարակության մեջ կարևորագույն արժեքներ են ճանաչվում սոցիալական հավասարությունն ու արդարությունը: Ընդ որում սոցիալիստական դեմոկրատիայի շրջանակներում այդ արժեքների հիմնավորումն աշխարհայեցողության առումով կարող է ամենաբազմազան լինել: Միայն այդ պայմաններում գաղափարախոսությունը կկատարի իր կոնստրուկտիվ դերը սոցիալիստական հասարակության նորացման պրոցեսում: Եվ այստեղ կարելի է առանձնացնել այսպիսի հիմնական ասպեկտներ:

Դրանցից առաջինը գաղափարախոսական ազդեցության բոլոր ձևերի ու մեթոդների, զանազան միջոցների օգտագործումն է վերակառուցման շրջանակներում իրագործվող արմատական ռեֆորմները պաշտպանելու համար: Հասարակության կյանքի բոլոր կողմերի որակական նորացումը մեր երկրի բոլոր ժողովուրդների ընդհանուր ճակատագիրն է: Իրենց դարն ապրած հասարակական կառուցվածքներին ու հարաբերություններին ոչ մի արդարացում չկա: Սոցիալ-քաղաքական և տնտեսական վերափոխումները ենթադրում են երկրի պատմական անցյալի, համաշխարհային զարգացման փորձի, արտասահմանյան հասարակական մտքի, գիտության ու տեխնիկայի նվաճումների ստեղծագործական, համակողմանի իմաստավորում և այդ նվաճումների ներդրում նորացման ստրատեգիայում՝ հաշվի առնելով մեր ավանդույթների ու հասարակական հոգեբանության առանձնահատկությունները:

Երկրորդ: Հասարակության նորացումն իր իսկ՝ ժողովրդի գործն է: Այստեղ ընդունելի չեն շաբլոնները, թելադրանքները, ունիվերսալ նմուշներ, կոնկրետ լուծումներ ու մասնավոր ստրատեգիաներ պարտադրելը: Արտադրական կոլեկտիվները, գյուղատնտեսության և այլ բնագավառների աշխատողները իրավասու են իրենք վճռելու, թե իրենց համար աշխատանքային գործունեության կազմակերպման ու կառավարման ինչպիսի ձևերն են գերադասելի: Արդեն իսկ այժմ, չնայած էկոնոմիկայի «փլուզման» մասին շատ դատողություններին, հնարավորություն կա ընդունված օրենքների հիման վրա եռանդուն գործողություններ ձեռնարկել ու կարգի բերել տնտեսության և կառավարման ուղղությամբ հստակ ու ներդաշնակ աշխատանքը՝ ամրապնդելով կոլեկտիվ և անձնական ինքնուրույնության ոգին: Դեմոկրատիայի, տնտեսական ազատության պայմաններում տնտեսական գործունեության արդյունքներով շահագրգռված են առաջին հերթին իրենք՝ արտադրողները: Դա կարևոր ուղղում է ամբողջ գաղափարախոսական և պրոպագանդիստական աշխատանքի համար:

Երրորդ: Մեր ժամանակի պաշտամունքն են դառնում հասարակական և անձնական նախաձեռնության խթանումը, բարձր մասնագիտական աշխատանքին նյութապես ու բարոյապես աջակցելը: Իրական ձեռքբերումները հնարավորություն են ընձեռում օբյեկտիվորեն գնահատելու ցանկացած պրակտիկ գործունեություն: Տնտեսության, գիտության, կրթության, սոցիալական քաղաքականության մեջ բոլոր մակարդակներում հաջողության չափանիշ կարող է լինել միայն արդյունքը: Սոցիալական քաղաքականության այդպիսի կողմնորոշումը ենթադրում է նաև մշտական հոգատարություն իրավագիտակցության, բարոյական բարձր նորմերի հաստատման ու զարգացման մասին:

Չորրորդ: Տնտեսական արդյունավետությունը և ժողովրդի կյանքի մակար-

դակի բարձրացմանն ուղղված արմատական ռեֆորմներն անիմաստ են առանց ժամանակակից տեխնոլոգիաների, շուկայի կարգավորման, պլանավորման, սոցիալական հոգեբանության, ինժեներիայի բնագավառներում հատուկ մասնագիտական գիտելիքների տիրապետման: Մասնագետները, գիտնական հասարակագետները, որոնք այժմ լրջորեն վերլուծում են ժամանակակից կրթության, ժողովրդական տնտեսության համար կադրերի պատրաստման խնդիրներում մեր հետ մնալու պատճառները, պետք է ձեռնարկեն այստեղ կուտակված պրոբլեմների արդյունավետ լուծմանը:

Հասարակայնորեն օգտակար աշխատանքի կարգապահությունն ու կազմակերպվածությունը առաջնահերթ խնդիր և կարևորագույն քաղաքացիական պարտք են դառնում: Դեմոկրատական կարգը հիմքերի հիմքն է այն հասարակարգի, որը պետք է փոխարինի հնին: Կոչերով ու միտինգային հույզերով կյանքի քաղաքակիրթ ձևեր, նյութական բարեկեցություն չեն կարող ստեղծվել: Դա շատ պարզունակ ճշմարտություն է, բայց պետք է մենք դա ապացուցենք այնքան ժամանակ, քանի դեռ հասարակական ունեցվածքի վերաբաշխման մասին անվերջ խոսակցություններից չենք անցնի մեկ այլ անհրաժեշտության՝ աշխատանքի ժամանակակից կազմակերպման և ըստ քանակի ու որակի այն վարձատրման հիման վրա հասարակական հարստությունն աճեցնելու անհրաժեշտության գիտակցմանը:

Տպավորություն է ստեղծվում, թե վերակառուցման ընթացքում առաջ եկած բազմաթիվ հասարակական շարժումներն իրենց գլխավոր նպատակն են դարձրել ճգնաժամի, որպես այդպիսինի, քննադատությունը: Այն մասին, որ երկրում իրավիճակը բարդ է, գիտեն բոլորը, և այդ բանում միմյանց համոզել պետք չէ: Խնդիրն այն է, որ համատեղ գտնվեն ճգնաժամից դուրս գալու ուղիները, իսկ դրա համար անհրաժեշտ է սիստեմատիկ և ներդաշնակ ստեղծագործական աշխատանք: Հասարակայնորեն օգտակար աշխատանքը, այդ թվում և անհատույց ձևով տրվողը, միշտ հանդես է եկել որպես հզոր համախմբիչ ուժ, մարդկանց միաձուլող գործոն: Մյուս կողմից՝ միշտ գտնվել են և հիմա էլ են հայտնվում մարդիկ, որոնց ձեռնտու է իրենց պատվախնդիր նպատակներով օգտագործել աշխատանքային լարման համընդհանուր անկումը:

Հասարակության նորացումն անկարելի է առանց նրա համախմբման, առանց վերակառուցման հիմնական նպատակների շուրջը բնակչության միավորման: Դա բնավ չի նշանակում հակասությունները սքողող բարեգութ միասնություն: Հակասություններ ցանկացած հասարակության մեջ կան և կլինեն: Ամբողջ հարցն այն է, թե ինչպես տանել գաղափարախոսական աշխատանքը, որպեսզի խանգարվի բնակչությանը տնական բախումների մեջ քաշելը, բացառվի հասարակության բոլոր դեմոկրատական ուժերը համախմբելու դժվարությունը չարաշահելու հնարավորությունը, մերկացվեն և մեր կյանքից հեռացվեն «ստվերային էկոնոմիկայի» գործամոլները, սոցիալական պորտաբույծները, հանցավոր ու կաշառակեր տարրերը:

Նորացվող գաղափարախոսությունն արդեն օգնել է հասարակությանը լավ հասկանալու իր սեփական պրոբլեմները: Եվ այդ պրոցեսը շարունակվում է: Իսկականի ու պատշաճի պատկերացումներն իրականության և նրա մասին պատկերացումների փոփոխության ընթացքում կոնկրետացվում են:

Սոցիալիստական գաղափարի նոր արժանիքները, որոնք հանդես են գալիս որպես ժամանակի կանչի ներհատուկ պատասխան, ռեալիզմն է և սխոլաստիկայից ու պրոժեկտյորությունից հրաժարվելը: Նոր գաղափարախոսությունը, պատկերավոր ասած, աշխարհն ազատ է «արձակում»: Եվ դա այն իմաստով, որ վարչահրամայական համակարգի իշխանության երկար տարիները մասսաներին սովորեցրել էին մի այնպիսի կարգի, երբ նրանց համար որոշումներ էին ընդունում ուրիշները, իսկ նրանք գործում էին այդ որոշումների շրջանակներում: Բայց հիմա վրա է հասնում այլ ժամանակ. մտածելու, որոշում ընդունելու և դրանց անպայման կատարման համար պատասխան տալու հնարավորություն են ստանում բոլորը: **Ազատության բեռը,** ինչպես ցույց տվեց կյանքը, շատերի համար ուժից վեր դուրս եկավ: Շատերի մոտ այն շփոթություն առաջացրեց: Եվ դա հասկանալի է: Ինքնուրույնության ստիպողական բթացումը շատ հեռուն գնաց: Իսկ այժմ ստիպված սեփական բախտի համար պատասխանատվություն պետք է ստանձնել:

Քաղաքական ոլորտում պատասխանատվություն ստանձնելը նշանակում է հրաժարվել ամենուրեք տարածված այն կարծիքից, թե հասարակություն կառավարելն ընտրվողների և ընտրյալների գործն է: Ընդ որում քվեարկությունը, մի-

տինգները, քննարկումները սոսկ էպիզոդ են ժողովրդական ինքնակառավարման համակարգում: Խոսքը վերաբերելու է ավելինի՝ քաղաքական աշխատանքում բնակչության լայն գործնական և մշտական մասնակցությանը:

Տնտեսական ոլորտում պատասխանատվությունն ստանձնելը նշանակում է ոչ միայն մասնակից դառնալ հասարակական արտադրության պրոցեսին, այլև նրա իսկական տերը դառնալ: Երկրում ստեղծվող նոր տնտեսական միջավայրը, հասարակական սեփականության ձևերի բազմազանությունը, տնտեսավարման նոր ձևերի զարգացումը՝ այս բոլորը նախաձեռնության, տիրոջ խելամտության, ջանասիրության դրսևորման նախկինում չտեսնված հնարավորություն է բացում:

Սոցիալական ոլորտում պատասխանատվությունն ստանձնելը նշանակում է հրաժարվել խնամառությունից, պետությունից, հասարակությունից բարիքներ սպասելուց, որն ըստ էության սոցիալական համաճարակ է դարձել: Աշխատունակ ոչ մեկն իրավունք չունի իր պարտականություններն ուրիշի վրա դնելու: Հարցն այսպես է դրված այսօր: Յուրաքանչյուրն իր ուժերի և ընդունակությունների չափով հոգ է տանում իր սեփական և իր ընտանիքի բարօրության համար: Որքա՜ն արագ մենք կառաջադիմեինք բնակարանային, պարենային պրոբլեմների լուծման, մյուս սոցիալական խնդիրների կատարման գործում (իսկ այժմ առաջին պլան է մղվում շրջապատող միջավայրի, պատմամշակութային ֆոնդի վիճակի մասին տագնապը և այլն), եթե իր ժամանակին ոչ թե արգելեինք, այլ խթանեինք անհատական և կոլեկտիվ նախաձեռնության զարգացումը:

Ազգամիջյան հարաբերությունների ոլորտում պատասխանատվությունն ստանձնելը նշանակում է այդ ոլորտում հստակ մարդասիրական դիրքորոշում ունենալ, այլ ազգության անձանց նկատմամբ չձեռնարկել ոչ մի այնպիսի քայլ, որն անցանկալի է քո իսկ սեփական կեցության համար, այն ազգի գոյության համար, որին դու ինքդ ես պատկանում: Ազգամիջյան հարաբերություններում ամեն չար արարք անդրադարձ հարվածով խփում է նրան, ով վիրավորանք ու անարդարություն է թույլ տալիս: Այս ոլորտում զիջողությունն ու հարգանքը անձի ուժեղագույն հատկանիշներն են:

Հոգևորի ոլորտում պատասխանատվությունն ստանձնելը նշանակում է ոչ թե խոսքով, այլ գործով մշտապես ավելացնել մարդկության կուտակած հոգևոր հարըստությունների վերաբերյալ գիտելիքը, պայքարել ընդդեմ գորշության, խղճուկության, կոպտության: Մասսայական մշակույթը մեզ մոտ պետք է դառնա ոչ թե հոգեպես աղքատների հավասարապաշտության, այլ յուրաքանչյուր անձի իսկական ինտելեկտուալ վերելքի մի ասպարեզ:

Պետական-իրավական ոլորտում պատասխանատվությունն ստանձնելը նշանակում է հետևողականորեն պահպանել պետական օրենքներն ու բարոյական նորմերը, մերժելով պետական ինստիտուտների բռնի ավերման, օրինակարգի թուլացման փորձերը: Քաղաքացու պարտքն ու խիղճը այն հասկացություններն են, որոնք իրավական պետության ստեղծման պայմաններում դեռ պետք է հագեցվեն նոր բովանդակությամբ: Ընդդիմակայության, թշնամանքի մթնոլորտ ներմղելը, որի տրամաբանական ավարտն է սոցիալական լարվածությունը, ընդհարումներն ու մարդկային ողբերգությունները, ձեռնտու է կազմալուծիչ կամ էլ պահպանողական ուժերին, և այդ բանն այսօր ավելի հստակ է երևում, քան երեկ: Երկիրը փլուզելու, վերակառուցումը ձախողելու այդ ուժերի ձգտումը հասարակությունն առաջին անգամ կհակադրի համընդհանուր համաձայնության, փոխըմբռնման, փոխադարձ հարգանքի և բառիս ամենալայն իմաստով՝ համախմբման առավելությունների հստակ պատկերացումը: Խոսքն, իհարկե, հնազանդ համախոհության մասին չէ, երբ մեկը մտածում է, իսկ բոլորը ծափահարում են նրա իմաստնությանը: Ո՛չ, այդպիսի հլու-հնազանդությունն ու «բարոյաքաղաքական» միասնությունը մեզ պետք չեն: Խոսելով համախմբման մասին, հարկավոր է նկատի ունենալ այն ամենի հեռացումը, ինչը խանգարում է առաջադիմության ուղիով շարժվելուն, մանավանդ, եթե այն սպառնում է հասարակության գոյությանը: Համախմբման, որպես հասարակական մեծ բարիքի համար, բոլորին է պետք պայքարել: Համերաշխություն վերակառուցման հետ՝ ահա ընթացիկ պահի գլխավոր գաղափարը: Գաղափարախոսական ոլորտում մենք այժմ հնարավորություն ունենք ակնառու կերպով, համեմատական տվյալների վրա ցույց տալու, թե ինչ է բերում հասարակությանը հակադրման, ազգային սահմանափակության, առճակատման գիծը և ինչ են մարդիկ ստանում

դրա փոխարեն, երբ նրանք հանդես են գալիս որպես քաղաքակիրթ հասարակության քաղաքացիներ:

Ռեալիստական քաղաքականությունը չի կարող կառուցվել իսկական հասարակական հարաբերությունների, դասակարգերի, սոցիալական խավերի ու խմբերի իրական վարքագծի, ինչպես և նրանց շահերի մասին կեղծված տվյալների վրա: Այն պետք է հիմնվի այդ կազմավորումների ինչպես ներսում, այնպես էլ միմյանց միջև սոցիալական կապերի ամբողջ կոնկրետ բազմազանության համակողմանի վերլուծության ու հաշվառման վրա: Այդպիսի վերլուծությունն արդյունավետ է այն պատճառով, որ օբյեկտիվ հիմք է տալիս դասակարգերի, խավերի ու խմբերի ներսում առաջադիմական և պահպանողական տարրերի առանձնացման համար, բացահայտում է սոցիալական կոնֆլիկտների ու լարվածությունների աղբյուրները: Դրա հետ միասին, և դա ամենագլխավորն է, հասարակության մասին ունեցած օբյեկտիվ գիտելիքը հնարավորություն է ընձեռում ժամանակին լուծելու կամ համաձայնեցնելու առաջ եկած հակասությունները՝ հաշվի առնելով գոյություն ունեցող շահերի բազմազանությունը: Դիալեկտիկայի այդ վերածնունդը և նրա սկզբունքների կիրառումը խորհրդային հասարակության ռեալ վիճակի նկատմամբ համառ անհրաժեշտություն է դառնում բազմակացութաձև տնտեսության և հասարակական կյանքի ընդարձակվող և խորացող դեմոկրատացման պայմաններում:

Շեշտը համերաշխության և հասարակական կարգապահության վրա դնելը թելադրվում է ոչ կոնյունկտուրային նկատառումներով և նույնիսկ ոչ խորհրդային հասարակության քաղաքական կենսագրության առանձնահատկությունների բերումով, մի հասարակություն, որն իրագործում է ողջ կյանքի ու պետական կառուցվածքի դեմոկրատական ձևերին անցնելու ամենաբարդ ժամանակաշրջանը: Հասարակական արժեքների համակարգը հաստատուն հիմք է ամեն մի քաղաքակիրթ պետության սահմանադրության, որը սոցիալական առաջադիմության հնարավորության և նրա կայունության կարևորագույն նախադրյալն է: Հասարակական համաձայնությունը, որը հիմնված է իրավական պետության օրենքներում ամրապնդված դեմոկրատական արժեքների վրա, անհրաժեշտ պայմանն է, որ ինքն իր առջև է դնում առաջադիմության ձգտող հասարակությունը:

Իր XXVIII համագումարի նախօրեին կուսակցությունը դժվարին քննություն է բռնում ազատագրված ժողովրդի առջև, որի քաղաքական կամքն այսուհետև հասարակական վերափոխումների վճռական գործոնն է դառնում: Հրաժարվելով հասարակության մեջ մենաշնորհ վիճակից, կուսակցությունը չի հեռանում սոցիալական պատասխանատվությունից և ակտիվ քաղաքական գործունեությունից: Հասարակությանն առաջարկելով խոր ռեֆորմների ստրատեգիան, ԽՄԿԿ-ն դա անում է հրապարակայնության, դեմոկրատիզմի, բացահայտության պայմաններում՝ առաջավոր հասարակական ուժերի հետ համագործակցելու համար: Այն լայն ու իրավահավասար երկխոսության մեջ է մտնում այդ ուժերի հետ, որը սոցիալիստական արժեքների հիման վրա ապահովում է փոխադարձ հարգանք և զանազան սոցիալական խավերի ու խմբերի, ռեգիոնների, հանրապետությունների, ազգերի ու ազգությունների սուվերեն շահերի ճանաչում:

Հասարակական կյանքի տոտալիտար առիթմիա, կոնֆորմիզմ և անտարբերություն ծնող մենաշնորհությունից քաղաքացիական ազատությունների, քաղաքակրթվածության, իրավական պետության անցնելու համար ԽՄԿԿ-ն պայքարում է դեմոկրատական մեթոդներով՝ իր քաղաքականությունը կառուցելով նոր իրողությունների հաշվառման վրա և յուրացնելով համաշխարհային հասարակական մտքի, քաղաքակրթության ու մշակույթի բոլոր պտղաբեր շերտերը, հավատարիմ մնալով իր սոցիալիստական ընտրությանը:

ԽՄԿԿ Կենտկոմի պլատֆորմի նախագծում չկան առաջվա աղանդավորությունը, անսխալականության պատվախնդիր հավակնությունները: Դեմոկրատական հասարակության մեջ նա իր դերը տեսնում է այն բանում, որ լինի քաղաքական այնպիսի պարագլուխ, որի հեղինակությունը հիմնվում է ամենից առաջ գաղափարների ուժի, ազնիվ քաղաքականության, մեր մեծ, բազմազգ հայրենիքի դեմոկրատական և հումանիստական ավանդույթներին նվիրվածության վրա:

«Коммунист», № 6, 1990.

ՀՈՒԶՈՂ ԽՆԴԻՐ

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ XXVIII ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ առթիվ ԽՄԿԿ Կենտկոմի պլատֆորմի նախագծում, ցավոք, աննշան տեղ է հատկացված կուսակցական կադրերի ընտրության ու տեղաբաշխման հարցին։ Իսկ դա շատ կարևոր է, մանավանդ եթե նկատի ունենանք, որ երկրում բուռն կերպով ծավալվող վերակառուցման ընդհանուր ընթացքից կուսակցությունը նկատելիորեն հետ է մնացել և այսուհետ նույնպես կկորցնի իր դիրքերը, եթե ինքն արագորեն չվերակառուցվի և արմատական որակական փոփոխություններ չկատարի իր շարքերում ու կառուցվածքում։ «Նախահամագումարյան բանավեճի ընթացքում, — ասված է պլատֆորմի նախագծում,— պետք է քննարկել բոլոր ընտրովի կուսակցական մարմինների դերի, իրավունքների ու ֆունկցիաների բովանդակությունը ընդլայնելու հարցը»։ Բայց ինչպե՞ս և ի՞նչ նպատակով՝ այդ մասին ոչինչ չի ասված։ Չի ասված նաև, որ ընտրովի կուսակցական մարմինների աշխատանքի բովանդակությունը ամենից առաջ պայմանավորված է կենդանի մարդկանցով, անհատ կոմունիստների բարոյական ու քաղաքական վարքագծով, որն ակնհայտորեն խաթարված է և չի կարող մտահոգություն ու տագնապ չառաջացնել ոչ միայն կուսակցության շարքերում, այլև հասարակության մեջ։

Կուսակցության խոր ճգնաժամը, որի մեջ այսօր նա հայտնվել է, թերևս նրա կենսագործունեության ոչ մի ոլորտում այնպես ցայտուն չի արտահայտվում, ինչպես կադրերի խնդրում։

Իբր համատարած գրագիտության երկիր ենք։ Բայց այսօր ասում են, թե կադրերի սով է մեզանում։ Ինչո՞ւ։ Արդյոք ամլացե՞լ է ժողովուրդը, դադարե՞լ է տաղանդներ ծնելուց։ Ո՛չ, իհարկե։ Տաղանդների պակաս չկա, այդ թվում նաև վարչական աշխատանքի ընդունակ տաղանդների։ Բայց նրանք մեծիմասամբ հրապարակում չեն, այլ՝ ստվերի տակ։

Երբ խոսք է բացվում թափուր որևէ պաշտոնում մարդ նշանակելու մասին, հաճախ ասում են, թե հարմար մարդ չկա։ Բայց կար ժամանակ, երբ Հայաստանը բարձրորակ կադրեր էր տալիս երկրի ուրիշ հանրապետություններին՝ կուսակցական, խորհրդային, ռազմական։

Ինչո՞ւ է ստեղծվել այսպիսի իրավիճակ։ Հիմնական պատճառներից մեկն այն է, որ կուսակցությունն իր ձեռքն է վերցրել բոլոր մասնագիտությունների և բոլոր մակարդակների կադրերի ընտրության ու տեղաբաշխման մենաշնորհ իրավունքը։

Կուսակցությունը, եթե, իրոք, մտահոգված է այս ոլորտում գործերը շտկելու խնդրով, ապա պետք է հրաժարվի կադրերի ընտրության ու տեղաբաշխման՝ ինքը միայն իրեն վերապահած իրավունքից։ Վերջին հաշվով ի՞նչ է նոմենկլատուրան։ Ընտրյալների համախմբում, ընտրախավ։

Այժմ տեսնենք, թե ինչպես է ստեղծվում այդ ընտրախավը։ Քաղաքացին չի կարող հասարակության մեջ բարձր դիրքեր ակնկալել, եթե կոմկուսի անդամ չէ։ Այստեղից էլ՝ անսանձ կարիերիզմը կուսակցության մեջ։ Դեռ շատ երիտասարդ տարիքից աշքարացներին ու ճարպիկներին, այլ ոչ թե խելոքներին ու պարկեշտներին մենք տեսնում ենք կոմերիտական աշխատանքում։ Այսինքն՝ երիտասարդության որոշակի խավ իրեն նախապատրաստում է անպայման ղեկավար դառնալու, անկախ այն բանից ինքն արժանի է դրան, թե ոչ։ Ընդ որում, ինչպես կոմերիտմիության, այնպես էլ կուսակցության մեջ կադրերի գնահատման չափանիշներից մեկը եղել և դեռ մնում է այն, թե ով է ամբիոնից ավելի գեղեցիկ, ավելի ճարտար ելույթ ունենում։ Եվ ահա կուսակցության վերին մարմինները պարբերաբար համալրվում են արդեն «պատրաստի» այդ կադրերով։

Վերջին 20—25 տարիներին Հայաստանի կոմունիստական կուսակցությունը իր շարքերը ներառեց կոմունիստական գաղափարների հետ ոչ մի առնչություն չունեցող մեծ թվով անարժան մարդկանց։ Կուսակցական տոմսը շատերին պետք եղավ պաշտոններ և տաքուկ տեղեր գրավելու համար։ Կուսակցության մեջ ընդունվելու մի տեսակ մարաթոն սկսվեց։ Բանն այնտեղ հասավ, որ կուսակցության մեջ սկսեցին ընդունվել նաև կաշառքով։ Այնտեղ խուժեցին խանութպաններ ու բենզինավաճառներ, պահեստապետներ ու մեծ ու փոքր կողոպտիչներ։ Նման խայտառակությունը երևի բացառիկ երևույթ է կուսակցությունների պատմության մեջ։

Եթե աղետի գոտում տնակներ բաշխելիս կամ Ադրբեջանից բռնագաղթված մեր հայրենակիցներին հողամասեր ու բնակարաններ տալիս կամ նույնիսկ գրանցելիս մութ գործարքներ են կատարվում, ապա մի՞թե կարող է խոսք լինել ժողովրդի մեջ հարգանք ունենալու մասին։

Իհարկե, Հայաստանի կոմկուսի անդամների զգալի մասը, անկասկած, համոզմունքներով է դարձել կուսակցության անդամ։ Նրանք բանվորներ, կոլտնտեսականներ, ծառայողներ են, իրենց ապրուստը դժվարությամբ, ազնիվ ճանապարհով հայթայթող մարդիկ։ Բայց այստեղ էլ խնդիր կա։ Բանն այն է, որ ձեռնարկությունների զգալի մասում բանվորական կորիզը կազմված է պրոֆտեխուսումնարանների շրջանավարտներից։ Իսկ ուսումնական այդ հաստատություններ հիմնականում սովորելու են գնում նրանք, ովքեր ուսման ցածր առաջադիմություն ունենալու պատճառով թողել են հանրակրթական դպրոցները։ Եվ ահա գործարաններից կուսակցության շարքեր են գալիս մեծ թվով մարդիկ, որոնք իրենց մտավոր կարողություններով չեն համապատասխանում արդի այն բարդ խնդիրներին, որոնք առաջադրում է կյանքը։

Եվ այսօր տարօրինակ վիճակ է ստեղծվել։ Հայ ժողովրդի մեջ կա հսկայական մտավոր պոտենցիալ, բայց կուսակցությունը հնարավորություն չունի օգտագործելու։ Ինչու՞։ Որովհետև կազմակերպությունը դարձել է կորպորատիվ։ Կադրերի բնական ընտրության համար համարյա փակ են ուղիները։ Որքան էլ տարօրինակ է, սրանից 30—40 տարի առաջ կուսակցության մեջ ղեկավար կադրերի ընտրությունը համեմատաբար ավելի ճիշտ ու արդարացի էր կատարվում, քան այժմ։ Այն ժամանակ կադրերի մի մասը գոնե աճում էր ժողովրդի աչքի առջև և ժողովրդի աչքի առջև էլ կատարվում էր նրանց ընտրությունն ու տեղաբաշխումը։ Հիմա ամեն ինչ կենտրոնացված է կուսակցական կոմիտեներում և դրանց բյուրոներում։ Հանրապետությունում մեկ-երկու մարդու ցանկությունից է կախված այս կամ այն պաշտոնին նշանակելը։ Իսկ եթե կադրերի բնական ընտրություն լինի, ապա, ինչ խոսք, հրապարակ կգան առավել արժանավորները։

Այս պայմաններում ո՞րն է հատկապես զավեշտականը։ Ասենք դա զավեշտ չէ, այլ օրինաչափություն. ներկայումս կուսակցական սկզբունքների և նրա գաղափարական անաղարտության պահպանման մասին հիստերիկ կոչերով հանդես են գալիս ամենից առաջ կուսակցության ղեկավար կորպուսի առավել անարժան մարդիկ, նրանք, ովքեր դրա բարոյական իրավունքը վաղուց են կորցրել, նրանք, ովքեր անաղարտության կամ հավատարմության մասին ճառելով կամ կարգախոսներ հռչակելով, կարծում են, թե հետ կբերեն իրենց համար երանելի ժամանակները, երբ արտաբերած խոսքը ոչ մի առարկության չէր հանդիպում։ Այդպիսի մարդիկ, անդադար հոլովելով ու շահարկելով կոմունիստական գաղափարայնությունը, գործը այնպես ներկայացնելով, թե իրոք շատ մտահոգ են դրա անաղարտության պահպանմամբ, իրականում այն օգտագործում են իբրև դիմակ, որի տակ թաքցնում են իրենց իսկական դեմքը։ Գաղափարայնության մասին կուրծք ծեծողները, համոզված եմ, տարիներ շարունակ չեն բացում մարքս-լենինյան գաղափարախոսությունը ստեղծողների գրքերը։ ՀԿԿ Կենտկոմի կուսպատմության ինստիտուտը հրատարակել է Վ. Ի. Լենինի երկերի ժողովածուն՝ 55 հատորով, այժմ հրատարակում է Կ. Մարքսի և Ֆ. Էնգելսի երկերը՝ 50 հատորով։ Արդյոք շա՞տ է այն կուսակցական աշխատողների թիվը, որոնք գոնե ձեռքն են վերցրել այդ հատորներից գոնե մեկը։ Կասկածում եմ։ Բայց գաղափարախոսության մասին դեմագոգիկ կոչեր՝ որքան ուզեք։ Հենց այդպիսիներն են, որ պահանջում են կուսակցությունից հեռացնել նրանց, ովքեր փորձում են խախտել գոյություն ունեցող անտանելի վիճակը նրա ներսում, բարեփոխել այն, նրան դուրս բերել խոր ճգնաժամից և մեկուսացումից, տանել դեպի ժողովուրդը, ովքեր ընդվզում են կուսակցության ներսում գոյություն ունեցող բարքերի դեմ։ Բայց անկախ դրանից, այսօր հազարավոր մարդիկ կամավոր դուրս են գալիս կուսակցության շարքերից։ Բայց վատը հենց այն է, որ հիմնականում դուրս են գալիս ազնիվ ու պարկեշտ նախկին էնտուզիաստները և մինչև ուղն ու ծուծը գաղափարին նվիրված մարդիկ, որոնց հոգում ներկայումս խորտակվել է գաղափարը։ Պարզ է, որ կուսակցությունից կամավոր դուրս չեն գա նաև նրանք, ովքեր ոչ գաղափարական մղումով զանազան անպարկեշտ ճանապարհով են մտել նրա շարքերը և այնտեղ դեռ մնում են որոշակի ակնկալիքներով։

Բայց եթե կուսակցությունն ուզում է արմատապես վերափոխել ու պահպանել իր գոյությունը, ապա պետք է իր շարքերը մաքրի հենց նրանցից, ովքեր նրա միասնության և գաղափարական անաղարտության մասին կարգախոսների տակ իրե՛նց՝ կուսակցության անդամությամբ շարունակում են վարկաբեկել ԽՄԿԿ-ն։ Հենց նրանք պետք է թողնեն կուսակցությունը, որոնց մեղքով է նաև, որ երկիրը հայտնվել է խոր ճգնաժամի մեջ։

Ինչպես ԽՄԿԿ-ն ամբողջությամբ վերցրած, այնպես էլ Հայաստանի կոմկուսը պետք է ինքնազտման անցնի։ Մեր հանրապետությունում, իմ կարծիքով, կոմկուսի անդամների թիվը չպետք է անցնի 40—50 հազարից։ Բայց կարևորը ոչ այնքան դա է, որքան Հայկոմկուսի անդամների քաղաքական դիրքորոշման ճշտումը. առաջնությունը որի՞ն տալ՝ ազգայի՞ն գա-

ղափարի՞ն, թե՞ վերացական ուրիշ գաղափարների։ Պետք է ընդմիշտ ըմբռնել, որ ժողովրդի հոգում խորթ, նրա ձգտումներին անհարիր բոլոր «իզմերը», անցողակի լինելով, վաղ թե ուշ դառնում են ժամանակավրեպ, որ մնայունը և հարատևը ազգային արժեքներն են։ Ֆրանսիայի կոմկուսի գլխավոր հոգսը ֆրանսիական ժողովուրդն է, Արգենտինայի կոմկուսինը՝ արգենտինական ժողովուրդը։ Հայաստանի կոմկուսի առաքելությունը նույնպես իր ժողովրդին ծառայելն է։

Կուսակցությունները ինքնանպատակ չեն, դրանք հրապարակ են գալիս, որպեսզի ծառայեն ժողովրդին, բավարարություն տան նրա կարիքներին և հոգեկան ձգտումներին։ Ուրեմն՝ ոչ թե ժողովուրդն է կուսակցության համար, այլ կուսակցությունը՝ ժողովրդի։ Հետևապես, եթե այս կամ այն կուսակցությունը ի վիճակի չէ այլևս ծառայելու ժողովրդին, ապա այն պետք է հեռանա՝ հրապարակը թողնելով քաղաքական ուրիշ ուժերի կամ պետք է արմատապես վերակառուցվի ու բարեփոխվի, հարմարվի ժամանակի ոգուն ու պահանջներին։

Ի՞նչ է հետևում այս ամենից։ Որո՞նք են, իմ կարծիքով, կադրային հարցում անելիքները։

Կուսակցությունը պիտի հրաժարվի պաշտոնների նկատմամբ մենաշնորհից. պաշտոն ստանալը չպետք է պայմանավորվի կուսակցական պատկանելությամբ։ Պետք է վերացվի նոմենկլատուրա կոչվածը։ Կուսակցության անդամ լինելը ոչ թե առանձնաշնորհումների ճանապարհ պետք է բացի, երաշխավորի առավելություն անկուսակցականների նկատմամբ, այլ պետք է մեծ հոգս ու պարտականություն լինի կոմունիստի համար։

Հարկ է հրապարակ բերել ազգի բոլոր ընդունակ ու շնորհալի, գիտակից ու խելացի ուժերը, զորահավաքի ենթարկել մտավոր ողջ պոտենցիալը՝ անկախ կուսակցական պատկանելությունից և քաղաքական-գաղափարական հայացքներից։

Հրապարակը պետք է թողնել ոչ թե ճարպիկներին ու կարիերիստներին, այլ ազգային ցավերով տառապող, համեստ ու պարկեշտ, մտածող ու ստեղծագործ մարդկանց՝ և՛ կոմունիստների, և՛ ոչ կոմունիստների։ Մեր ազգային հոգսերի լուծը պետք է քաշեն բոլորը։ Պետք է կարողանալ որքան հնարավոր է արագ հաղթահարել անհանդուրժողականությունը այլախոհների, այլ կերպ մտածող մարդկանց հանդեպ։

Մինչև ԽՄԿԿ XXVIII համագումարը կադրային լուրջ փոփոխություններ կատարել կուսակցական ողջ ապարատում և խորհրդային մարմինների ղեկավար կազմում։ Ավելի համարձակ ղեկավար աշխատանքի առաջ քաշել երիտասարդությանը. չափանիշը պետք է լինեն գիտելիքները, կազմակերպչական ունակությունները, բարոյական կերպարը և հատկապես քաղաքացիական դիրքորոշումը, որի իմաստը հարազատ ժողովրդի շահերին անմնացորդ նվիրվածությունն է։

Հ. ՍԻՄՈՆՅԱՆ
ՀԽՍՀ ԳԱ թղթակից անդամ

ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏԸ

Ս. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՍՈՑԻԱԼԻԶՄԻ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ արմատական շատ պրոբլեմներ գիտական խոր մշակման կարիք ունեն: Դրանով մեծապես պայմանավորված է սոցիալիզմի երկրներում ներկայումս տեղի ունեցող տնտեսական ռեֆորմների ճակատագիրը: Քաղաքատնտեսագիտական որոշ հարցերի պատասխանները որոնելիս մենք ուշադրությունը բևեռում ենք տնտեսագիտական նոր մտածողության ձևավորման՝ կուսակցության XXVIII համագումարի առթիվ ԽՄԿԿ պլատֆորմի տնտեսական ծրագրի հաջող և արդյունավետ իրականացման նախադրյալի ու պայմանի վրա: Եվ դա պետք է կենսագործել հասարակության հիմքի՝ արտադրության միջոցների և սպառման առարկաների սեփականության մասին պատկերացումների արմատական փոփոխման կոնտեքստում:

Կյանքը հաստատում է, որ վերակառուցումն այլընտրանք չունի: Բայց նրա ընթացքը բարդ է: Ոմանք արդեն հաստատապես դիրք են գրավել վերակառուցման ավանգարդում, ոմանք շարունակում են ականջի կողքով «բաց թողնել» նրա գաղափարները, իսկ ոմանք էլ, քողարկվելով սոցիալիզմի պաշտպանության լոզունգով, ձգտում են այն հանգեցնել դիմահարդարական բնույթի միջոցառումների՝ չփոխելով ոչ մի բան, թողնելով ամեն ինչ այնպես, ինչպես եղել է նախկինում: Նորացման ընթացակարգերը գաղափարախոսական և տեսական հուսալի ապահովման կարիք ունեն: Սակայն ժամանակակից տեսությունը չպետք է զբաղվի սոսկ այն բանի նկարագրությամբ, ինչն արդեն արվել է, և ինչ արդեն հայտնի է: Նա կոչված է առաջարկել այն հարցերի պատասխանների տարբերակները, որոնք ծագում են գործնականում և կարող են առաջանալ ապագայում: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է, այսպես ասած, գլխովին սուզվել տնտեսագիտական տեսության խոհանոցը, ավելի խոր ուսումնասիրել այն ամենը, ինչով ապրում են աշխատավորները սոցիալիստական և կապիտալիստական երկրներում, թե ինչպես է ընթանում վերակառուցումն արտադրության ոլորտում, և թե նրա համար ինչպիսի միտումներ կանխորոշիչ կլինեն հետագայում:

Օրինակ, սոցիալիստական սեփականությունը, նրա իրացման ձևերին ու մեթոդներին առնչվող հարցերը չի կարելի լուծել այդ կատեգորիայի մասին հին պատկերացումների դիրքերից, հնացած մոտեցումների միջոցով: Ընդ որում, չպետք է մոռացվի նրա էությունը, որի շնորհիվ է, որ սոցիալիզմը սոցիալիզմ է դառնում: Աշխատավորական կոլեկտիվների կողմից սոցիալիստական սեփականությունը իրացնելու մի քանի ձև կա: Մեր կարծիքով, ամենաընդունելին այն է, երբ կոլեկտիվը հանդես է գալիս որպես սոցիալիստական սեփականության համատնօրեն: Այսինքն, երբ նա հասարակական պատվեր է կատարում իրեն հանձնված արտադրության հասարակական միջոցների օգնությամբ՝ միաժամանակ իրացնելով իր իսկ տնտեսական շահերը:

Այդ առնչությամբ կկամենայինք անդրադառնալ այն հարցին, որը վիճելի է համարվում: Դա ձեռնարկությունների հասարակական կառավարման պրոբլեմն է: Կառավարումը սեփականության անկապտելի հատկանիշն է, նրա անբաժան ֆունկցիան: Եթե աշխատավորական կոլեկտիվը հանդես է գալիս որպես սեփականության տեր, ապա կառավարման որոշ ֆունկցիաներ պետք է նրան հանձնել: Հարցն

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ ՍԵՐԳԵՅ ԱՐՄԵՆԱԿԻ— ԱԱՀ-ի կառավարման հայկական հանրապետական բարձրագույն դպրոցի տնտեսագիտական կրթության լաբորատորիայի վարիչ, դոցենտ:

այն է, թե կառավարման ֆունկցիաների հատկապես որ մասը պետք է մնա հասարակությանը: Մանավանդ որ սեփականության մասին պատկերացումը, ինչպես նաև սոցիալիզմի մասին պատկերացումը, ժամանակի ֆունկցիա է: Տվյալ դեպքում նկատի ունենք այն, որ չի կարելի տեսությունն ընդունել իբրև ինչ որ անփոփոխ, մեկընդմիշտ ձևակերպված դրույթների ամբողջություն:

Ինչ վերաբերում է սոցիալիստական սեփականության ձևերի բազմազանությանը, ապա մինչև հիմա դրանց նկատմամբ զուտ մեխանիկական մոտեցում է ցուցաբերվել: ԽՍՀՄ-ում սեփականության մասին խորհրդային օրենքը բացառում է այդպիսի մոտեցումը և հավաստում, որ ԽՍՀՄ-ում սեփականությունը հանդես է գալիս որպես խորհրդային քաղաքացիների կոլեկտիվ և պետական սեփականություն, իսկ պետությունը սեփականության բազմազան ձևերի զարգացման համար անհրաժեշտ պայմաններ է ստեղծում, ապահովում դրանց պաշտպանումը: Իսկ միութենական և ինքնավար հանրապետությունների օրենսդրական ակտերով կարող են սահմանվել սեփականության այլ, սույն օրենքով չնախատեսված ձևեր:

Ամբողջությամբ վերցրած սեփականության այդ բոլոր ձևերը տալիս են հարյուր տոկոս, և դրանցից մեկի տեսակարար կշիռը կարող է մեծանալ մյուսի նվազման հաշվին: Բայց պրոբլեմի այս թվաբանական լուծումը չի բացահայտում ընթացակարգի ողջ բարդությունը: Նախ, սեփականության ձևերը իրարից չեն բաժանված անհաղթահարելի անջրպետներով: Ուստի և գոյանում են տնտեսական հարաբերությունների երկրորդային, ածանցյալ, հաճախ խառը ձևեր, որոնք նույնպես նախատեսված են օրենքով: Այս հիմնադրույթները պետք է արտացոլվեն նաև ԽՄԿԿ «Դեպի հումանիստական, դեմոկրատական սոցիալիզմ» պլատֆորմում, որի նախագծում, մասնավորապես, ասվում է, որ տնտեսական ռեֆորմն աներևակայելի է առանց սեփականության հարաբերությունների խոր վերակառուցման: «ԽՄԿԿ-ն կողմնակից է սեփականության բազմազան ձևերի: Դրանց իրավահավասար, առողջ մրցակցությունը քաղաքացիների ազատության, աշխատողի կողմից ընդունակությունների կիրառման ձևերի ու եղանակների ռեալ ընտրության, սպառողի շահերի և իրավունքների երաշխիքի տնտեսական հիմքն է»:

Այսօր, երբ այնքա՜ն քաղաքականացվել է հասարակությունը, երբ քաղաքական ու տնտեսական ռեֆորմների հիման վրա տեղի են ունենում ապակենտրոնացման դինամիկական ընթացակարգեր, դրանք ուղեկցվում են կենտրոնախույս ուժերով, երբ զարգանում են հանրապետությունների, ինքնավար կազմավորումների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավունքների և սուվերենության ընդլայնման ու հագեցման ընթացակարգերը, ապա այդ ամենն, ընդհանուր առմամբ, միաժամանակ պահանջում է նաև այնպիսի հավասարակշռություն, որպեսզի սեփականության բազմազան ձևերով հանդես եկող հասարակության հիմքի գործունեությունը փոշեցրիվ չլինի դեպի առաջադիմական փոփոխություններ այդ օրգանիզմի միտվածության դեպքում:

Քննարկվող նախագծում լուծման ենթակա գլխավոր պրոբլեմն արտադրության միջոցներից աշխատողի օտարացման վերացումն է, նրան իր աշխատանքի արդյունքներին, իրոք, տնօրինող իսկական տնտեսատեր դարձնելը: Ինչպես հայտնի է, սեփականությունը, ըստ Մարքսի, նյութական բարիքների յուրացման ընթացակարգ է, դրանց՝ որպես իր իսկ բարիքների նկատմամբ ունեցած վերաբերմունք: Արտադրության հիմնական միջոցների հանրայնացումը երկար տարիներ դիտվում էր որպես խորհրդային հասարակության առավել կարևոր նվաճումը, քանի որ դրանց տերը ժողովուրդն էր համարվում: Սակայն ժամանակի ընթացքում պարզվեց, որ անմիջական արտադրողը փաստորեն բաժանված է արտադրության միջոցներից, որ նա դրանց վերաբերվում է որպես օտար միջոցների, ոչ թե որպես իրեն, այլ զուտ պետությանը պատկանող արժեքների:

Համաժողովրդական սեփականությունը հաճախ դիտվում էր ոչ ոքի չպատկանող, որն առաջացրել էր բացասական ոչ քիչ հետևանքներ՝ վնասաբեր էկոնոմիկա, հափշտակումներ, վատնում: Անհրաժեշտ է արտադրության միջոցներից աշխատողի օտարացումը վերացնել սեփականության որոշ ապապետականացման, դրա ձևերի բազմազանության ամրապնդման, անձնական սեփականությունը իրացնելիս քաղաքացուն ավելի լայն հնարավորություններ ընձեռելու, մասնավորապես, նրա այնպիսի նոր ձևերի օգտագործման միջոցով, ինչպիսիք են աշխատանքային, գյուղացիական և այլ տնտեսությունները: Սեփականության որոշ ապապետականացումը պետք է կատարել՝ այն տրոհելով համամիութենական սեփականության, հանրապետություն-

ների և ինքնավար կազմավորումների սեփականության, կոմունալ սեփականության, ինչպես նաև էկոնոմիկայի կենտրոնացված կառավարումը զգալիորեն թուլացնելու միջոցով:

ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի 3-րդ նստաշրջանի ընդունած օրենքը թույլատրում է մեր երկրում կոլեկտիվ սեփականության այնպիսի ձևերի առկայությունը, ինչպիսիք են աշխատանքային կոլեկտիվների, ժողովրդական ձեռնարկությունների, կոոպերատիվների, տնտեսական ընկերակցությունների և միությունների, բաժնետիրական ընկերությունների, հասարակական կազմակերպությունների և քաղաքացիների այլ միավորումների սեփականությունը:

Ինչ վերաբերում է քաղաքացիների սեփականությանը, ապա բացի այնպիսի նոր իրավունքներից, ինչպիսին է, օրինակ, պետական, կոոպերատիվ կամ այլ բնակելի ֆոնդի բնակարանների գնումը որպես անձնական սեփականություն, օրենքում ամրացվում է նաև մեզ համար մի այնպիսի արտասովոր երևույթ, ինչպիսին է ոչ միայն իբրև անձնական սեփականություն սպառման առարկաներ, այլև արտադրության միջոցներ, այսինքն ոչ մեծ ձեռնարկություններ ունենալու հնարավորությունը, որտեղ կաշխատեին ընտանիքի անդամները:

Այսպիսով, սուբյեկտների համակարգում քաղաքացիների սեփականության իրավունքի առկայությունն ընդգծում է օրենքի գլխավոր միտքը և գաղափարը՝ սեփականության հարաբերությունների ողջ համակարգը պետք է ծառայի մարդկանց շահերին: Երկրորդ, քաղաքացիների սեփականությունն այսուհետև համարվում է սոցիալիստական սեփականություն, որովհետև ինչպես իր տնտեսական էությամբ, այնպես էլ իրավաբանական կարգի գործնական նկատառումներով այն ներառվում է սեփականության սոցիալիստական հարաբերությունների համակարգում և այդ իմաստով սեփականության բոլոր ձևերի հետ համանման պայմանների մեջ է դրվում:

Ի դեպ, սեփականության մասին օրենքում նախատեսված աշխատավորական և գյուղացիական տնտեսությունները մասնավոր սեփականություն կամ մասնավոր տնտեսություն չեն: Դա սոցիալիստական տնտեսավարման ձև է, քանի որ այն խարսխվում է հենց արտադրողների աշխատանքային գործունեության վրա, նրանում օգտագործվում է քաղաքացիների ընտանիքի անդամների, ինչպես նաև համատեղ աշխատավորական և գյուղացիական տնտեսություն վարող այլ անձանց աշխատանքը: Կարևոր է նաև այն, որ արտադրական նշանակության օբյեկտներն այստեղ պետք է օգտագործվեն տնտեսությունը ինքնուրույնաբար վարելու համար: Այլ կերպ ասած, ուրիշի աշխատանքի արգասիքների յուրացման հնարավորությունը բացառվում է:

Ահա թե ինչու ճգնաժամային իրավիճակից խորհրդային հասարակության դուրս գալը պետք է որոնել ոչ թե դեպի մասնավոր սեփականություն վերադառնալու, այլ սոցիալիստական սեփականության բազմազան ձևերի օգտագործման, պետական սեփականության ձերբազատման, անհատական աշխատանքի արդյունքների արդարացի գնահատման մեջ:

Այդ տեսակետից կարևոր նշանակություն կարող է ունենալ սեփականության նաև մի այնպիսի նոր ձևը, ինչպիսին է աշխատավորական կոլեկտիվի սեփականությունը, որը օրենքում նախատեսված է որպես ինքնուրույն, վարձակալական ձեռնարկությունից տարբերվող կոլեկտիվ սեփականության ձև: Տարբերությունն այն է, որ աշխատավորական կոլեկտիվի սեփականությունը պատկանում է անմիջաբար իրեն, մինչդեռ վարձակալության դեպքում ձեռնարկությունը որպես պետության սեփականություն է մնում այնքան ժամանակ, մինչև որ վարձակալների կոլեկտիվը գնի այն:

Աշխատավորական կոլեկտիվի սեփականության առաջացման և օգտագործման հնարավորության մասին խոսվում է նաև կուսակցության XXVIII համագումարի առթիվ ԽՄԿԿ Կենտկոմի պլատֆորմի նախագծում: Դրա էությունն այն է, որ պետական ձեռնարկության ընդերքում ծագում, հասունանում և մեծանում է շահույթի այն բաժինը, որը գոյանում է ձեռնարկության տնտեսական գործունեության շնորհիվ, և որն աշխատավորական կոլեկտիվի սեփականության աղբյուրն է: Անընդհատ աճելով, այն դուրս է մղում պետական սեփականությանը, և ձեռնարկության ամբողջ գույքն աշխատավորական կոլեկտիվի սեփականությանն անցնելու դեպքում ծնվում են կոլեկտիվ սեփականության նաև նոր ձևեր՝ ժողովրդական ձեռնարկություն, կոոպերատիվ, տնտեսական ընկերակցություն կամ բաժնետիրական ընկերություն:

Ինչպես ասվում է քննարկվող փաստաթղթում, «Կուսակցությունը կողմնակից է առողջ հիմքի վրա կոոպերատիվ շարժման զարգացմանն ըստ ամենայնի աջակ-

ցելում, ամենից առաջ արտադրական կոոպերացիայի, ներառյալ կոնտնեսությունների ամրապնդմանը, աշխատավորական կոլեկտիվ սեփականության տարբեր ձևերի, այդ թվում բաժնետիրական, փայատիրական, բաժնետիրական ձևերի, գործունեության ոլորտի ընդլայնմանը»: Այստեղ նախատեսված է բոլորովին նոր մոտեցում նաև իրենց ամրացված գույքի նկատմամբ ձեռնարկությունների իրավունքների պրոբլեմի հանդեպ:

Պետական ձեռնարկության (միավորման) մասին օրենքի ընդունումից հետո նշված իրավասությունները արտահայտվում էին համաժողովրդական սեփականատեր հանդիսացողությամբ, սակայն աշխատավորական կոլեկտիվները այնուամենայնիվ իսկական տնտեսատերեր չդարձան: Ահա թե ինչու, նախագծում արդարացիորեն նախատեսված է մի կանոն, ըստ որի պետական սեփականություն հանդիսացող և պետական ձեռնարկությանն ամրացված գույքը նրան է պատկանում լիակատար տնտեսավարման իրավունքով:

«Լիակատար տնտեսավարման իրավունքը» ոչ միայն նոր հասկացություն է, այն մարմնավորում է միանգամայն այլ, նորարարական մոտեցում իրեն ամրացված գույքի նկատմամբ ձեռնարկության հնարավորությունների սահմանման հարցում: Այն գլխավորը, որ բնութագրում է լիակատար տնտեսավարման իրավունքը, դա նրա համապատասխանեցումն է սեփականության իրավունքին: Սա նշանակում է, որ գույքի կառավարման բոլոր հիմնական հարցերը պետք է լուծի ինքը՝ ձեռնարկությունը, որն իսկապես համաժողովրդական սեփականության կարգավիճակ է ձեռք բերում: Կառավարման մարմինները լուծում են միայն ձեռնարկության ստեղծման հարցերը և սահմանում նրա գործունեության նպատակները, նրանում պետական պատվերների տեղաբաշխումը. վերահսկում ձեռնարկությանը վստահված գույքի պահպանումը:

Ինչ վերաբերում է մի այնպիսի սկզբունքային հարցի, ինչպիսին է սեփականության այս կամ այն ձևի զարգացման առաջադիմական և հեռանկարային լինելը, ապա բանն այն է, թե դրանցից որո՞նց պետք է գերապատվություն տալ, որո՞նց վրա ավելի շատ ուշադրություն դարձնել: Մեր կարծիքով, առավել առաջադիմական են սեփականության և տնտեսության կազմակերպման այն ձևերը, որոնք ապահովում են արտադրության բարձրագույն արգասավորություն, ամենաբարձր արտադրողականություն և որակ ոչ միայն հեռանկարում, այլև այսօր:

Սոցիալիզմը չի փոխում այդ համընդհանուր տնտեսագիտական չափանիշները: Ուստի, երբ այսօր քննարկում ենք, օրինակ, արդիական ձևերով կոոպերացիայի զարգացման պրոբլեմները, ընդ որում ոչ միայն ապրանքների արտադրության ու ծառայությունների ոլորտում (դրանք շատ հասարակ հարցեր են), այլև կոոպերացիան, որն առաջանում է մտավոր գործունեության, գիտական հետազոտությունների, ստեղծագործության ձևով, ապա ծագում են բազմաթիվ պրոբլեմներ, որոնք իմաստավորում են պահանջում: Սեփականության որ ձևն այս հարցերն ավելի լավ, ավելի արդյունավետորեն լուծի, այդ թվում նաև գիտության ու տեխնիկայի ասպարեզում, ուրեմն հենց դա էլ առավել առաջադիմական է և հեռանկարային:

Դրա հետ մեկտեղ, բացի սեփականության ձևերի համընդհանուր տնտեսագիտական չափանիշներից, գոյություն ունեն նաև դրանց կիրառման յուրահատուկ չափանիշներ: Հասկանալի է, որ սոցիալիստական ձևը բացառում է շահագործումը, վարձու աշխատանքը: Սակայն սեփականության բնույթը սոցիալիզմի օրոք բնորոշվում է ամենից առաջ նրանով, թե աշխատողը ինչպիսի դեր ունի արտադրությունում: Ինքնակառավարման, դեմոկրատացման զարգացումը սեփականությանն առնչվող հարց չէ: Դա հենց բուն սեփականության հարցն է: Սոցիալիստական սեփականության հարաբերությունների հասունությունը որոշվում է այն, իրոք, տնօրինելու գործին՝ աշխատողի, աշխատավորական կոլեկտիվի, դասակարգի և ընդհանուր առմամբ հասարակության իրական մասնակցության չափով:

Երբ մենք խոսում ենք սեփականության ՝որպես տնտեսագիտական, այլ ոչ թե իրավաքանական կատեգորիայի մասին, պետք է հստակ սահմանել, թե ինչն է նկատի առնվում սեփականության իրացում ասելիս: Մարքսը տվել է դրա միանգամայն պարզորոշ բնութագրումը. սեփականությունը իրացվում է հավելյալ արդյունքի յուրացման միջոցով: Սոցիալիզմի օրոք հավելյալ արդյունքի յուրացումը համաժողովրդական բնույթ ունի: Հավելյալ արդյունքի տնօրինումը կատարվում է որոշակի կանոններով, բայց դրանք միանշանակ չեն: Այդ կանոնները կարող են ձևախեղել սոցիալիստական սեփականության իմաստը, բովանդակությունը և ստեղծել

այնպիսի իրավիճակ, երբ աշխատավորը դառնում է սովորական վարձու աշխատող և օտարվում հավելյալ արդյունքի տնօրինումից, թեև հենց ինքն էլ սեփականության համատնօրինող, դրանից օգտվող է համարվում:

Սոցիալիզմ օրոք, հավանաբար, կարելի է խոսել հավելյալ արդյունքի տնօրինման երկու ձևի, երկու սկզբունքի մասին: Դրանք կոոպերատիվ և վարձակալական սկզբունքներն են: Մենք համամիտ չենք խորհրդային տնտեսագիտական գրականությունում հանդիպող այն կարծիքին, թե կոոպերատիվ շարժումն արտադրության կազմակերպման ցածր մակարդակ է, որն ընդունելի է հիմնականում սպասարկման, հասարակական սննդի և մի քանի այլ ոլորտներում: Կոոպերացիան պետք է ավելի լայնորեն դիտվի որպես սոցիալական փոխգործակցության որոշակի ձև, որը օրգանապես միաձուլվում է սոցիալիզմի էկոնոմիկային: Իսկ նա նոր հասարակարգին համահունչ է այն նկատառումով, որ դիմակայում է «գործատու-վարձու աշխատող» կամ «կառավարող-կառավարվող» ձևին: Կոոպերատիվ ձևը ներառնում է հավելյալ արդյունքի բաշխմանն ակտիվորեն ներգործելու միջոցով կառավարմանը համամասնակից դառնալու գործի կազմակերպման հնարավորությունը: Կոոպերատիվը խորթ չէ նաև սեփականության պետական ձևին: Անենք, ինչու՞ մեր ձեռնարկություններն այն հատվածում, որում իրենք կարող են տնօրինել սեփական հավելյալ արդյունքը, ի վիճակի չեն ստեղծվելու կոոպերատիվ հիմունքով:

Ըստ էության, դա կոոպերատիվ ձև է, քանի որ այդ ձեռնարկությունները տնօրինում են հիմնադիրները: Իսկ մյուս կողմից, դա պետական ձև է, որովհետև դրանք ստեղծվել են պետական ձեռնարկությունների կողմից: Տվյալ դեպքում տեղի է ունենում հասարակական սոցիալիստական սեփականության երկու ձևերի բնական միաձուլման և սոցիալիզմի՝ որպես քաղաքակիրթ կոոպերատորների հասարակարգի մասին Լենինի գաղափարի մարմնավորման օբյեկտիվ ու օրինաչափ ընթացակարգ:

Մեզանում հոչակված ինքնաֆինանսավորման սկզբունքը, որը խարսխվում է ռեսուրսների համար վճարումների վրա, ըստ էության, համաժողովրդական բարձր մակարդակով սոցիալիստական սեփականության տնօրինման վարձակալական ձևի արմատավորումն է: Ինչու՞: Որովհետև պետական սեփականությունն իրեն իրացնում է հենց բուն այդ համաժողովրդական ունեցվածքի համար կատարվող վճարումների միջոցով: Սեփականության իրավունքը կարող է բառիս լայն իմաստով իրացվել վարձակալական ձևով, ինչպես նաև կոլեկտիվ, կոոպերատիվ ձևով՝ դարձյալ բառիս լայն իմաստով:

Այսպիսով, սեփականությունն ունի տարբեր տնտեսագիտական ասպեկտներ: Սովորաբար սեփականատերը և կառավարիչը որպես մեկ դեմք են հանդես գալիս, օրինակ, երբ անհատական կապիտալի տերը իր ձեռնարկության կառավարիչն է: Այստեղ միաձուլված են սեփականատիրոջ և տնտեսատիրոջ ֆունկցիաները: Բայց առկա է նաև դրանց բաժանման հնարավորությունը: Բաժնետիրական կապիտալի առաջացման դեպքում այն բաժանվում է կապիտալ-սեփականության և կապիտալ-ֆունկցիայի: Համապատասխանաբար, հավելյալ արժեքն էլ տրոհվում է երկու մասի՝ տոկոսի և ձեռնարկչական եկամտի, բայց թե՛ մեկը և թե՛ մյուսը հավելյալ արժեքի յուրացման ֆունկցիա են:

Այդպիսի պոտենցիալ հնարավորություն գոյություն ունի նաև սոցիալիզմի պայմաններում, օրինակ, երբ սեփականատերը իր իրավունքները փոխանցում է ստեղծվող օղակին, մարմնին կամ դեմքին, որը նրա անունից, նրա հանձնարարությամբ իսկապես տնօրինում է սեփականության այդ օբյեկտները: Պետք է նկատի ունենալ, որ երբ կոլեկտիվը սեփականության նյութական օբյեկտների, հավելյալ արդյունքի արժեքի մի մասի ռեալ տնօրինման իրավունք է ստանում, նա սեփականության հարաբերությունների սուբյեկտ է դառնում: Նա, անշուշտ, սեփականության հարաբերությունների սուբյեկտ է, և մենք նրան չպետք է հանենք այդ թվից: Բացի դրանից, երբ խոսում ենք սեփականության իրացման մասին, ապա պետք է հաշվի առնենք նաև հետևյալ պրոբլեմները: Դրանցից մեկն այն է, թե ինչպես պետք է բաժանել հավելյալ արդյունքը, թե որ մասը հանձնել պետությանը, իսկ որը թողնել կոլեկտիվի տրամադրության տակ: Բայց նախքան բաժանելը, պետք է ստեղծել: Մյուս պրոբլեմը կառավարման այնպիսի համակարգի կազմակերպումն է, որի պայմաններում տեղի ունենար այդ գումարի ինքնաճում, մեծանար հավելյալ արդյունքի զանգվածը: Իսկ դա կառավարման ֆունկցիան է, ավելի ճիշտ՝ կառավարման որակը, որի հետևանքով կառավարումը վերածվում է սեփականության իրացման անհրաժեշտ օղակի:

Իհարկե, երբ վարձակալական վճար է սահմանվում ողջ հասարակությանը պատկանող արտադրական ռեսուրսների համար, ապա այդպիսով իրականացվում է պետական կառավարման ֆունկցիան: Սակայն այդ կառավարումը չի հիմնված աշխատավորական կոլեկտիվի տնտեսական գործունեության վրա, այլ խարսխվում է որոշակի պայմաններով փոխանցվող տնօրինման իրավունքի վրա: Իսկ դրանք իրոք ձևավորվում են ռեսուրսների համար վճարումների նորմատիվներ սահմանելով:

Հայտնի է, որ լճացման ժամանակաշրջանում տեղի է ունեցել սոցիալիստական արտադրահարաբերությունների ձևախեղում: Դրան, անկասկած, ենթարկվել են նաև սեփականության հարաբերությունները: Նախ, ի հայտ եկավ աշխատավորական կոլեկտիվների վերաբերմունքը հանրային սեփականության նկատմամբ, որպես «ոչ ոքի չպատկանողի»: Այլ կերպ ասած, կատարվեց աշխատավորների որոշակի օտարացում արտադրության միջոցներից: Երկրորդ, դա ապարատի գործունեության բյուրոկրատական խեղաթյուրումն է, սեփականության տնօրինման ֆունկցիաների չափազանց կենտրոնացումը, դրանց բյուրոկրատացումը: Դեռևս Լենինը նշել է ապարատի աշխատանքում եղած բյուրոկրատական խեղաթյուրումների և սոցիալիստական պահանջների հակասությունների անտագոնիստական բնույթի մասին: «Բայց մենք լի ենք վճռականությամբ,— ասված է պլատֆորմի նախագծում,— թույլ չտալու վերադարձ դեպի տնտեսավարման վարկաբեկված ձևերը, որոնք երկիրը հասցրին լճացման, աշխարհի զարգացած երկրներից հետ մնալուն... Սեփականության օգտագործման ամեն մի ձև պետք է բացառի աշխատողի օտարացումը արտադրության միջոցներից և մարդու կողմից մարդու շահագործումը»:

Այժմ մի այլ՝ սեփականության ներկայացուցչության մասին: Սեփականատեր է հասարակությունը: Պետությունը սոսկ նրա ներկայացուցիչն է, որը կարող է տվյալ սեփականությունը իրացնել մեծ կամ փոքր արգասիքով: Պետությունը, ինչպես և սեփականության ամեն մի ներկայացուցիչ, կարող է որոշակի պայմաններում ձեռք բերել և առանձնացնել իր սեփական շահը, որը տարբերվում է գերագույն սեփականատիրոջ շահից, նա կարող է վերածել բյուրոկրատական կազմակերպության և ձևախեղել սեփականության սոցիալիստական բնույթը: Բայց հարցը միայն այն է, թե երբ, որ պայմաններում է պետությունը հանդես գալիս իբրև ընդհանուր շահ արտահայտող մարմին, որը սեփականությանը տալիս է սոցիալիստական և ոչ թե այլ բնույթ:

Վերցնենք, օրինակ, երկրի միասնական էներգետիկ համակարգը և ցանկացած քաղաքային ավտոբուսային հավաքակայան: Թե՛ մեկը և թե՛ մյուսը պետական սեփականության օբյեկտներ են, թեև հարաբերությունների միանգամայն տարբեր համակարգեր են ներկայացնում: Առաջին դեպքում դա պետական սեփականություն է, որը պետք է կառավարվի իրոք միասնական կենտրոնից: Բայց կարելի՞ է արդյոք ասել, թե ինչ-որ քաղաքի ավտոբուսային հավաքակայանը ուղղակի իմաստով համաժողովրդական սեփականություն է: Եթե դրականորեն պատասխանենք, ապա նրա գործունեության կարգավորման հարցերը պետք է լուծվեն համաժողովրդական մակարդակով, պետության բարձրագույն մարմինների կամ էլ իշխանության տեղական մարմինների, քաղաքային խորհրդի կողմից, որոնք նույնպես, լինելով պետական հաստատություններ, այդ հարաբերությունների սուբյեկտներ են: Դա ցույց է տալիս, որ հենց պետական սեփականության մեջ կարող են ձևավորվել համապետական, քաղաքապետարանային (մունիցիպալ) և այլ ածանցյալ ձևեր:

Հարց է ծագում, իսկ ինչպիսի՞ն է իշխանության տեղական մարմինների ինքնուրույնության տնտեսական հիմքը: Նրանք այդպիսի հիմք կենտրոնական իշխանություններից ստանո՞ւմ են արդյոք, թե՞ սեփական տնտեսական հիմք ունեն: Ընդ որում, այն չի դադարում պետական սեփականություն լինելուց: Ո՞վ է սեփականության սուբյեկտը: Ըստ երևույթին, այսօր օրինաչափ կլիներ ասելը, որ կատարվում է բարդացում, որ սեփականության հենց սուբյեկտները բազմամակարդակ հակացություն են, որ ժողովրդի հետ, որպես սեփականության գերագույն սուբյեկտ, այդ հարաբերությունների սուբյեկտներ են դառնում թե աշխատավորական կոլեկտիվները, թե աշխատավորների ինչ-որ ռեգիոնալ տարածքային միավորումներ, իսկ աշխատավորական կոլեկտիվների շրջանակներում՝ սովորական տնտհաշվարկային բրիգադներ:

Այդ առնչությամբ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի 2-րդ նստաշրջանում առաջադրվեց այլընտրանքային, շատ կարևոր, ըստ էության քաղաքական ուղղում սեփականության մասին օրենքի նախագծին: Նստաշրջանի որոշմամբ դա համաժողովրդական քննարկման ներկայացվեց հիմնական նախագծի և սեփականության մասին օրենքի ուրիշ այլընտրանքային նախագծերի հետ: Ուղղման էությունն այն է, որ բոլոր ազգային կազմավորումների իրավունքները պետք է միութենական հանրապետությունների իրավունքներին հավասարվեն այն չափով, որքանով որ նրանք տնօրինում են հողը և այլ բնական ռեսուրսներ, որը և իր արտացոլումը գտավ ԽՍՀՄ-ում սեփականության մասին օրենքում:

Ելնելով դրանից, մեր կարծիքով, այդ դրույթը պետք է իր արտացոլումը գտնի նաև ԽՄԿԿ պլատֆորմում: «Կարևոր խնդիր է պետական սեփականության վերափոխումը՝ հաշվի առնելով... ռեգիոնների յուրահատկությունը, ինտեգրացիոն կապերի զարգացածությունը» պարբերությունից հետո անհրաժեշտ է ավելացնել մի նոր պարբերություն. **«Պետք է մշտապես ամրապնդել և պաշտպանել համամիութենական սեփականությունը, միութենական և ինքնավար հանրապետությունների սեփականությունը, ինքնավար մարզերի և օկրուգների սեփականությունը, այլ փաբչատարածքային կազմավորումների սեփականությունը (կոմունալ սեփականությունը), ինչպես նաև նպատակով պայմաններ ստեղծել, որպեսզի միութենական և ինքնավար մարզերը և օկրուգները ԽՍՀՄ օրենքների շրջանակներում կարողանան հողը և մյուս բնական ռեսուրսները օգտագործել ու տնօրինել իրենց տարածքում ի շահ իրենց և ԽՍՀ Միության»:**

Երկրի Գերագույն խորհրդի դեռևս երկրորդ նստաշրջանում ԽՍՀՄ ժողովրդական դեպուտատների ելույթներում ընդգծվեց այն միտքը, որ սեփականության հարցն ամենից առաջ իշխանության հարց է, ուստի և ընդունվելիք օրենքը ոչ թե պարզապես տնտեսական, այլ պետության հիմնարար, անկյունաքարային, գլխավոր օրենքն է, որից կախում ունեն վերակառուցման, հայրենիքի ճակատագիրը, ինչպես նաև մեր անձնական ճակատագիրը:

ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի երկրորդ և երրորդ նստաշրջանների ընդունած մի ամբողջ շարք օրենքների և առանձնապես սեփականության մասին օրենքի հիման վրա իրականացվող արմատական տնտեսական ռեֆորմի շնորհիվ հրամայաբաշխողական համակարգին, որին ներհատուկ են մենաշնորհայնությունը և անձնախանձեռնողականությունը, վատնողականությունը և անտնտեսվարությունը, սպառողների շահերի անտեսումը, պետք է փոխարինի պլանային-շուկայական էկոնոմիկայի իշխանությունը՝ հիմնված սեփականության ձևերի բազմազանության, ինքնուրույն ապրանքարտադրողների մրցակցության, ֆինանսների զարգացած համակարգի, անձնական և կոլեկտիվ շահագրգռվածության հզոր խթանների վրա:

Սոցիալիստական սեփականության իրացման կենտրոնացված մոդելի ամենամեծ թերությունն այն է, որ որոշումներ ընդունող մարմինները և անձինք դրանց համար տնտեսական պատասխանատվություն չեն կրում: Ահա թե ինչու տնտեսական մեխանիզմի վերակառուցումը, մասնավորապես, սեփականության հարցերում, պետք է հիմնվի տնտեսական պատասխանատվության և տնտեսական շահագրգռվածության գոտիների ստեղծման վրա: Անհրաժեշտ է գտնել նաև սոցիալիստական սեփականության իրացման այնպիսի ձևեր, որոնք նպաստեին ինչպես առանձին աշխատողի և աշխատանքային կոլեկտիվի, այնպես էլ ընդհանուր առմամբ հասարակության ստեղծարար մոտեցման հարաշարժությանը և ակտիվացմանը: Այս արմատական չափանիշը չպետք է տեսադաշտից դուրս մնա սեփականության ձևերի իրացման նկատմամբ հին մոտեցումները վերացնելիս և նորերը որոնելիս:

Կուսակցության XXVIII համագումարի առթիվ ԽՄԿԿ Կենտկոմի պլատֆորմի նախագիծը առաջին անգամ տնտեսագիտական պրոբլեմների լուծման անկյունաքարն է դարձրել հասարակության արտադրահարաբերությունների նորացումը, անցումը դեպի տնտեսավարման նոր ձևեր և կառավարման մեթոդների վճռական վերակառուցումը, այսինքն ողջ էկոնոմիկայի զարգացման սոցիալիստական սեփականության իրացման ամբողջ մեխանիզմի նկատմամբ տնտեսագիտական հայացքների արմատական փոփոխումը: Ուստի այդ փաստաթղթում արված եզրահանգումները ընդհանուր տեսական, համաքաղաքական և համատնտեսագիտական սկզբունքային նշանակություն ունեն:

ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՆՔՆԱՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԱՌԱՋԸՆԹԱՑԻ ԿԱՐԵՎՈՐ ՊԱՅՄԱՆ

Հ. ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

Վ. Ի. ԼԵՆԻՆԸ ԲԱՑԱՌԻԿ ԿԱՐԵՎՈՐ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ Է ՏՎԵԼ քննադատության և ինքնաքննադատության զարգացմանը, նշում էր, որ չպետք է վախենալ քննադատությունից, այլ պիտի կարողանալ բացահայտել թերությունները՝ դրանք արագ և արմատապես վերացնելու համար: «Գործողությունների միասնություն, քննարկման և քննադատության ազատություն,— ահա մեր սահմանումը»,— գրել է նա (ԵԼԺ, հ. 14, էջ 156—157):

Լուծվող խնդիրների մասշտաբների և բարդության անի համեմատ այսօր բոլոր գործերի ընկատմամբ խիստ, քննադատական մոտեցումը առանձնահատուկ կարևորություն է ստանում: ԽՄԿԿ XXVIII համագումարի առթիվ Կենտկոմի պլատֆորմի նախագծում հավուր պատշաճի բացահայտված են բոլոր այն թերությունները ու դրանց պատճառները, որոնք ինչ-որ չափով հանգեցրել են կուսակցության հեղինակության խաթարմանը, նշված են կուսակցական կյանքում սկզբնական կուսկազմակերպությունների և ղեկավար մարմինների հարաբերությունների ձևախախտումը, կուսակցության քաղաքականության մշակումից կոմունիստների սահմանազատումը, գերկենտրոնացումը, ազատ մտքի ճնշումը, բռնացումները, գաղափարական և բարոյական վերասերման փաստերը:

Քննադատության և ինքնաքննադատության զարգացման հարցը այժմ առավել շատ է կարևորվում: Պետք է ըստ ամենայնի արժեքավորել մեր արածն ու չարածը, իմաստավորել ուսանելին ու լավը, դասեր քաղել բացթողումներից և թերություններից: Այս ամենը, անտարակույս, պետք է կատարել կուսակցական սկզբունքայնությամբ ու օբյեկտիվությամբ, առողջ քննադատության ու ինքնաքննադատության մթնոլորտում: Եվ, բնականաբար, ՀԿԿ Սիսիանի շրջկոմը, սկզբնական կուսկազմակերպությունները ձգտում են առավել խելացիորեն օգտագործել թե՛ քննադատության և թե՛ ինքնաքննադատության հնարավորությունները, քանի որ գործարար և սկզբունքային հարցադրումները ոչ միայն օգնում են տեսնելու թերությունները, այլև բացահայտելու դրանց ծնող պատճառները, ժամանակին առաջ քաշելու և լուծելու սոցիալ-տնտեսական այն կարևոր խնդիրները, որոնք ծառանում են կոլեկտիվների առջև:

Քննադատության և ինքնաքննադատության ծավալման կարևոր միջոց են կուսակցական ժողովները: Կար ժամանակ, երբ դրանք նախապատրաստվում էին հապճեպորեն, առանց քննարկվող հարցերի խոր և համակողմանի ուսումնասիրման: Ընդ որում, յուրաքանչյուր ժողովի օրակարգում դրվում էին երկու, նույնիսկ երեք-չորս արմատական հարցեր, որոնց առթիվ գերազանցապես միաձայն ընդունված թերի որոշումները, սակայն, էական դրական ազդեցություն չէին թողնում գործերի վիճակի վրա: Նման փաստեր նկատվել են Շաքիի, Անգեղակոթի, Շաղաթի կոլտնտեսությունների և մի շարք այլ կուսկազմակերպություններում: Այժմ նրանք քննարկում են մեկ արմատական հարց, այն էլ բավարար չափով ուսումնասիրելուց հետո միայն: Ի դեպ, ժողովները հիմնականում հրավիրվում են դռնբաց, որով հնարավորություն է ստեղծվում, որպեսզի անկուսակցականները ևս կարողանան հայտնել իրենց կարծիքը քննարկվող այս կամ այն հարցի կապակցությամբ:

Քննարկվող հարցերի թվաքանակի կրճատմամբ հնարավոր է դարձել ավելի շատ զբաղվել որոշումների կատարման կազմակերպմամբ և ստուգմամբ: Այս առումով կարելի է նշել տրիկոտաժի ֆաբրիկայի կուսկազմակերպության դրական օրինակը: Քննադատության և ինքնաքննադատության խելացի օգտագործման, կուսակցական ժողովների դերի բարձրացման, որոշումների կատարման ճիշտ կազմակերպման շնորհիվ ֆաբրիկան սոցիալական և տնտեսական ոլորտում բավականին հաջողություններ է ձեռք բերել: Նախորդ տարվա համեմատությամբ զգալիորեն աճել է ապրանքային արտադրանքը, բարձրացել աշխատանքի արտադրողականությունը, պայմանագրային պարտավորությունները կատարվել են 100 տոկոսով: Այստեղ աշխատողների ամսական միջին աշխատավարձն ավելացել է 46,8 տոկոսով և հասել 251 ռուբլու:

Վերը սավածից հանգում ենք այն հետևության, որ հարկավոր է քննադատությունն ու ինքնաքննադատությունը առաջին հերթին ծավալել ու զարգացնել կուսակցության ստորին օղակում՝ սկզբնական կուսկազմակերպություններում, որը անմիջականորեն գործում է կոլեկտիվների խորքում և քաջատեղյակ է աշխատավորների հոգսերին ու պրոբլեմներին: Դա այժմ է՛լ ավելի է կարևորվում, քանի որ, ինչպես նշվում է ԽՄԿԿ XXVIII համագումարի առթիվ Կենտկոմի պլատֆորմի նախագծում, կուսակցական զանգվածների դերի բարձրացման առնչությամբ առաջին պլան է մղվում կուսակցության հիմքը հանդիսացող սկզբնական կազմակերպությունների իրավունքների ընդլայնումը: Պլատֆորմի նախագծով նրանց է վերապահվելու կուսակցական շինարարության արմատական շատ հարցերի լուծումը: Հետևաբար, նման պայմաններում քննադատության և ինքնաքննադատության լայն ծավալումը կդառնան բազմակարծության արտահայտման, թերությունների օբյեկտիվ բացահայտման ու վերացման, վերակառուցման խնդիրների լուծման վճռական միջոց:

Կուսակցության հեղինակության վերականգնման կապակցությամբ կարևորվում է նաև նրա շրջանային օղակի դերի բարձրացումը: Ինչպես նշվում է պլատֆորմի նախագծում, նա է սկզբնական կուսկազմակերպությունների անմիջական օգնականը նրանց ամենօրյա աշխատանքում, քանի որ մոտ է կանգնած մարդկանց՝ կոմունիստներին և անկուսակցականներին: Այստեղից էլ՝ կուսշրջկոմի աշխատանքի ոճի կատարելագործման, նրա գործունեության մեջ քննադատության ու ինքնաքննադատության զարգացման ու լայն ծավալման անհրաժեշտությունը: Այդ ամենը սերտորեն առնչվում է և՛ շրջկոմի առջև ծառացած առօրյա խնդիրների լուծման, և՛ բյուրոյում հարցերի քննարկումների հետ: Նախկինում, օրինակ, տարեկան ընդունվում էին բազմաթիվ որոշումներ, որոնք ցանկալի արդյունքը չէին տալիս: Այժմ ընդունվում են անհամեմատ քիչ որոշումներ, և հնարավոր է լինում ավելի խորությամբ ուսումնասիրել գործերի վիճակը և սկզբունքային ու օբյեկտիվ քննադատական մոտեցում դրսևորել ինչպես հարցի քննարկման, այնպես էլ որոշում ընդունելու ժամանակ: Եվ մյուս կողմից՝ շրջկոմի ապարատի աշխատողները ավելի շատ ժամանակ կորցնում էին հարցերի նախապատրաստման, քան ընդունված որոշման կատարման կազմակերպման վրա: Մինչդեռ աշխատանքը պետք է սկսվի հենց երկրորդ փուլում, որոշումը կատարողներին ուղարկելուց հետո: Մենք ստիպված էինք այս բանի համար շրջկոմի բյուրոյում նախազգուշացնել մեր բաժինների վարիչներին:

Քննարկումների արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով մենք ապահովում ենք ներկայացվող զեկուցագրերի օբյեկտիվությունը, սրությունը, քննադատության որոշակիությունը: Անհասցե քննադատությունը գործին օգնել չի կարող: Այն ճիշտ հասցեատերերին ուղղելուց բացի, կիրառում ենք կոմունիստների ակտիվությունը բարձրացնելու այլ ձևեր ևս: Կոմունիստները դառնում են առավել ակտիվ, երբ իրենց խոսքը տեղ է հասնում: Դրա համար նրանց քննադատական դիտողություններն ու առաջարկությունները գրանցվում են հատուկ գրքում, շրջկոմի բաժիններում ի մի բերվում և կոնկրետ ժամկետներով ուղարկվում կատարողներին:

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ ՀԵՆԶԵԼ ՄԻՍԱՔԻ— ՀԿԿ Սիսիանի շրջկոմի առաջին քարտուղար։

Կոմունիստների աճող ակտիվության մասին է վկայում այն փաստը, որ եթե նախկինում յուրաքանչյուր կուսակցական ժողովում հանդես էր գալիս 3—4 մարդ, ապա այժմ այդ թիվն անհամեմատ մեծացել է: Այս առումով կարելի է նշել Բռնակոթի, Սպանդարյանի կոլտնտեսությունների, քաղաքի № 3 միջնակարգ դպրոցի, քաղխորհրդի և այլ սկզբնական կուսկազմակերպությունների դրական օրինակը:

Քննադատության արժեքը նրա հասարակական նշանակության մեջ է: Տարիներ առաջ կուսկազմակերպություններում քննարկվում էին հիմնականում տնտեսական բնույթի հարցեր: Դա, իհարկե, նույնպես կարևոր է ու անհրաժեշտ: Շատ ելույթ ունեցողներ բարձրացնում են նաև սոցիալական զարգացմանն առնչվող այնպիսի պրոբլեմներ, որոնց զգալի մասը կրում է ոչ թե անձնական բնույթ, այլ ունի հասարակական հնչողություն: Մի շարք կազմակերպություններում հաճախակի արծարծվում էին ու հիմա էլ արծարծվում են բնակարանային շինարարության, խմելու ջրի, հեռախոսացման, ճանապարհաշինարարության, նախադպրոցական հիմնարկների ցանցի ընդլայնման, հացի որակի բարելավման, գյուղերի բարեկարգման և սոցիալական բնույթի այլ հարցեր:

Քիչ չի պատահել, որ ժողովներում ներկա գտնվող շրջկոմի ներկայացուցիչները (իսկ որպես կանոն շրջկոմի անդամները, անդամության թեկնածուները, շրջանային կուսկազմակերպության վերստուգիչ հանձնաժողովի անդամները, շրջկոմի ապարատի աշխատողները հաճախակի մասնակից են դարձվում կուսակցական ժողովներին) փոխել են ելույթների ուղղությունը՝ պատճառաբանելով, թե ժողովականների ուշադրությունը քննարկվող հարցից շեղելու հարկ չկա: Մինչդեռ մարդկանց տնտեսական հարցերին զուգընթաց ոչ պակաս մտահոգել են նաև սոցիալական պրոբլեմները: Դա նկատվել է շատերի, չեմ թաքցնում, նաև իմ՝ որպես կուսակցական ապարատի պատասխանատու աշխատողի կողմից: Պատահական չէ, որ ինչպես ամենուր, այնպես էլ մեզ մոտ սոցիալական ոլորտի պրոբլեմները տարեցտարի կուտակվում էին, իսկ դրա համար մի շարք պատճառներ կային: Մի կողմից, հանրապետական մարմինները այդ բնագավառին պակաս ուշադրություն էին նվիրում, մյուս կողմից՝ ընդհանրապես սոցիալական ոլորտը երկրորդական պլան էր մղվում, չէր ստեղծվում ընդհանուր մթնոլորտ և այլն: Այս առումով մեր շրջանային կուսկազմակերպության համար նույնպես շրջադարձային նշանակություն ունեցավ ՀԿԿ Կենտկոմի 1988 թ. սեպտեմբերյան պլենումը, որն ուներ, իսկապես, սոցիալական ուղղվածություն և քննադատության ծավալման ուսանելի օրինակ էր: Բնականաբար, մեր շրջանի սկզբնական կուսկազմակերպությունների ժողովներում, պլենումի արդյունքները քննարկելիս, լուրջ քննադատություն էր ծավալվում սոցիալական հարցերի շուրջ, կոմունիստները հանդես էին գալիս խելացի առաջարկություններով ու դիտողություններով: Հաշվի առնելով նրանց, ինչպես նաև աշխատավորությանը հուզող պրոբլեմները՝ մշակվում ու գործողության մեջ էր դրվում սոցիալական նպատակային ծրագիր: Ըստ դրա մինչև 1990 թվականը բնակարանի համար հերթագրվածները (Սիսիան քաղաքում այն կազմում է 700 ընտանիք) բնակարանով պետք է ապահովվեն 1992 թվականին: Այդ նպատակով կոնկրետ միջոցներ են ձեռնարկվել: Ներկայումս միայն քաղաքում կառուցվում է 500 պետական և անհատական բնակելի տուն, ընդ որում, առաջին անգամ դրանց շինարարությունն իրականացվում է նաև տնտեսական ու կոոպերատիվ եղանակներով: Անցած տարվա վերջերին հեռախոսային կապից սկսեց օգտվել ևս ութ գյուղ: Դրանով իսկ ավարտվեց շրջանի հեռախոսիֆիկացումը: Ջրատարներ են անցկացվել Բռնակոթում, Գորայքում, Գեղվարդոտում: Առաջիկա երեք տարում կլուծվի բոլոր գյուղերի ջրամատակարարումը: Շահագործման է հանձնվել մշակույթի երեք տուն (Նորավան, Գորայք, Անգեղակոթ), մեկ դպրոց (Տոլորս): Եթե մեկ տարի առաջ նախադպրոցական հիմնարկներում 1.000 երեխայի հաշվով ունեինք 250 տեղ, որը հանրապետական միջինից կիսով չափ պակաս էր, ապա այժմ այդ թիվը հասել է 600-ի: Վատ վիճակում է գյուղերի գազիֆիկացումը: Փաստորեն 37 բնակավայրերից բնական գազ է ստացել միայն մեկը: Ըստ ծրագրերի եկող հնգամյակի տարիներին այդ պրոբլեմը նույնպես կլուծվի: Միայն 1990 թ. գազիֆիկացման աշխատանքներ կծավալվեն տասը գյուղերում: Առաջիկա երկու տարում կիրականացվի ճանապարհաշինության ծրագիրը: Մշակվել է նաև գյուղերի ասֆալտապատման ծրագիր և արդեն զգալի գործ է արվել: Այս տարի կասֆալտապատվեն ևս 6—7 գյուղերի փողոցներ: Արմատապես կարգավորվել է հացի որակի բարելավման հարցը և այլն:

Ասվածին ցանկանում եմ ավելացնել, որ մեր սոցիալական ծրագրերը հաջողությամբ կարող են իրականացվել, եթե հանրապետական մինիստրությունները, գերատեսչությունները ամբողջ երեսով շրջվեն դեպի լեռնային հեռավոր շրջաններ: Եթե բոլոր մինիստրություններն ու գերատեսչությունները շրջանի հոգսերի նկատմամբ ցուցաբերեն այնպիսի հոգատարություն, ինչպիսին դրսևորում են, օրինակ, ՀԽՍՀ մելիորացիայի և ջրային տնտեսության, կուլտուրայի, թեթև արդյունաբերության, կապի, բնակարանային-կոմունալ տնտեսության մինիստրությունները, գազիֆիկացիայի գլխավոր վարչությունը և այլն, ապա վիճակն ավելի լավ կարող է լինել:

Հատկապես այժմ լուծման կարոտ սոցիալական հսկայական պրոբլեմներ կան լքված բնակավայրերում, որոնց քանակը շրջանում հասնում է մեկ տասնյակի: Այդ գյուղերը վերաբնակեցվում են Ադրբեջանից բռնագաղթվածներով: Նրանք հիմնականում քաղաքաբնակներ են: Ուստի ձգտում ենք, որպեսզի դրանցում ստեղծվեն եթե ոչ քաղաքային, այլ գոնե մարդկանց ապրելու և աշխատելու տանելի պայմաններ:

Այսօր խնդիր է դրված սոցիալական ոլորտի նյութական միջոցների մի զգալի մասը ուղղել դեպի գյուղ: Դա մեզ համար շատ կարևոր է, քանի որ գյուղերի լավ վիճակից չէ, որ շրջանի ողջ բնակչության շուրջ 52 տոկոսը բնակվում է շրջկենտրոնում: Այդպես են մտածում նաև շատերը: Վերջերս Հացավանի պետական տնտեսության կուսկազմակերպության ժողովում կոոպերատոր, կոմունիստ Աշոտ Ղազարյանը ուղղակիորեն նշեց, որ արդեն ժամանակն է փոխելու վերաբերմունքը գյուղերի նկատմամբ: Քաղաքը՝ քաղաք, բայց գյուղն էլ իր պահանջներն ունի:

Շրջանում լայն արձագանք է գտել շրջկենտրոնում ապրող նախկին Ուզ գյուղի բնակիչների «Վերադարձ դեպի գյուղ» շարժումը: Առաջինը իրենց բնօրրանը գնացին 20 ուզցիներ, այնուհետև նրանց հետևեցին ուրիշները: Շրջկենտրոնից Լծեն է վերադարձել 14 ընտանիք, Բռունիս՝ 9, Բռնակոթ՝ 8, Երևանից շրջան՝ 12 ընտանիք: Բոլոր ցանկացողներին հողամասեր են հատկացվում տուն կառուցելու համար: Խանդավառությունը՝ խանդավառություն, բայց դա էլ իր սահմանն ունի: Մարդկանց գյուղ կարող են բերել առաջին հերթին նորմալ պայմանները:

Այսօր մեզ համար լուրջ խնդիր է պայքարը կաշառակերության ու դրամաշորթության, սպեկուլյացիայի և սոցիալական մյուս արատավոր երևույթների հնարավոր սողանցքները փակելու համար: Դրանց շուրջ ևս լուրջ քննադատություն է ծավալվում ինչպես կուսակցական ժողովներում, այնպես էլ կոլեկտիվներում: Մարդիկ պահանջում են վերացնել այդ չարիքները ծնող պատճառները հատկապես բնակարանային հարցերի լուծման, կադրերի ընտրության գործում: Քննադատության հիման վրա էլ բնակարանային հերթերի ցուցակները տպագրվել են «Որոտան» շրջանային թերթում, դեֆիցիտային ապրանքները տրվում են ցուցակներով և բաշխվում հենց կոլեկտիվներին, անցել ենք կադրերի ընտրության մրցութային մեթոդին և այլն. 1989 թվականին մի քանի թեկնածուների առաջադրման պայմաններում են ընտրվել վեց տնտեսությունների, մի շարք հիմնարկ-ձեռնարկությունների ղեկավարներ: Միայն ճանապարհների շինարարության և բանկշահագործման տեղամասերի պետերը կոլեկտիվների ժողովներում ընտրվել են ութական թեկնածուներից:

Քննադատությունը և ինքնաքննադատությունը կադրերի դաստիարակության փորձված մեթոդ են: Եվ մենք ամեն ինչ անում ենք, որպեսզի նրանք հաղթահարեն ինքնագոհության, ինքնահանգստացման տրամադրությունները, կարողանան քննադատաբար գնահատել իրենց գործունեությունը, ճիշտ ընկալեն քննադատության իմաստը: Այդ պատճառով դրան առնչվող հարցերը պարբերաբար քննարկում ենք շրջկոմի բյուրոյում, գործին օգնող առաջարկությունների հիման վրա ընդունում համապատասխան որոշում: Վերջերս, օրինակ, բյուրոյում քննարկեցինք Վաղուդիի կոլտնտեսության սկզբնական կուսկազմակերպությունում քննադատության և ինքնաքննադատության ծավալման վիճակը: Բացահայտեցինք մի շարք թերություններ: Սակայն ինչպես կոլվարչության նախագահ Գ. Ավագյանը, այնպես էլ կուսկազմակերպության քարտուղար Ա. Մարտիրոսյանը քննադատությունից դեռևս անհրաժեշտ եզրակացություններ չեն արել: Կարելի է կազմակերպական հետևություններ անել: Բայց այդ հարցում ևս չպետք է շտապել: Իսկապես, կան օբյեկտիվ դժվարություններ: Ժողովրդագրական տեղաշարժերից հետո գյուղը կիսով չափ դատարկվել է, նոր եկածները անասնապահությանը ինչպես հարկն է չեն հարմարվում և այլն: Վիճակից դուրս գալու համար հանձնարարություններ են ստացել շըր-

ջանային մարմինները՝ շրջխորհրդի գործկոմը, ԾԱԱՄ-ի խորհուրդը և այլն: Եվ հույս ունենք, որ համատեղ ջանքերով տնտեսությունը դուրս կբերվի նման վիճակից:

Մեզ համար գործունեության ուղեցույց է այն ելակետային դրույթը, որ կուսակցության մեջ չկան և չպետք է լինեն վերահսկողությունից դուրս, քննադատության առաջ փակ կազմակերպություններ, չկան և չպետք է լինեն կուսակցական պատասխանատվությունից պատնեշված ղեկավարներ: Չեմ թաքցնի, մեզ մոտ կան առանձին կադրեր, որոնք հիվանդագին են ընդունում իրենց հասցեին արված քննադատությունը, կան և այնպիսիները, որոնք արտաքնապես ընդունում են այն, սակայն գործնական միջոցներ չեն ձեռնարկում թերությունները շտկելու համար: Այս առումով քննադատական խոսք պետք է ասել Նորավանի պետտնտեսության դիրեկտոր Ա. Զաքարյանի, Դաստակերտի բժշկական տեխնիկայի գործարանի դիրեկտոր Վ. Ամիրջանյանի, տոհմային կայանի պետ Գ. Մարտիրոսյանի, «Ավտոտեխսպասարկում» միավորման դիրեկտոր Ժ. Ամիրջանյանի, շինտեղամասի պետ Բ. Խաչատրյանի, Որոտանի կոլտնտեսության նախագահ Ս. Ամիրխանյանի և ուրիշ ընկերների հասցեին: Վերջինս, օրինակ, աշխատանքում կատարած սխալների համար ենթարկվեց կուսակցական պատասխանատվության, իսկ կոլտնտեսականները իրենց ժողովում նրա փոխարեն վարչության նոր նախագահ ընտրեցին շրջկոմի հրահանգիչ Վարդան Վարդանյանին:

Կան նաև դժգոհությունների միջոցով արտահայտվող այնպիսի իրավացի քննադատական դիտողություններ, որոնց լուծումը դուրս է գալիս շրջանային օղակների իրավասությունից և, ոչ օբյեկտիվ ընթացք ստանալու պատճառով, մթնոլորտն ավելի է շիկանում: Խոսքը վերաբերում է արցախյան պրոբլեմի արդարացի լուծման նկատմամբ ցուցաբերվող քաշքշուկին, Ադրբեջանի կողմից մեր հանրապետության և Արցախի շրջափակմանը, որի պատճառած վնասը միայն մեր շրջանում կազմում է յոթ միլիոն ռուբլի, սահմանային անընդհատ կրկնվող ավազակային հարձակումներին և այլն: Մենք սպասում ենք այդ հարցերի անկողմնակալ գնահատականին:

Վերակառուցման ներկա փուլում անչափ կարևորում ենք տեղական խորհուրդների նստաշրջանների, կոլեկտիվների ժողովների դերի բարձրացումը: Գաղտնիք չէ, որ մի շարք տեղական խորհուրդների նստաշրջաններ, գործկոմի նիստեր անցնում են տաղտկալի, միօրինակ, քիչ ներգործություն են ունենում գործերի վիճակի վրա: Նրանցում, ինչպես հարկն է, չեն ծավալվում քննադատությունն ու ինքնաքննադատությունը, անհրաժեշտ ուշադրություն չի նվիրվում ընդունված որոշումների և ընտրողների պատվիրանների իրականացմանը: Մասնավորապես պասիվ են գործում Բարձրավանի, Վաղուդիի, Աղուդիի, Ախլաթյանի և այլ գյուղական խորհուրդների գործկոմները: Գյուղերում կուտակված սոցիալական պրոբլեմները նաև տեղական խորհուրդների անբավարար գործունեության հետևանք են: Դրանց լուծման խնդրում ակտիվություն չեն դրսևորում դեպուտատները և մշտական հանձնաժողովները: Տեղական խորհուրդների առաջիկա ընտրությունները պետք է օգտագործվեն դրանք առավել ակտիվ, գործունյա դեպուտատներով համալրելու համար: Միաժամանակ գործին վնասում են նաև տեղական խորհուրդների նյութական սուղ հնարավորությունները: Ի՞նչ կարող է անել, օրինակ, մի տեղական խորհրդի գործկոմ, որը չունի տրանսպորտային ու անհրաժեշտ նյութական միջոցներ, իսկ տարվա բյուջեն չի անցնում 40—50 հազար ռուբլուց:

Տարիներ առաջ, մեկ տնտեսության մեջ մի քանի գյուղերի վերամիավորման հետ մեկտեղ, կրճատվեցին նաև տեղական խորհուրդները: Կրճատվեցին, ու գյուղերը մնացին անտեր: Եվ դա դարձավ նաև շատ բնակավայրերի քայքայման պատճառ: Ներկայումս շրջանն ունի 37 բնակավայր, մինչդեռ՝ 18 տեղական խորհուրդ: Եվ յուրաքանչյուր բնակավայրում իշխանության տեղական մարմին ունենալու անհրաժեշտությունը խիստ հասունացել է:

Այսօր քննադատության ծավալման գործում մեծացել են նաև կոլեկտիվների ժողովների հնարավորությունները: Դրանցում մարդիկ ազատորեն հանդես են գալիս քննադատական դիտողություններով ու առաջարկություններով, հայտնում իրենց կարծիքը: Արմատավորվել է նաև աշխատանքի հետևյալ պրակտիկան. ամեն տարվա արդյունքներով կոլեկտիվների ժողովներում լսվում են տնտեսական ղեկավարների հաշվետվությունները: Նրանք յուրահատուկ հաղորդում են տալիս իրենց գործունեության մասին: Այս ժողովականները գնահատում են ղեկավարների

աշխատանքը: Սակայն մենք ձգտում ենք, որ ձեռնարկության և տնտեսության գործերի համար պատասխանատվություն կրի ոչ միայն ղեկավարը, այլև ողջ կոլեկտիվը: Ներկայումս սա շատ կարևոր է, քանի որ դեմոկրատիայի և հրապարակայնության անվան տակ շատ հաճախ ոմանք ավելի շատ խոսում են իրենց իրավունքների, քան պարտականությունների մասին: Եվ հետո. հիմա ուրիշին քննադատելը հեշտ է: Նույն քննադատողը պետք է նաև կարողանա տեսնել սեփական բացթողումներն ու թերությունները: Մարդկանց պատասխանատվությունը հիմա ահաբեկմամբ, վարչական սանկցիաներով դժվար է բարձրացնել: Մարդն ինքը պետք է կարողանա իրեն վերակառուցել: Միայն գիտակցական կարգապահությամբ է հնարավոր լուծել այսօրվա խոշորամասշտաբ խնդիրները:

Մեծ անելիքներ ունենք շրջանային թերթի քննադատական ոգու բարձրացման գործում: Նրանում չի երևում ֆելիետոնային ժանրը: Մյուս կողմից էլ՝ դեռևս թերթի ոչ բոլոր քննադատական դիտողություններն են արժանանում կուսակցական, խորհրդային և մյուս կազմակերպությունների ուշադրությանը: Հատկապես արմատապես չեն լուծվում հասարակական սննդի, առևտրի, սպասարկման մյուս ոլորտների վերաբերյալ քննադատական հրապարակումներում բարձրացված հարցերը: Դրանց մի մասը, որպես կանոն, քննարկվում են նաև շրջկոմի բյուրոյում, շրջխորհրդի գործկոմում: Նման հոդվածներից մեկի քննարկման ժամանակ շրջխորհրդի գործկոմի որոշմամբ, աշխատանքում տեղ գտած թերությունների ու բացթողումների համար, սանէպիդկայանի գլխավոր բժիշկ Է. Առաքելյանին հայտարարվեց նկատողություն:

Որպես ինքնաքննադատության զարգացման ձև օգտագործվում են կոմունիստների հաշվետվությունների քննարկումները կուսակցական ժողովներում և շրջկոմի բյուրոյում: Վերջին շրջանում բյուրոն լսել է շրջկոմի քարտուղար Ռ. Դանիելյանի, շրջխորհրդի գործկոմի նախագահի տեղակալ Դ. Աղայանի, շրջկոմի անդամ, «Նեյրոն» գործարանի դիրեկտոր Ա. Ստեփանյանի և ուրիշ կոմունիստների հաշվետվությունները:

Քննադատության ծավալման միջոց են նաև կոմունիստների հետ անհատական զրույցները: Դրանց ընթացքում բարձրացվում են կենսական նշանակության զանազան հարցեր, որոնք հետագայում լուծվում են համապատասխան մարմինների կողմից: Վերջերս, օրինակ, շրջկոմում գյուղատնտեսական գիտությունների թեկնածու, ԽՄԿԿ անդամ Սերոբ Դոլուխանյանը առաջ քաշեց շրջանում տնկարանային տնտեսություն ունենալու անհրաժեշտության հարցը: Գյուղատնտեսական մարմինները այդ առաջարկության կատարման համար ստացան համապատասխան հանձնարարականներ: Կամ գյուղատնտեսական գիտությունների թեկնածու, ԽՄԿԿ անդամ Վ. Պետրոսյանը առաջարկեց բաժանել Որոտանի կիրճում բնակլիմայական բարենպաստ պայմաններում գտնվող հողատարածությունները՝ ընկույզի, թզի, թթի և այլ պտղատու ծառերի տնկումներ կատարելու համար: Այդ առաջարկությունը նույնպես ընդունվել է և առաջիկայում հողահատվածը կբաժանվի ցանկացողներին:

Ներքևից եկող քննադատությունը արտահայտվում է աշխատավորների նամակների, դիմում-բողոքների, շրջկոմում կազմակերպվող ընդունելության միջոցով: Մարդկանց հոսքը շրջկոմ բավականին մեծացել է: Եթե 1988 թվականին մեզ մոտ ընդունելության էր եկել 270 քաղաքացի, ապա անցած տարի այդ թիվը եռապատկվել է: Ընդունելությունների ընթացքում են լուծվում են ոչ միայն անձնական, այլև ընդհանուրին մտահոգող շատ հարցեր: Հատկանշական է հետևյալ օրինակը: Ծրջկոմ էր եկել Ծամբի տերիտորիալ կուսկազմակերպության քարտուղար Լուսիկ Միրզոյանը: Նրա պահանջը որոշակի էր՝ գյուղում ընդլայնել հեռախոսային ցանցը, ասֆալտապատել այնտեղ տանող ճանապարհը, նորոգել ակումբը և այլն: Առաջադրված հարցերի կապակցությամբ կազմվեց միջոցառումների պլան և կարճ ժամանակամիջոցում այն իրականացվեց:

Ծատ հաճախ շրջկոմ ընդունելության են գալիս ոչ միայն առանձին քաղաքացիներ, այլև խմբեր: Մարդկանց մեզ մոտ է բերում այս կամ այն պրոբլեմը կամ հոգսը: Հատկանշական է հետևյալ օրինակը: Դաստակերտ ավանում տեղավորվել են Ադրբեջանից բռնագաղթված շուրջ 500 փախստականներ: Կարճ ժամանակամիջոցում այնտեղ լուծվել են դպրոցի, հիվանդանոցի, մանկապարտեզի, բնակարանների նորոգման, առևտրի կազմակերպման և մի շարք այլ հարցեր: Սակայն խնդիրներ էլ կան, որոնք լուծման են սպասում: Այդ առիթով շրջկոմ եկան 10 նորաբնակներ: Նրանց առաջարկությունների կապակցությամբ նույնպես մշակվեցին միջոցա-

ռումներ՝ կոնկրետ ժամկետներով: Շուտով կարգավորվեցին բնակելի տների ջեռուցումը, հացաթխումը, սպասարկման ոլորտի գործերը, անցկացվեց գիշերային լուսավորություն: Այս տարի կսկսվեն նաև շրջկենտրոն տանող ճանապարհի վերակառուցումն ու ասֆալտապատումը: Կազմվում են ավանի գազիֆիկացման նախագծերը: Ստացված դիմումներում, նամակներում, ընդունելության ժամանակ աշխատավորների բարձրացրած հարցերը հիմնականում լուծվում են տեղում: Դրա շնորհիվ խիստ նվազել է հանրապետական ղեկավար մարմիններին ուղարկվող դիմումների քանակը: Այսպես, անցած տարի եղել է ընդամենը 4—5 այդպիսի նամակ: Սակայն դեռևս քիչ չեն այն ղեկավարները, որոնք աշխատավորների դիմում-բողոքներին ժամանակին ընթացք չեն տալիս, ստեղծում են ավելորդ քաշքշուկ: Նրանցից ոմանք շրջկոմի բյուրոյում խիստ նախազգուշացվել են: Դրանից հետո միայն, օրինակ «Ագրոշին» № 6 տրեստի նախկին կառավարիչ Գ. Ավանեսյանը լուծեց Գորայք գյուղի բնակիչ, կոմունիստ Վ. Ասլանյանի շրջկոմ հասցեագրված նամակում արծարծված հարցերը:

Մարդկանց ակտիվության բարձրացմանը նպաստում է նաև շրջկոմում ստեղծված «հեռախոսային ընդունարանը»: Այդպիսի ընդունարաններ են գործում նաև շրջանային ու քաղաքային խորհուրդների գործկոմներում: Մենք գտնում ենք, որ ազգաբնակչության հետ երկխոսությունը պիտի կրի սիստեմատիկ բնույթ: Նման երկխոսությունները, որ վերջին շրջանում կազմակերպվել են Նորավան, Գորայք, Շամբ, Դարբաս գյուղերում, տրիկոտաժի ֆաբրիկայում, «Լույս» արտադրամիավորման թողարկիչ-կարգավորիչ սարքերի գործարանում և այլուր, բավականին օգտակար են: Նպատակին է ծառայել նաև կուսշրջկոմի բյուրոյի արտագնա նիստը Որոտան գյուղում: Գորայքի պետտնտեսությունում կազմակերպված հանդիպում-հաշվետվության ժամանակ կոլեկտիվի անդամները հանդես եկան քննադատական դիտողություններով: Դա օգնեց, որ կարճ ժամկետում գյուղում վերակառուցվի մշակույթի տունը, շահագործման հանձնվի գրասենյակի նոր շենքը, և, որ ամենակարևորն է, կառուցվի խմելու նոր ջրատարը:

Վերջերս կուսշրջկոմի բյուրոյում քննարկեցինք «Աշխատավորների նամակների, դիմում-բողոքների և գանգատների հետ տարվող աշխատանքում քաշքշուկի երևույթների հաղթահարման նպատակով շրջխորհրդի և քաղխորհրդի գործկոմների ծավալած գործունեության մասին» հարցը: Վերհանվեցին շրջանային և քաղաքային խորհուրդների գործկոմների աշխատանքի թերությունները: Արձանագրվեց, որ շատ հաճախ մարդիկ իրենց դիմում-բողոքների պատասխանները ստանում են ուշացումով, հոգատար վերաբերմունք չի ցուցաբերվում քաղաքացիների կարիքների և հոգսերի նկատմամբ: Եվ, իրոք, շրջկոմի փոստի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ստացված դիմում-բողոքների, նամակների զգալի մասը ուղղված է իրենց տեղական խորհուրդների գործկոմներին: Շրջկոմի բյուրոյում խոսվեց նաև այն մասին, որ բոլոր հարցերը չեն, որ կարող են դրականորեն լուծվել, քանի որ երբեմն քաղաքացին դիմումում օբյեկտիվորեն չի ներկայացնում իր պահանջը կամ այն չի բխում գործող օրենքներից: Ուրեմն մարդուն պետք է համոզել համբերատար, մարդավարի, ընկերավարի: Նա պիտի շրջանային մարմիններից գոհ հեռանա նույնիսկ մերժվելու դեպքում: Չէ՞ որ այդ բոլոր օղակներն ստեղծվել, ղեկավարներն ընտրվել կամ նշանակվել են հենց մարդու համար, նրա իրավունքների պաշտպանության համար: ԽՄԿԿ Կենտկոմի պլատֆորմի նախագծում էլ խոսվում է նրա նկատմամբ հոգածության դրսևորման մասին, նշվում, որ կուսակցությունն իր գլխավոր նպատակը համարում է այն, որ մարդու համար ապահովվեն ապրելու և աշխատելու արժանավայել պայմաններ, սոցիալական արդարություն, քաղաքական ազատություն, անհատի համակողմանի զարգացման և հոգևոր ծաղկման հնարավորություններ:

Քննադատությունը և ինքնաքննադատությունը վերակառուցման առաջընթացի կարևոր պայման են, կուսակցության զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափություն: Հետևաբար, կուսշրջկոմը այսուհետև նույնպես կնպաստի քննադատության և ինքնաքննադատության հետևողական, լայն ծավալմանը, իր բոլոր օղակներում դրանք կդարձնի կոմունիստների ակտիվության բարձրացման, աշխատանքում տեղ գտած թերությունների բացահայտման ու վերացման, վերակառուցման հաջողության ու առաջընթացի կարևոր պայման...

ԱՎԵԼԻ ՇԱՏ ԳՈՐԾԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Կ. ՍՈՂՈՄՈՆՅԱՆ

ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՈՒՄԸ ԹԱՓԱՆՑՈՒՄ Է մեր կյանքի բոլոր ոլորտները, ամենից առաջ վերափոխում մեր մտածելակերպն ու գործելակերպը: Սակայն, միաժամանակ, նրա ընթացքն ու զարգացումը դյուրին չեն, նրա ճանապարհին շատ են խոչընդոտներն ու դժվարությունները, որոնց հաղթահարման համար մեծ ջանքեր են պահանջվում: ԽՄԿԿ XXVIII համագումարի առթիվ Կենտկոմի պլատֆորմի նախագծում տագնապով է խոսվում այն մասին, որ վերակառուցումը դանդաղ է ընթանում հենց կուսակցության մեջ, որ կուսակցական կյանքում ձևախախտվել են հարաբերությունները սկզբնական կուսկազմակերպությունների և ղեկավար մարմինների միջև, կոմունիստները սահմանազատվել են կուսակցության քաղաքականության ձևավորումից...

Չառարկելով կուսակցության մեջ ստեղծված աննպաստ կացության առթիվ պլատֆորմում արված հետևություններին՝ միաժամանակ պաշտպանում եմ նրանում արված այն հավաստումը, որ «այդուամենայնիվ կուսակցական լայն զանգվածներում պահպանվել են նվիրվածությունը լենինյան իդեալներին, անշահախնդրությունը, անձնվիրությունը ժողովրդին ծառայելու գործում»: Առանց տարակուսելու կարող եմ ասել, որ այս գնահատականը հավասարապես վերաբերում է նաև մեր՝ Արտաշատի շրջանի Վերին Արտաշատ գյուղի կոլտնտեսության սկզբնական կուսկազմակերպության անդամներին: Կուսկազմակերպությունը բնավ էլ չի զիջել իր ավանգարդային դիրքերը, կոմունիստները շարունակում են ակտիվություն ու նախաձեռնություն դրսևորել և՛ հանրային արտադրության ոլորտում, և՛ հասարակական-քաղաքական կյանքում:

Մեր կոլտնտեսությունը ինչպես շրջանի, այնպես էլ հանրապետության առաջավորներից է. ունի կայուն ցուցանիշներ, տարեցտարի ավելացնում է բուսաբուծական ու անասնապահական մթերքների արտադրությունը և դրանց վաճառքը պետությանը: Զգալի է նրա տեսակարար կշիռը շրջանի ընդհանուր արդյունքում. նրան բաժին է հասնում գյուղատնտեսական բոլոր մթերքների արտադրության ու մթերումների ծավալի 10—12 տոկոսը: Տնտեսության տարեկան դրամական եկամուտներն անցնում են 3,5 միլիոն, օգուտները՝ մեկ միլիոն ռուբլուց, շահութաբերության մակարդակը կազմում է մոտ 40 տոկոս, կոլտնտեսականների ամսական միջին աշխատավարձը՝ 370 ռուբլի:

Եվ կարող եմ ամենայն վստահությամբ ասել, որ կոլտնտեսության հաջողություններում մեծ ներդրում ունեն մեր կոմունիստները: Այժմ նրանց թիվը հասնում է 76-ի, որոնց գերակշռող մասն աշխատում է բուն նյութական բարիքների արտադրության ոլորտում: Նրանք այգեգործներ ու բանջարաբույծներ են, անասնապահներ ու մեխանիզատորներ, միջին օղակի ղեկավարներ, այլ խոսքով, տեղաբաշխված են բոլոր տեղամասերում և իրենց արժանի ներդրումն են անում հանրային արտադրության զարգացման գործում: Բազմաթիվ առաջավորներից նշեմ մեկ-երկուսին: Գրիշա Ավետիքյանը կուսանդամ է 1964 թվականից և արդեն 43 տարի է աշխատում է կոլտնտեսությունում: Ընդ որում, քառորդ դարից ավելի է, ինչ ղեկավարում է № 2 բրիգադը: Տարիներ շարունակ նրա կոլեկտիվը խաղողի և բանջարեղենի առատ բերք է հավաքում: Օրինակ, 1988 թ. ամեն մի հեկտարից խաղողի բերքատվությունը կազմեց 201, բանջարեղենինը՝ 642 ցենտներ, իսկ հաջորդ՝ եղանակային աննպաստ տարում, տնտեսության միջինից զգալիորեն ավելի շատ խաղող ստա-

ՍՈՂՈՄՈՆՅԱՆ ԿԱՐՈ ՆԱՑԻԿԻ— Արտաշատի շրջանի Վ. Արտաշատ գյուղի կոլտնտեսության կուսբյուրոյի քարտուղար:

ցավ և ամեն մի հեկտարից՝ 617 ցենտներ բանջարեղեն: Այլ խոսքով, բրիգադի բերքատվության ցուցանիշները միշտ էլ կայուն ու բարձր են: Բրիգադավարի անխոնջ ու անբասիր աշխատանքը արժեքավորվել է կառավարական բարձր պարգևներով: Բրիգադի կոլեկտիվը բազմիցս հաղթող է դուրս եկել ներտնտեսային սոցիալիստական մրցությունում և արժանացել փոխանցիկ դրոշների ու դրամական պարգևների: Գ. Ավետիքյանը ոչ միայն միջին օղակի բանիմաց ու գործունյա ղեկավար է, այլև հասարակական ակտիվ աշխատող: Նա 1976 թվականից մինչև օրս կուսբյուրոյի քարտուղարի տեղակալ ու ժողովրդական վերահսկողության խմբի նախագահ է և բարեխղճորեն ու ամենայն պատասխանատվությամբ է կատարում իր պարտականությունները:

Արտադրության առաջավոր է մեխանիզատոր Աշոտ Մամիկոնյանը: Ողջ տարին գործի մեջ է ու նվիրումով է կատարում ամեն ինչ՝ հողերի տեղաձևում լինի, թե ցանք ու մշակություն, խոտի հունձ ու հավաք, թե սիլոսանյութերի տեղափոխում, խաղողի բերքահավաք, թե այգեթաղ: Ձմռանն էլ մասնակցում է տեխնիկայի նորոգմանն ու ֆերմաների սպասարկմանը: Ու չնայած արտադրության մեջ այդպիսի զբաղվածությանը՝ նա իրեն հիանալի է դրսևորում նաև հասարակական կարգապահպանման հանձնաժողովի և ժողդրուժինայի անդամի իր պարտականությունները կատարելու գործում:

Կոմունիստի ավանգարդային դերի չափանիշը ոչ միայն արտադրությունում առաջավոր լինելն է կամ հասարակական ակտիվ աշխատանքը, այլև ստեղծագործական նախաձեռնության դրսևորումը: Այս առումով ևս մեր կոմունիստները արժանի են դրվատանքի: Այսպես, Գրիգոր Ավագյանը, որը այժմ սովորում է Երևանի անասնաբուծական-անասնաբուժական ինստիտուտի հեռակա բաժնի հինգերորդ կուրսում, քույր Շիրին Բաքոյանի հետ միասին, խնամում է ինտենսիվ բտման [illegible]րու մատղաշը: Անցած տարվա սկզբներին նա հանդես եկավ օգտակար նախաձեռնությամբ՝ աշխատել տնտհաշվարկի և ինքնաֆինանսավորման եղանակով: Կուսբյուրոն ու տնտեսության ղեկավարությունը հավանություն տվեցին: Արդյունքը գոհացուցիչ է. ամեն մի գլուխ մատղաշը պետությանը վաճառվում է 400 կիլոգրամից ավելի կենդանի քաշով: Օգուտը երկուստեք է. տնտեսությունն ստանում է մեծ չափերի հասնող դրամական լրացուցիչ եկամուտ, անասնապահները՝ բարձր վաստակ:

Կոմունիստների ավանգարդային դերի ապահովման, նրանց ակտիվության նախաձեռնության զարգացման գործում վճռական դեր են խաղում արտադրամասային կուսկազմակերպությունները: Նրանք մշտապես բարձրացնում են կուսանդամների պատասխանատվությունը իրենց հանձնարարված տեղամասի գործերի վիճակի համար, պաշտպանում նրանց ամեն մի նախաձեռնություն, օգնում դրա իրականացմանը: Վերջերս անասնապահական ֆերմաների արտադրամասային կուսկազմակերպության հերթական ժողովում ամփոփվում էին տարվա արդյունքները: Արածի ու անելիքների շուրջ ծավալվեց աշխույժ խոսակցություն, որին մասնակցեցին նաև խոզապահ Նիկոլայ Հովհաննիսյանը, նախրապան Սեդրակ Ստեփանյանը ու ոչխարաբուծական ֆերմայի վարիչ Վարդան Հակոբյանը: Նրանք առաջարկեցին անասնապահական ֆերմաներում ներդնել աշխատանքի կազմակերպման նոր եղանակ՝ վարձակալական կապալը, որը ըստ նրանց կբարձրացնի անասնապահների շահագրգռությունը վերջնական արդյունքների համար, կնպաստի կոլտնտեսության շահութաբերության աճին: Կոմունիստները պաշտպանեցին այդ հիանալի նախաձեռնությունը և դրա անհրաժեշտությունը հիմնավորեցին նրանով, որ, ճիշտ է, կոլտնտեսությունը միշտ էլ ունեցել է կայուն ու բարձր ցուցանիշներ, սակայն, այնուամենայնիվ, վարձակալական կապալի ներդրմամբ գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության արդյունքները ավելի ծանրակշիռ կլինեն, քանի որ արտադրության մարդը գործին կմոտենա առավել սրտանց, հանրային բարիքի ստեղծման նկատմամբ կցուցաբերի է՛լ ավելի շահագրգիռ, տիրոջ վերաբերմունք:

Ինչպես կոլտնտեսային, այնպես էլ կուսակցական աշխատանքում ստեղծագործական նախաձեռնություն և մեծ ակտիվություն են դրսևորում նաև ԽՄԿԿ անդամներ, բրիգադավարներ Մայիս Թարվերդյանն ու Գրիգոր Եփրեմյանը, գլխավոր գյուղատնտես Ալբերտ Մամիկոնյանը, շարքային կոլտնտեսականներ Ջուլիետա Ստեփանյանը, Սամվել Մուրադյանը, Նիկոլայ Հովհաննիսյանը, Վաչիկ Մուրադյանը, Սեդրակ Ստեփանյանը և ուրիշներ: Նրանք նպաստում են հանրային արտադրության արդյունավետության բարձրացմանը, ամեն մեկը յուրովի գիտակցում իր տեղն ու դերը վերակառուցման գործում: Տնտեսության 20-ից ավելի աշխատողներ արժանացել են կառավարական բարձր պարգևների, շատ առաջավորների տքնաջան աշխատանքը նշվել է ԺՏՆՑ-ի ոսկե, արծաթե և բրոնզե մեդալներով:

Խոսելով մեր կազմակերպության անդամների բարեխիղճ աշխատանքի մասին՝ ակամայից մտաբերում եմ ԽՄԿԿ XXVII համագումարում ասված այն ճիշտ միտքը, թե «չի լինում կոմունիստի ավանգարդային դեր առհասարակ, այն արտահայտվում է պրակտիկ գործերով»: Իրոք, մեր կոմունիստները հենց ամենօրյա հայրենանվեր աշխատանքով են ապացուցում, որ արժանի են կուսակցության անդամի կոչմանը: Այնուամենայնիվ, կուսբյուրոն ավելորդ չի համարում կիրառել կոմունիստների ակտիվության, ավանգարդային դերի բարձրացման զանազան միջոցներ: Այդ նպատակով նրանց տալիս ենք մշտական ու ժամանակավոր հանձնարարություններ, մասնակից դարձնում կուսժողովներում քննարկվելիք հարցերի նախապատրաստմանը, զանազան հանձնաժողովների աշխատանքին: Բերքի անկորուստ հավաքման ու պահպանության, ոռոգման ջրի ու կերի ռացիոնալ օգտագործման նպատակով կոմունիստների միջոցով կազմակերպում ենք ցերեկային ու գիշերային հերթապահություն: Երիտասարդ կոմունիստներից ստեղծված հանձնաժողովը հետևում է գյուղում հասարակական կարգուկանոնի պահպանմանը և այլն: Գարնանն, օրինակ, երբ պատրաստվում էինք կուսժողովում քննարկել այգիների մշակության հարցը, այն նախապատրաստող հանձնաժողովում ընդգրկում ենք մասնագետ և պրակտիկ աշխատող, գործին գիտակ կոմունիստների: Եվ նրանք ոչ միայն բացահայտում են վատն ու խոտելին, այլև օգնում տվյալ տեղամասի մարդկանց՝ տեղնուտեղը շտկելու բացթողումը, կանխելու թերությունը, գործը առաջ տանելու բնականոն հունով: Նույնը և անասնապահական ֆերմաներում կատարվող ուսումնասիրությունների ժամանակ: Հանձնաժողովի անդամ կոմունիստներն օգնում են ֆերմաների աշխատողներին՝ բարելավելու անասունների խնամքն ու կերակրումը, ճիշտ կազմակերպելու կթի և տեխնոլոգիական այլ գործընթացները:

Կոմունիստների ակտիվության աճի, ավանգարդային դերի բարձրացման և նախաձեռնության զարգացման գործում լավ քննություն են բռնել բյուրոյի նիստերում և կուսակցական ժողովներում ինչպես շարքային կոմունիստների, այնպես էլ ղեկավար կադրերի հաշվետվությունների քննարկումները: Դրանք անցկացնում ենք տարբեր առիթներով ու տարբեր առումներով:

Կուսակցական ժողովներում ու բյուրոյի նիստերում ունկնդրել ենք ոչ միայն շարքային կոմունիստների հաշվետվությունը իրենց ավանգարդային դերի բարձրացման, այլև ղեկավար կադրերինն ու մասնագետներինը՝ իրենց վստահված օղակներում գործերի վիճակի մասին:

Հատկանշական է, որ հաշվետվությունների քննարկումները միակողմանի չեն լինում. դրանց ընթացքում շոշափվում է ոչ միայն հանրային արտադրությանը տվյալ կոմունիստի մասնակցության հարցը, այլև առաջ են քաշվում նրա աշխատանքին առնչվող և տնտեսության համար կենսական նշանակություն ունեցող այլևայլ խնդիրներ, որոնց լուծումը տվյալ փուլում համարվում է հույժ անհրաժեշտություն: Այսպես, անցած տարվա վերջերին կուսժողովում քննարկեցինք կոլտնտեսության դիսպետչեր Էդիկ Մխիթարյանի հաշվետվությունը ԽՄԿԿ կանոնադրական և ծառայողական պարտականությունների կատարման մասին: Կոմունիստներն առհասարակ դրականորեն բնութագրեցին իրենց ընկերոջը, դրվատանքի խոսքեր ասացին նրա հասցեին և ընդունած որոշմամբ միաժամանակ պահանջեցին նրանից՝ մշտապես զբաղվել իր գաղափարաքաղաքական մակարդակի բարձրացմամբ, ուժեղացնել պահանջկոտությունը վարորդների նկատմամբ, ամուր հիմքերի վրա դնել աշխատանքային կարգապահությունը, ժամանակին կատարել ուղեգրերի հաշվարկներն ու կազմել աշխատավարձի տեղեկագրերը: Պարզ է, այդ հարցերում նա ուներ նաև թերացումներ: Օրինակ, Գ. Հարությունյանն իր ելույթը նվիրեց աշխատանքային կարգապահության ամրապնդման վիճակին և փաստեր նշեց, որ Է. Մխիթարյանի թույլ հսկողության հետևանքով առանձին վարորդներ երբեմն խախտում են կարգուկանոնը, գյուղից դուրս են գալիս առանց ուղեգրի:

Է. Մխիթարյանի հաշվետվության քննարկման ընթացքում ժողովականները արծարծեցին նաև այնպիսի հարցեր, լուծման կարոտ խնդիրներ ու պրոբլեմներ, որոնք, ճիշտ է, անմիջականորեն չեն առնչվում նրա գործունեության գնահատմանը, բայց կենսական նշանակություն ունեն հանրային արտադրության հստակ կազմակերպման համար: Հենց ինքը՝ Է. Մխիթարյանն իր հաշվետվության մեջ խոսեց անվադողերի ու քայուղերի պակասի, բենզինի ցածրորակության մասին, հանգամանքներ,

որոնք խոչընդոտում են գյուղատնտեսական աշխատանքների ժամանակին կատարմանը: Արհկոմի նախագահ Ն. Սարգսյանը իր ելույթը նվիրեց նաև վարորդների շահերի պաշտպանությանը. խոսեց վառելանյութերի օգտագործման չափերի կապակցությամբ նրանց դժգոհության (բենզինի ծախսման նախատեսված նորման չի համապատասխանում տնտեսության դաշտային աշխատանքների պայմաններին) մասին:

Մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց աշխատանքի կազմակերպման նոր ձևերի ներդրման մասին գլխավոր տնտեսագետ Զորիկ Սահակյանի հաշվետվության քննարկումը: Կոլտնտեսության նախագահ Գ. Հարությունյանը, բրիգադավար Ս. Միխիթարյանը, արհկոմի նախագահ Ն. Սարգսյանը և ուրիշներ նշեցին, որ ներտնտեսային հաշվարկի և բրիգադային կապալի ներդրման ասպարեզում որոշ գործ է արվել. դաշտավարական բոլոր բրիգադներն ու երեք ֆերմաները անցել են աշխատանքի վարձատրման կապալային եղանակին: Դրան նախորդել է նախապատրաստական բազմակողմանի աշխատանք. բրիգադներում անցկացվել են խորհրդակցություններ, ընտրվել բրիգադի խորհրդի կազմ, աշխատանքի վարձատրության հաշվարկները կազմվել են՝ ելնելով համախառն եկամտից:

Ժողովականները բացահայտեցին նաև թերությունները, նշվեց, որ չնայած գյուղատնտեսական աշխատանքներն սկսվելուն, բրիգադային տնտհաշվարկային առաջադրանքները չեն կազմվել կապալի և ներտնտեսային հաշվարկի սկզբունքներին համապատասխան, տնտեսագետները ուշացնում են նյութական ծախսերի ու աշխատավարձի ֆոնդի կազմումը, ձգձգում պայմանագրերի կնքումը ֆերմաների ու բրիգադների կոլեկտիվների հետ: Ժողովը գլխավոր տնտեսագետ Զ. Սահակյանին հանձնարարեց կարճ ժամկետում ավարտել աշխատանքի կազմակերպման նոր ձևերի ներդրման պայմանագրերի մշակումը և ներկայացնել կոլտնտեսության վարչության քննարկմանը, բուսաբուծության և անասնապահության բնագավառների մասնագետների հետ միասին կազմել բոլոր նախահաշիվները, նախատեսել նյութական ու բարոյական խրախուսման անհրաժեշտ միջոցներ և այդ առթիվ բացատրական աշխատանք տանել կոլտնտեսականների շրջանում: Համապատասխան հանձնարարություններ ստացան նաև բրիգադավարներն ու ֆերմաների վարիչները, կոլտնտեսության վարչությունը:

Վերջերս կուսակցական ժողովին ԽՄԿԿ կանոնադրական պարտականությունների և իրեն վստահված տեղամասի գործերի վիճակի մասին հաշիվ տվեց դաշտավարական № 4 բրիգադի բրիգադավար Մայիս Թարվերդյանը: Մտքերի փոխանակության մասնակիցները հիմնականում հավանություն տվեցին նրա գործունեությանը: Սակայն ԽՄԿԿ անդամ, գլխավոր գյուղատնտես Ա. Մամիկոնյանը նշեց, որ Մ. Թարվերդյանն ունի նաև թերացումներ. դեռևս քիչ է մասնակցում գյուղի հասարակական աշխատանքներին, անցկացվող կուլտուր-մասսայական միջոցառումներին: Կուսակցական ժողովը այդ կապակցությամբ նրան տվեց կոնկրետ հանձնարարություններ, որոնք Մ. Թարվերդյանը կատարում է բարեխղճորեն:

Իրենց ավանգարդային դերի, կանոնադրական պարտականությունների կատարման և վստահված տեղամասերի գործերի վիճակի մասին հաշվետվությամբ հանդես են եկել նաև անվտանգության ինժեներ Է. Մարգարյանը, շարքային կոլտնտեսականներ Դ. Մարգարյանը, Մ. Բադալյանը, Ն. Մովսիսյանը, արհկոմի նախագահ Ն. Սարգսյանը, ԼԿԵՄ կոմիտեի քարտուղար Ս. Ասատրյանը, կոլտնտեսության վարչության նախագահ Գ. Հարությունյանը:

Եվ հատկանշական է, որ կոմունիստների հաշվետվությունների քննարկումներով կուսկազմակերպությունը, նրա բյուրոն էապես բարձրացնում են նրանց պատասխանատվությունը ԽՄԿԿ կանոնադրական պարտականությունների հետևողական կատարման համար, խթանում նրանց ակտիվությունը, նպաստում ստեղծագործական ուժերի ծավալմանն ու նախաձեռնության զարգացմանը և այդ ամենով հանդերձ՝ հանրային արտադրության խնդիրների լուծմանը:

Արդարությունը պահանջում է ասել, որ չնայած հազվադեպ, սակայն, այնուամենայնիվ, մեր կոմունիստներից ոմանք իրենց արարքներով արժանանում են կուսկազմակերպության կշտամբանքին ու պարսավանքին: Նման պայմաններում մենք ակտիվության ենք մղում կուսակցական տույժ ստացած կոմունիստներին: Նշեմ վերջին տարիներին պատահած մի եզակի փաստի մասին. 1986 թվականին էր, կանոնադրական պարտականությունների կատարման մեջ թերանալու և կոմունիստին ոչ վայել արարքի համար շարքային կոլտնտեսական Գրիգոր Ավագյանին հայտա-

րարվեց խիստ նկատողություն՝ գրանցելով հաշվառման քարտում: Նա չորրորդ բրիգադից տեղափոխվեց կաթնապրանքային ֆերմա՝ որպես անասնապահ: Կուսբյուրոն Գ. Ավագյանին տվեց մի շարք հանձնարարություններ, որոնք նա կատարեց ժամանակին ու բարեխղճորեն և չանցած մեկ տարի իրեն դրսևորեց դրական կողմերով. ակտիվորեն մասնակցում էր կուսկազմակերպության աշխատանքին, գյուղի հասարակական կյանքին, գործատեղում աչքի ընկնում ամուր կարգապահությամբ, պարտականությունները կատարում նվիրումով: Եվ կոմունիստները մեկուկես տարի առաջ միաձայն որոշեցին հանել նրա կուսակցական տույժը:

Մեր գործունեության նպատակն է ամենուրեք՝ արտադրության ու հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում, ապահովել կոմունիստների ավանգարդային դերը: Այս հարցում մենք ելնում ենք ԽՄԿԿ Կենտկոմի պլատֆորմի նախագծի այն դրույթից, որ «կուսակցական զանգվածների անմիջական դերի բարձրացումը ենթադրում է կուսակցության հիմքը հանդիսացող սկզբնական կազմակերպությունների իրավունքների ընդլայնում»: Դա այժմ հույժ կարևոր է, որովհետև, ինչպես ասվում է պլատֆորմի նախագծում, կոմունիստները հիմնավորված կերպով արտահայտվում են կուսակցական շինարարության արմատական հարցերում սկզբնական կուսկազմակերպությունների ինքնուրույնությունը բարձրացնելու օգտին: Այո՛, ես ևս գտնում եմ, որ կուսկազմակերպությունը, գործելով աշխատավորական զանգվածների շրջանում, ամենօրյա շփման մեջ մտնելով նրանց հետ, պետք է օգտվի լայն ինքնուրույնությունից, զերծ մնա վերադաս կուսակցական մարմինների անտեղի հովանավորչությունից, չկաշկանդվի տեղերում իրեն վերապահվող խնդիրները լուծելիս: Միայն ակտիվ, մարտունակ կազմակերպության անդամները կարող են մշտապես ապահովել իրենց ավանգարդային դերը, գտնվել կոմունիստի կոչման բարձրության վրա, իրոք, հավատարիմ մնալ լենինյան իդեալներին, դառնալ նորի ու առաջավորի պաշտպանն ու արմատավորման նախաձեռնողը:

ԽՄԿԿ Կենտկոմի պլատֆորմի նախագծում առանձնահատուկ կարևորություն է տրվում ագրարային հատվածի առաջնային զարգացմանը՝ հանուն մսի, կաթի, բանջարեղենի, հողագործական և անասնապահական մյուս մթերքների արտադրության աճի արագացման: Դա հնարավոր է ապահովել, եթե, նախագծի խոսքերով ասած, պարենային հիմնահարցի լուծման հիմքը դառնա հողի վրա տնտեսավարելու բոլոր ձևերի զարգացումը, կոնկրետ մեր տնտեսությունում լայնորեն արմատավորվեն տնտեսավարման ու աշխատանքի կազմակերպման այնպիսի եղանակները, ինչպիսիք են լրիվ տնտհաշվարկը, ինքնաֆինանսավորումը, կոլեկտիվ, ընտանեկան ու անհատական կապալը, հողի ու անասունների վարձակալումը: Դրանք գյուղատնտեսության բնագավառի աշխատողի մեջ արթնացնում են հողի նկատմամբ տիրոջ ու սրտացավության զգացում և, անտարակույս, հնարավորություն կընձեռեն առավելագույնս օգտագործելու արտադրության զարգացման անխտիր բոլոր ռեզերվներն ու հնարավորությունները: Հետևաբար, մեր կուսկազմակերպության կոմունիստների առաջնահերթ խնդիրն է՝ գործնականորեն մասնակցել առաջադիմական այդ պրոցեսների խորացմանը, երկրին այնքա՜ն հույժ անհրաժեշտ պարենամթերքների արտադրության ավելացմանը: Ոչ միայն մասնակցել, այլև գլխավորել այդ գործը, հատկապես որ մեր նվաճած բարձր բնագծերը դեռևս վերջին սահմանը չեն: Վերջերս մեզ մոտ քննարկեցինք հողը և ֆերմաները վարձակալության տալու հարցը: Դա լայն արձագանք գտավ կոլտնտեսականների, կոմունիստների շրջանում: Տարակույս չկա, որ աշխատանքի կազմակերպման այդ եղանակի կիրառմամբ հողից անհամեմատ շատ արդյունք կստացվի, էապես կավելանա նաև անասունների մթերատվությունը: Այստեղից էլ՝ դրամական եկամուտների և օգուտների նոր աճը, շահութաբերության բարձրացումը, դրանցով հանդերձ՝ ոչ միայն տնտեսական, այլև սոցիալական խնդիրների հաջող լուծումը:

Ի դեպ սոցիալական խնդիրների մասին: Գաղտնիք չէ՝ կոմունիստների (և ոչ միայն նրանց) ակտիվության բարձրացումը, արտադրությունում ավանգարդային դերը չեն ապահովվում հենց այնպես, միայն ոգևորությամբ ու նյութական խթանմամբ: Հարկավոր է հոգ տանել նաև նրանց հոգևոր պահանջմունքների բավարարման մասին: Մարդը, կոմունիստ լինի, թե անկուսակցական, ոչ միայն ուզում է լավ աշխատել, ճաշակով հագնվել ու կուշտ սնվել, այլև խելամտորեն տնօրինել իր ազատ ժամանակը, մարդավայել կազմակերպել հանգիստն ու կենցաղը: Դրանք կենսական լիցք են հաղորդում աշխատավոր մարդուն, նպաստում նրա ստեղծագործական ու-

ժերի բացահայտմանն ու բազմապատկմանը: Եվ զուր չէ ԽՄԿԿ Կենտկոմի պլատֆորմի նախագծում ասվում, որ կուսակցության քաղաքականության կենտրոնում մարդն է: Այդ խնդիրները կոլտնտեսության կուսկազմակերպության և վարչության տեսադաշտում են: Եվ այդ առումով մեզ մոտ զգալի գործ է արվել: Գյուղական մշակույթի տունը դարձել է մեր մարդկանց հանգստի ցանկալի վայրը: Այստեղ կան զանազան խաղամիջոցներ, գործում են գեղարվեստական ինքնագործունեության խմբեր, ընթերցասրահում միշտ լինում են թարմ թերթեր ու ամսագրեր: Նորոգվել ու կանոնավորվել են անասնապահական ֆերմաների ակումբը, հանգստի սենյակները, կարմիր անկյունը, ասֆալտապատվել են գյուղի փողոցների մեծ մասն ու կաթնապրանքային ֆերմայի տարածքը: Օրակարգում են ֆերմայի բաղնիքի կառուցումը, նոր թաղամասի գազիֆիկացումը:

Ասել, թե սոցիալական բոլոր հարցերն են լուծված, ճիշտ չի լինի: Առանձին թաղամասերում պակասում է խմելու ջուրը, ճիշտ է, գործում են սպորտային խմբեր և անցկացվում են միջոցառումներ, սակայն գյուղը զուրկ է սպորտային համալիրից ու հրապարակից: Կոլտնտեսությունն ունի անհրաժեշտ դրամական միջոցներ, կազմվել են ամբուլատորիայի, կինոթատրոնի շենքերի, ջերմատան նախագծային փաստաթղթերը՝ 1,2 միլիոն ռուբլու արժողությամբ, սակայն վերադաս մարմինները երկրորդ տարին է՝ ձգձգում են դրանց շինարարության պլանավորումը:

Կոմունիստների ակտիվության բարձրացման և նախաձեռնության զարգացման, կոլտնտեսության հաջողությունների ապահովման և պարենային ծրագրի իրականացման գործում շատ կարևոր է կուսկազմակերպության և կոլտնտեսության վարչության համագործակցությունը: Մարդիկ նաև դրանով են դատում մեր գործունեության մասին: Կոլտնտեսության վարչության նախագահ Գ. Հարությունյանը մեր կուսկազմակերպության բյուրոյի, ինչպես նաև ՀԿԿ Արտաշատի շրջկոմի բյուրոյի անդամ է, արտադրության հմուտ կազմակերպիչ և լավ է պատկերացնում, թե ինչպիսի հսկայական նշանակություն ունի այդ համագործակցությունը: Մեզ մոտ գոյություն ունի ճիշտ փոխըմբռնում, վարչությունը ապավինում է կուսկազմակերպության, նրա բյուրոյի օգնությանը: Կուսժողովներում և բյուրոյի նիստերում պարբերաբար քննարկում ենք կոլտնտեսային արտադրությանը, գյուղի սոցիալական զարգացմանը, քաղաքական-մասսայական աշխատանքին վերաբերող հարցեր, դրանց լուծման գործում բարձրացնում կոմունիստների, այդ թվում ղեկավար կադրերի, պատասխանատվությունն ու ակտիվությունը:

Կուսկազմակերպությունը ինչպես միշտ, այսուհետ ևս ամեն ինչ կանի՝ բարձրացնելու կոմունիստների ակտիվությունն ու ավանգարդային դերը, իր ավանդը կներդնի երկրում իրականացվող վերակառուցման գործում, արժանավայել ձևով կդիմավորի կուսակցության XXVIII համագումարը...

ԱԶԳԱՅԻՆԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ

Ա. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ
Լ. ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

ՏԱՐԲԵՐ ԵՆ ԵՂԵԼ ՄԵՐ ԲԱԶՄԱԶԳ երկրի ժողովուրդների նախահեղափոխական ճակատագրերը: Յուրաքանչյուրն ունեցել է խորհրդային իշխանության հաստատման իր ուղին, ունեցել սոցիալական և մշակութային զարգացման ուրույն մակարդակ: Սրան հավելենք ամեն մի ժողովրդի մեջ յուրակերպ դրսևորվող տարաբնույթ ու բազմանիստ ազգային առանձնահատկությունները, պատմական հիշողությունն ու ավանդույթները (որոնք մշակութային կյանքում նշանակալի ազդեցություն են գործում կենսական արժեքներն ըմբռնելու վրա), կուլտուրական մակարդակը, էթնիկական գործոնները, ազգային բնավորությունը, հոգեկան կերտվածքը, բարոյական հիմքերը, իրեն դեռևս բնավ չսպառած կրոնական գործոնը, աշխարհագրական առանձնահատկությունները և այլն:

Տոտալիտար վարչակարգը ոչ միայն անտեսում է ընդհանուրն ու ազգային-առանձնահատուկը մարդու մեջ, այդ առանձնահատկությունները ոչ միայն չեն դիտարկվում իբրև յուրատեսակ պրիզմա, որում բեկվում են տեղի ունեցող պրոցեսները, այլև կույրորեն ոտնահարվում են, քանզի դրանք հակասում են այն կարգախոս-պահանջին, համաձայն որի բոլորը պետք է միմյանց նման լինեն, պետք է «բոլորին չափել միևնույն արշինով»: Տոտալիտարիզմի պայմաններում ժողովուրդների ինտեգրացմանը փորձում են հասնել ասիմիլյացիոն գործընթացների խթանմամբ՝ ազգային, լեզվական, կրոնական և այլ միատարրություն ստեղծելու միջոցով: Դա թելադրված է հասարակության համահարթման, այն սոցիալապես համասեռ դարձնելու ձգտմամբ՝ ինչպես ազգային ինքնագիտակցության և միավորող այլ գործոնների, այնպես էլ անձի անհատականության տրոհման ճանապարհով:

Մարդկանց, ազգերի համահարթումը, դիմազրկումը տեղի էին ունենում դեմոկրատիայի և ֆեդերալիզմի, ազգերի բարգավաճման ու մերձեցման, նրանց միաձուլման, մարդկային մտացածին նոր հանրության՝ «խորհրդային ժողովրդի» ստեղծման մասին կարգախոսների ներքո:

Պաշտոնական պրոպագանդայի ջանքերով հասարակության մեջ արմատավորվել էր միաբանության, մտքերի և գործողությունների միասնականության պատրանք, մինչդեռ տնտեսական ոլորտում թույլ տրված սխալներին գումարվում էին աքսորված ժողովուրդների ողբերգությունը, անզիջում պայքար էր մղվում կրոնների ու աղանդների, «այլակարծության» դեմ: Պետականության կառուցվածքն իսկ՝ հիմնված ագլոմերացիաների սահմանների կամայական որոշման, փոքրաթիվ ժողովուրդների իրավունքների ոտնահարման, հանրապետությունների ու ինքնավարությունները հիերարխիական կենտրոններից ղեկավարվող ծայրագավառների աստիճանի հասցնելու վրա, հանգեցնում էր ազգային նվաստացածության գիտակցմանը երկրի բոլոր ռեգիոններում: Անձի իրավունքների և անվտանգության երաշխիքների բացակայությունը, նրա ճնշումը նոր երանգ էին հաղորդում կրոնական, էթնիկական և ազգային պրոբլեմներին: Հարաբերությունների գոյություն ունեցող կառուցվածքը կանգուն էր մնում տոտալիտար վարչակարգի հզորության հանդեպ տածած վախի շնորհիվ:

ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ ԱՐՄԵՆ ԱՄԻՐԽԱՆԻ— Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի ազգային հարաբերությունների սեկտորի վարիչ, պատմական գիտությունների թեկնածու:

ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ ԼԵՎՈՆ ԲԱՂԴԱՍԱՐԻ— «Լենինյան ուղիով» ամսագրի գլխավոր խմբագրի տեղակալ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու:

Հասարակության զարգացման օրենքները, ինչպես և ֆիզիկայի օրենքները, անխախտելի են: Եթե ճշգրիտ գիտություններում բնության օրենքների իմացությանը հետևում է դրանց գիտակցված կիրառումը, ապա, ցավոք, հասարակական կյանքի օրենքների իմացությունը ամեն քայլափոխի ուղեկցվում է դրանց ժխտմամբ, մերժմամբ, ոտնահարմամբ: Վարչահրամայական համակարգի մարքսաբանող առաջնորդների դիլետանտիզմը հանգեցրեց «զորանոցային» սոցիալիզմի կառուցմանը, ուր միասնականացման՝ իբրև ինտերնացիոնալիզմի, և ազգերի միաձուլման՝ իբրև ազգային տարբերությունների հաղթահարման արդյունքի մասին կեղծ պատկերացումները տանում էին դեպի ամենքի և ամեն ինչի համահարթում՝ ինչպես խմբային, այնպես էլ անհատական մակարդակներում, անհատի և նրան շրջապատող սոցիալական միջավայրի միջև կապերի խզում: Վարչահրամայական համակարգին հարկավոր էր իր սոցիալական, ազգային և այլ կապերի աղճատված գիտակցությամբ անհատի տիպ, որն ընդունակ լինել ոտնահարելու ընտանիքը, միսիոների ջանադրությամբ քարուքանդ անելու նախնիների գերեզմանները ու մշակույթի հուշարձանները:

Այս գործընթացները ծավալվում էին մասսայական գիտակցության մեջ որոշակի գաղափարախոսական ուսմունքների և կողմնորոշումների ներդրման ֆոնի վրա, որոնք ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն ներհակ էին հասարակական պրակտիկային: Վարչահրամայական համակարգի գաղափարախոսությունը ակտիվորեն ներդրվում էր մարդկանց գիտակցության մեջ, փոխակերպվում ժողովրդական լայն զանգվածների աշխարհընկալման: Նոր գաղափարախոսությունը, տարրալուծված հումանիստական արժեքների մասին շաղակրատանքի հետ, սքողելով առկա մշակութային շերտը, պետք է դառնար բազմազգ պետության սահմաններում բնակվող ժողովուրդների գլխավոր հոգևոր կողմնորոշիչը, ժողովուրդներ, որոնք գտնվում էին զարգացման տարբեր աստիճանների ու մակարդակների վրա՝ ֆեոդալանորտատիրականից մինչև բուրժուադեմոկրատական, ունեին անհատի հանդեպ վերաբերմունքի ամենատարբեր ավանդույթներ, մինչդեռ տոտալիտարիզմը գործնականում շարունակ հակասության մեջ էր մտնում իր իսկ գաղափարախոսության հռչակած նորմերի հետ: Ընդ որում ցանկալին ներկայացվում էր որպես իրականություն, ստեղծվում էր հատուկ գրականություն, որի հիմքում ոչ թե կուլտուրական ու կենցաղային փոխհարաբերությունների ամենօրյա փորձն էր, միմյանց հետ շփվող ազգերի ու ազգությունների առանձնահատկությունները, այլ վերացական նորմատիվ իդեալի իրացման պահանջը: Մշակվում էին ազգամիջյան հաղորդակցման վերացական գումարելիներ (գիտելիքներ, համոզմունք, վարվելաձև) և այդ սխեմաներին հարմարեցվում էին իրականում գոյություն ունեցող, այն էլ՝ ձևախեղված փոխհարաբերությունները: Որևէ կոլեկտիվի, քաղաքի սոսկ բազմազգ լինելը ներկայացվում էր իբրև պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի գաղափարի գործնական դրսևորում, այս կամ այն ժողովրդի մշակույթի մեջ առկա գործընթացները մեկնաբանվում էին որպես սոցիալիստական ռեալիզմի մեթոդի միավորիչ միտումների իրականացում և այլն:

Հասարակագիտության մեջ գերիշխում էր այն մտայնությունը, թե ինտերնացիոնալ է այն, ինչը «միավորում է»՝ գոյացնելով մի ընդհանրություն, որը ներկայանում էր իբրև անանց արժեք: Դրանով իսկ բուն ազգայինի ամբողջ ոլորտը համարվում էր «տարանջատիչ» և բացատրվում որպես «քողարկված կամ բացահայտ նացիոնալիզմ», որի դեմ անողոք պայքար էր մղվում: Ավելին, սոցիալ-տնտեսական կյանքի ինտերնացիոնալացումը, որը նույնպես ուղեկցվում էր բարդ ու ոչ միանշանակ գործընթացներով, մեքենայաբար տեղափոխվում էր հոգևոր ոլորտ: Զարգացումն ուղղված էր բազմազգ երկրում հասարակության սոցիալապես միասեռ կառուցվածքի հաստատմանը, որը պետք է դառնար ազգերի մերձեցման, ապա և միաձուլման տնտեսական հիմքը: Ընդ որում, ինչպես «քաղաքի ու գյուղի միջև տարբերությունների» վերացման կարգախոսով ոչնչացվում էին «անհեռանկար» ու «անարդյունավետ» գյուղերը, այնպես էլ ազգային-ինքնատիպը ոչնչացվում էր «սոցիալիստական ազգերի ծաղկման» դրոշի ներքո: Նույն եռանդով հարձակումների էին ենթարկվում յուրօրինակ ավանդույթները, սովորույթները, մշակույթը, կենցաղային առանձնահատկությունները, միջանձնային և ներընտանեկան հարաբերությունների ոլորտը: Որոշ հանրապետություններում արմատախիլ էր արվում մայրենի լեզուն: Գաղափարախոսությունը, որը գործնականում առճակատում էր ինչպես տնտեսական գաղափարի, այնպես էլ ազգայինի ամբողջ ոլորտի հետ, իր հետքն է թողել այդ մարզի ավերման գործում:

Ինչպես տնտեսության մեջ ինտերնացիոնալացումն ու «պետական» շահը (կամ ինչ որ հասկանում էին այդ ասելով) հանգեցնում էին բնական միջավայրի գիշատչական ոչնչացմանը, ինչն առանձնապես իրատեսորեն դրսևորվեց Հյուսիսի փոքրաթիվ ժողովուրդների բնակության շրջաններում (ասենք, նման փաստեր կարելի է բերել երկրի բոլոր ռեգիոններից), այնպես էլ օր-օրի և հետևողականորեն այդօրինակ ավերիչ ազդեցության էին ենթարկվում, և գրեթե միևնույն հետևանքներով, լեզուները, մշակույթները, կենցաղը: Միասնականացման միտումները համակել էր հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառները: Այն անդրադարձավ և՛ դպրոցական գործի, և՛ աշխատավարձերի, և՛ բարձրագույն կրթությամբ մասնագետների պատրաստման համակարգի վրա: Միասնականացումը և դրա վրա խարսխված հետ մնացողների հետ հավասար քայլելու քաղաքականությունը տասնամյակներով հետ շպրտեցին տնտեսության և մշակույթի մեջ դարերի ընթացքում կայուն դիրքեր նվաճած ժողովուրդներին:

Նոր հասարակության ծրագրային նպատակ հռչակված նոր մշակույթի ձևավորումն ու ներդրումը, կուլտուրական հեղափոխության իրականացումը հանգեցրին անգրագիտության վերացման գործընթացի, որն ինքնին, անշուշտ, շատ կարևոր էր, բայց միայն որպես անհատի հետագա ազատ զարգացման նախադրյալ: Հենց այդ պատճառով էլ ամենահիմնական գործը՝ մշակույթի ասպարեզում նոր գաղափարախոսության ներդրումը, ընթանում էր արգելակումներով: Այստեղ գոյավորվեց լռության մի տևական ժամանակաշրջան, երբ ստեղծագործական միտքը չէր կարողանում ազատություն ստանալ: Պատվիրված կամ «արքունի» արվեստի տեսքով առաջին պլան մղվեց մշակույթի արտաքին-երևութական կողմը, ուր գերակշռում էին սահմանափակ իդեալներով հերոսներ: Տեղի ունեցավ գիտակցության օտարում ազգային մշակույթից:

Մշակույթի ազգային առանձնահատկությունների մասին խոսելիս հարկ է ելակետ ունենալ այն դրույթը, որ մշակույթների բովանդակության հայտնի ընդհանրությունը, ինչպես նաև դրանց ազգային առանձնահատկությունները չեն գոյատևում միմյանցից մեկուսացված, այլ դիալեկտիկական միասնություն են կազմում՝ արտահայտելով համամարդկայինի ու ազգայինի միասնականությունը յուրաքանչյուրի մեջ: Որևէ ազգի կամ ազգության պատմության մեջ առկա այն առանձնահատուկի ուսումնասիրման անհրաժեշտությունը, որը հիմք է ծառայում տվյալ ժողովրդին յուրահատուկ գծերի գոյավորման համար, պարզապես դեն էր շպրտվում: Ազգային ինքնատիպությունը հայտարարված է իռացիոնալ ոլորտ: Անտեսվում էին ժողովրդի կյանքի, նյութական արտադրության պայմանների առանձնահատկությունները, դարերի ընթացքում մարդկանց վրա այնպիսի գործոնների ազդեցությունը, ինչպես լեզուն ու կրոնը, որոնց ամբողջությունը հանգեցնում է ազգային-յուրահատուկի կազմավորմանը և փոխանցվում է սերնդեսերունդ՝ արտացոլվելով գիտակցության, մշակույթի մեջ:

Յուրաքանչյուր ժողովրդի կենսաձևին ներհատուկ են յուրօրինակ ավանդույթներ, սովորույթներ, մշակույթ, կենցաղ: Այս իմաստով ցանկացած ազգ հավասար է մյուսներին: Եվ մեր ամբողջ հասարակական կյանքը բաբախում է միս ու արյուն ստացած ու նյութականացած կենցաղային ոլորտի, առտնին հոգեբանության բարդ ու հակասական անտեսանելի մեխանիզմի միջոցով: Արմատավորված պատկերացումների ու հայացքների, երբեմն կանխակալ կարծիքների ու նախապաշարումների, սոցիալական, տարածքային, տարիքասեռային բազմազան առանձնահատկությունների թնջուկում նկատելիորեն վերափոխվում, հաճախ անճանաչելիորեն կերպարանափոխվում են ընդհանուր կողմնորոշումները, ծրագրերը:

Կարելի է վստահորեն պնդել, որ ընդհանուր սոցիալական լճացման գրեթե միատեսակ վիճակում գտնվող տարբեր առանձնահատկություններով հանրապետություններում դրսևորվել է նաև ազգային-մշակութային մի շերտ, որն օբյեկտիվորեն հանդես է գալիս իբրև ինտեգրացիոն գործընթացների «սահմանափակիչներից» մեկը: Չէ՞ որ անհատի մեջ սոցիալականն ու ազգայինը միաձուլված են, մարդը դրանց միագումարության կրողն է:

Արգելակման մեխանիզմը գոյացնող բացասական երևույթները, ընդհանուր գծերի հետ մեկտեղ, ունեն նաև իրենց ազգային յուրահատկությունները: Եթե մերձբալթյան հանրապետություններում մարդկանց նախաձեռնությունը կասեցնում էին բյուրոկրատական պատնեշները, ապա Միջին Ասիայում, Ղազախստանում և մասամբ անդրկովկասյան հանրապետություններում տեղական բյուրոկրատական շա-

հադիտական, գլխավորապես հովանավորչական նպատակներով օգտագործում էր վարքի պատմականորեն ձևավորված ստերեոտիպերը, չարաշահելով արևելյան ժողովուրդների այնպիսի ավանդույթները, ինչպես ընտանեկան կապերի ամրությունը, հայրենի երկրի, շրջանի, գյուղի հանդեպ տածած սերը և այլն, այս ամենը սրբագործելով տեղական հայրենասիրությամբ, որի չափազանցումը նույնպես կարելի է համարել ինտեգրացիոն գործընթացի «սահմանափակիչների» դրսևորում:

Մեր կարծիքով, տնտեսական ոլորտն ընդգրկող ինտեգրացիոն գործընթացները, որոնք հիմնված են արդարացի փոխանակման վրա և ծառայում են բնակչության բարեկեցության բարձրացմանը, շրջակա միջավայրի հանդեպ էկոլոգիապես հոգատար վերաբերմունքի դեպքում չեն հարուցում և չեն կարող հարուցել անջատողական միտումների ու գործոնների ակտիվացում: Անջատողական տրամադրություններն ու միտումները առաջ են գալիս և ձևավորվում են իբրև հակազդող գործոններ միայն այն դեպքում, երբ տոտալիտար վարչակարգով պայմանավորված հարձակումներ են սկսվում անձի իրավունքների դեմ՝ նպատակ ունենալով նրան զրկել անհատականության միջուկը հանդիսացող ինքնահարգման զգացումից:

Սեփականությունից օտարումը հանգեցնում է տնտեսական գործունեության մեջ անհատի պասիվության, քաղաքացիական իրավունքների բացակայությունը առաջ է բերում անտարբերություն, օտարում է մարդուն քաղաքական ոլորտից: Դժգոհությունը սնեռվում է կառավարման վարչահրամայական համակարգի դեմ հենց այն պատճառով, որ անհատը սուր կերպով գիտակցում է իր արժանապատվությունն անարգող կախվածությունը ապարատից, նրա ստորին օղակներից, առաջին հերթին կենցաղային ոլորտում: Անբավականությունը կենցաղային պայմաններից, անձի անիրավահավասարությունը, կախյալ վիճակից ազատվելու ձգտումը անհատին խթանում են դիմելու գործողությունների, որոնք նպատակամղված են հիերարխիկան սանդղակով առաջխաղացմանը, հասարակության կողմից կանոնակարգված աստիճաններով բարձրանալուն և, միևնույն ժամանակ, քանի որ հենց նմանօրինակ գործողություններում են դրսևորվում անհատի էթիկական նորմերի, առողջ դատողությամբ պայմանավորված արդարության զգացման և «խաղի» կանոնների պահպանման միջև եղած հակասությունները, անհատը ընդդիմադիր դիրք է գրավում: Տոտալիտար հասարակության մեջ անհատի հոգեվիճակի համար սովորական է դառնում հռչակված արժեքների և հասարակական կենսաձևի միջև առկա խզումը, դրանց անհամապատասխանությամբ պայմանավորված սոցիալական ցինիզմը: «... Ինչպես որ հասարակությունն ինքը արտադրում է **մարդուն իբրև մարդ**, այնպես էլ նա արտադրում է հասարակություն»,— ժամանակին նշել է Կ. Մարքսը (Маркс К. и Энгельс Ф., Соч., т. 42, с. 118):

Անհատի ճնշման, նրա բնական իրավունքների, ինչպես նաև հասարակության մեջ անհատի տեղի մասին քաղաքակրթության զարգացման ընթացքում մշակված ընդհանուր հումանիտար հասկացությունների ոտնահարման արդյունք է ընդդիմադիր խմբավորումների, խմբերի առաջացումը ամենատարբեր մակարդակներում՝ սկսած արտադրության մեջ նորամուծությունների հանդեպ չգիտակցված դիմադրությունից մինչև օրենքների անտեսումը և հակասոցիալական գործողությունների ու վարքի դրսևորումը:

Այս պայմաններում ակտիվորեն ճնշվող կրոնական և ազգային գաղափարները սկսում են հանդես գալ իբրև համախմբիչ սկզբունք տոտալիտարիզմի դեմ ընդդիմադրություն կազմակերպելու գործում: Հարկ է նշել, որ այս փուլի գիտակցումն էլ հենց դրդում է այս վարչակարգերին անխնա վերացնել կրոնական և ազգային առանձնահատկությունները: Միևնույն ժամանակ ճգնաժամային իրադրություններում տոտալիտարիզմը հմտորեն շահարկում է այդ զգացումները, հասարակական դժգոհությունն ուղղելով ազգամիջյան, միջէթնիկական, միջկրոնական բախումների հունը:

Ե՛վ տնտեսության, և՛ քաղաքականության մեջ անհրաժեշտ է գտնել ու կիրառել մեթոդներ ու եղանակներ, որոնք հաշվի են առնում յուրաքանչյուր ժողովրդի ազգային առանձնահատկությունները: Այսպես, իրականացնելով դեմոկրատիայի զարգացման ձեռնարկումներ, չի կարելի անտեսել ինչպես բնակչության տարբեր սոցիալական խմբերի, այնպես էլ ամբողջ ազգերի կողմից դրանք ընդունելու պատրաստվածությունը: Կարևոր է օգտագործել դեմոկրատիայի այնպիսի ձևեր, որոնք համապատասխանում են ժողովուրդների մեջ ձևավորված ավանդույթներին: Սակայն ազգային-առանձնահատուկ ձևերը կիրառելու հնարավորություն ունենալու համար հարկավոր է վճռականորեն զարգացնել դեմոկրատական սահմանակարգերը

բոլոր մակարդակներում՝ սկսած գյուղական և ավանային խորհուրդներից: Այս գործում կարևորվում է երկրի պետական ու քաղաքական իշխանության մի շարք բարձրագույն օղակներում «ոչ սլավոնական» ազգերի (իսկ առանձին հանրապետություններում՝ փոքրաթիվ ժողովուրդների) հավասարաչափ, հաշվեկշռված ներկայացուցչության խնդիրը: Այդ հարցը մասամբ պարզորոշվեց ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Ազգությունների խորհրդի ընտրություններով:

Հասարակության նյութական ու հոգևոր հիմքերի հետագա ամրապնդման, սոցիալական պրոբլեմների լուծման, հասարակական հարաբերությունների վերակառուցումն ավարտելու՝ կուսակցության առջև ծառացած խնդիրներն իրենց բովանդակությամբ միանշանակ են ԽՍՀՄ բոլոր հանրապետությունների, ազգերի ու ազգությունների համար: Դրա հետ մեկտեղ, այդ խնդիրների միատեսակությունը չի նշանակում դրանց լիակատար նմանություն, նույնականություն: Յուրաքանչյուր հանրապետություն, յուրաքանչյուր ժողովուրդ, կուսակցական յուրաքանչյուր կազմակերպություն իրենց գործնական աշխատանքում ունեն ուրույն գերակայություններ, որոնք կանխորոշվում են հանրապետության, շրջանի, ժողովրդի յուրահատկություններով և պայմանավորված են ոչ միայն ժողովրդական տնտեսության տարբեր ճյուղերի զարգացման մակարդակով ու հարաբերակցությամբ, քաղաքային և գյուղական բնակչության համամասնություններով, այլև ազգային ու ժողովրդագրական առանձնահատկություններով:

Եթե ազգային ինքնագիտակցությունը, հարստացած ինտերնացիոնալ գիտակցությամբ, հասնում է համամարդկային չափանիշների, ապա այն առաջվա նման մնում է ազգային, դառնալով թերևս ավելի լայնընդգրկուն ու բովանդակալից: Ազգային գործոնը, անկախ որևէ մեկի կամքից, ներհյուսված է կենսաձևի, սոցիալական վարքի մեջ: Իր հերթին, եթե ազգային կյանքի բովանդակությունը որոշող ընդհանուր սկզբունքներն այնքան էլ շատ չեն, ապա նրբերանգները կարող են լինել բազմաթիվ ու բազմազան: Հարկ է նկատի առնել, որ կենսամակարդակի ստանդարտացումը թույլ է ներգործում ազգային ավանդույթների ոլորտի վրա, որոնք շարունակում են պահպանել տարբերակիչ առանձնահատկությունները: Ուստի անմիջական ընդօրինակման սկզբունքը հազիվ թե այստեղ ամենահարմարը լինի:

Մեր կյանքի իրողությունները վկայում են, որ առավել արդարացված է փոխակերպության սկզբունքի կիրառությունը, երբ ընդհանուր ուրվագծերը ներհյուսվում են ազգային կյանքի, ազգային ավանդույթների, ազգային գիտակցության, ազգային հոգեբանության մեջ:

Անհրաժեշտ է հատուկ շեշտել տվյալ ժողովրդի մշակույթի ազդեցությունը ազգային, հասարակական գիտակցության վրա: Այստեղից էլ հետևում է մշակույթի ազգային առանձնահատկությունների հաշվառման կարևորությունը: Ժողովրդի մշակույթն ուսումնասիրում են տարբեր գիտությունների ներկայացուցիչներ՝ պատմաբաններ, փիլիսոփաներ, սոցիոլոգներ, ազգագրագետներ, արվեստագետներ և այլն, սակայն յուրաքանչյուրը՝ ուրույն տեսանկյունով: Բայց, ցավոք, այս «ճյուղային» հետազոտությունների գործընթացում միայն հարևանցիորեն են քննվում մարդկանց բուն կուլտուրան, ոչ միայն նրանց կրթությունը, գիտելիքները, այլև ճաշակները, հայացքները, գիտակցված շահերը, կողմնորոշումները, որոնք ազդում են մարդու վարքի վրա կյանքի բոլոր ասպարեզներում:

Այստեղ կարևոր է պարզել սոցիալ-մշակութային գործընթացների ազգային բազմատարբերակությունը, նույնական գծերի ու դրսևորումների ազգային առանձնահատկությունները կենսագործունեության տարբեր ոլորտներում՝ աշխատանքի կուլտուրայից մինչև ընտանեկան-կենցաղային հարաբերությունները: Պետք է տեսնել ոչ միայն ընդհանուր, այլև յուրաքանչյուր ժողովրդի ուրույն պատկերացումներն ու արժեքները: Այս կապակցությամբ կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում տարբեր ժողովուրդների՝ մշակույթին հաղորդակցվելու, մեզանում ընդունված նորմերին ու սկզբունքներին համահունչ աշխարհայացքի ու կենսական արժեքների կազմավորման էֆեկտի արտացոլումը և, դրա հետ մեկտեղ, ազգային մշակույթի այն առանձնահատկությունների ցուցադրումը, որոնք սոցիալական կյանքի կարևոր բնագավառներում շարունակում են ներգործել մարդկանց վարքի վրա:

Ընդ որում, իբրև ենթահամակարգեր անհրաժեշտ է առանձնացնել հասարակական-քաղաքական կուլտուրան, արտադրական կուլտուրան և պայմանականորեն ճանաչողական անվանված կուլտուրան. գիտականը՝ հանրակրթական գիտելիքներ, գեղարվեստական մշակույթ, կենցաղայինը՝ հասարակական-կենցաղային և ընտա-

նեկան-կենցաղային կուլտուրա, և, վերջապես, բոլոր ենթահամակարգերի հետ միագումարություն կազմող սոցիոնորմատիվային, բարոյական կուլտուրան, որի կարևորությունն առավել սուր կերպով զգացվում է վերջին ժամանակներս: Այդպիսի արդյունքներ ստացվել են: Դրանք «ԽՍՀՄ-ում ազգերի զարգացման և մերձեցման սոցիալ-մշակութային պայմանների օպտիմալացումը» ծրագրով մի շարք հանրապետություններում, այդ թվում նաև Հայաստանում, ԽՍՀՄ ԳԱ ազգագրության ինստիտուտի, էթնոսոցիոլոգիայի բաժնի կողմից սույն հոդվածի հեղինակների մասնակցությամբ անցկացված էթնոսոցիոլոգիական հետազոտությունների արդյունքներն են:

Սոցիալական և ազգային հանրություններում մշակույթի դերի համապարփակ հետազոտությունը հնարավորություն ընձեռեց վերլուծելու մշակույթի տարբեր տարրերի, օրինակ, կրթության և մարդկանց քաղաքական կուլտուրայի, հասարակական կյանքի նկատմամբ նրանց ունեցած հայացքների փոխկապվածությունը, ընդունված կենսական արժեքների, տարբեր սոցիալական ու ժողովրդագրական խմբերի ձգտումների և զանազան, այդ թվում նաև գաղափարախոսական արժեքների հանդեպ նրանց վերաբերմունքի փոխադարձ կախվածությունը:

Հետևաբար, ազգային յուրահատկությունը կայունորեն ազդում է մարդկանց մշակութային շահերի ու կողմնորոշումների վրա: Հետազոտությունից բխող մեկ այլ եզրակացություն ևս. ժողովուրդների կրթական մակարդակների և իրազեկության աստիճանների մեջ նմանությունների աճի հետ մեկտեղ տարբերությունները մշակութային գործունեության առավել բարդ տեսակներում մոտակա հեռանկարում կպահպանվեն:

Այնուամենայնիվ, զանգվածային լրատվության միջոցների շնորհիվ մարդկանց հայացքներն ու պատկերացումները ձևավորվում են նախապես առաջադրված միասնական մոդելի հիման վրա՝ աստիճանաբար մոտենալով իրար. աշխարհայացքով, վարքի նորմերով ոչ վաղ անցյալում հաճախ իրարից խիստ տարբերվող ժողովուրդները պատմականորեն կարճ ժամանակահատվածում զգալիորեն մերձեցել են միմյանց իրենց քաղաքական պատկերացումներով և աշխարհայացքային արժեքներով: Դա բնական գործընթաց է, որը, սակայն, ինքնաբերաբար չի ընթանում, այլ պետք է կառավարվի:

Յուրաքանչյուր ժողովրդի մշակույթի մեջ առանձնապես կարևորվում է անձնային արժեքների համակարգը, քանի որ այստեղ կարելի է ակնկալել ազգային առանձնահատկությունների առավել ուժեղ դրսևորում, և, միևնույն ժամանակ, մշակույթի հենց այդ առանձնահատկությունները կարող են անմիջականորեն ազդել մարդկանց սոցիալական վարքի վրա: Եվ մեկ այլ եզրակացություն ևս. ոչ միանման ճիգեր կպահանջվեն հասարակությունից, որպեսզի դրանց միացվեն այս կամ այն սոցիալական շերտը, ինչպես նաև ազգային շրջանները, քանի որ դրանց սոցիալական կազմը տարբեր է: Սրա հետ կապված անհրաժեշտ է նաև հաշվի առնել միջանձնային հարաբերությունների կուլտուրայում, կենցաղային կյանքի նորմերում ազգային ավանդույթների կայունությունը: Ազգային առանձնահատկությունները, առաջին հերթին նրանք, որոնք պայմանավորված են ժողովուրդների անցյալով, նրանց ուրբանիզացման աստիճանով, զգալի ազդեցություն ունեն և դեռևս երկար ժամանակ կներգործեն բնակչության սոցիալական վարքի, հատկապես մասնագիտական կողմնորոշման և զբաղվածության վրա:

Հետազոտության արդյունքները հիմք են տալիս եզրակացնելու, որ քաղաքական կողմնորոշումների, սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների ընդհանրության, սոցիալական կառուցվածքի սկզբունքային նմանության պայմաններում ժողովուրդների կուլտուր-կենցաղային կյանքում պահպանվում է ազգային յուրահատկությունը, որը նկատելի ազդեցություն է գործում նրանց ամենօրյա սոցիալական վարքի, գաղափարախոսական կողմնորոշումների ձևավորման վրա:

Ապրելով բազմազգ երկրում, սոցիալական, քաղաքական, համամարդկային արժեքների դիրքերից բարձր գնահատելով ժողովուրդների և տարբեր ազգության մարդկանց միջև հաստատված մարդասիրական և բարյացակամ հարաբերությունները, մենք իրավունք չունենք թերագնահատելու կամ չհարգելու մարդկանց ազգային զգացումները, ազգային մշակույթը: Դրանք սնում են իրականության մեջ առկա ազգային ինքնագիտակցությունը:

Մինչև վերջին ժամանակներս գիտական գրականության մեջ լայնորեն տարածված էր այն թյուր կարծիքը, թե մեր հասարակության զարգացման արդի փուլում

ազգային առանձնահատկությունները դրսևորվում են, իբր, հիմնականում մարդկանց առօրյա վարքում, հոգևոր մշակույթի մեջ: Նրանց կենսագործունեության մյուս բնագավառներում ազգերի միջև եղած տարբերությունները համարվում էին երկրորդական գործոն: Այն մտայնությունն էր իշխում, թե խորհրդային ժողովուրդների սոցիալ-մշակութային ընդհանրությունը խարսխված է սոցիալ-տնտեսական, արտադրական հարաբերությունների՝ բոլորի համար միասնական համակարգի վրա: Սա էլ հենց հիմք է ծառայում սոցիալական միացյալ կառուցվածքի, տնտեսական և քաղաքական կարգի, իրավական հարաբերությունների, մշակույթի գաղափարախոսական ուղղվածության, աշխատանքի և հանգստի ընդհանուր պայմանների առաջացման համար, որոնք զգալի չափով կանխորոշում են ԽՍՀՄ ժողովուրդների զարգացման սոցիալական բովանդակությունը:

Բայցևայնպես, սոցիալական հարաբերությունների միատարրությունը չի նշանակում, թե խորհրդային ժողովուրդների սոցիալ-էթնիկական ինտեգրացումը գտնվում է ավարտական փուլում: Ավելին, հիմնականում պատմական անցյալով պայմանավորված ազգային գործոնները շարունակում են էական ազդեցություն ունենալ սոցիալական գործընթացների վրա, այս կամ այն ռեգիոնում դրանց հաղորդում են որոշակի յուրահատկություններ:

Այս իմաստով սոցիալ-էթնիկական ընդհանուր գործընթացներում առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում Հայաստանը՝ վարքի նորմերում և ավանդույթներում, սովորություններում ու ծեսերում պահպանելով ազգի մշակույթի ավանդական հատկանիշները: Դրան նպաստում է հանրապետության բնակչության կազմի մեջ բնիկ ազգության գերակշռությունը (ավելի քան 90 տոկոս): Հասարակական գիտակցության ձևավորման գործում պատմական ընդհանրություններ ունենալով այլ ժողովուրդների հետ, հայերը, միևնույն ժամանակ, որոշակի պայմանների պատճառով շատ բաներում դարձյալ տարբեր են: Այսպես, տասնամյակների ընթացքում «միաչափ» անհատ ձևավորելու ձգտումը բախվում էր ամուր և կենսունակ դարձած խոչընդոտների. սեփական կարծիքը և սեփական «ես»-ը: Դրան ի հակադրություն, կոլեկտիվ պատասխանատվությունը նրա, մեղմ ասած, ոչ այնքան ուժեղ կողմն է:

Էթնիկական առանձնահատկությունները բնորոշ են ոչ միայն միկրո, այլև մակրոսոցիալական գործընթացներին: Ինչպես վկայում են վիճակագրական տվյալները, չնայած խորհրդային հասարակության մեջ կատարված սոցիալական տեղաշարժերին, ազգերը որոշակի կերպով տարբերակված են «քաղաքայինի» և «գյուղականի»: Այսպես, 1979 թ. մարդահամարի համաձայն, ռուսների մեջ քաղաքաբնակները կազմում էին 77, հայերի մեջ՝ 71, էստոնացիների մեջ՝ 64 տոկոս: Մինչդեռ քաղաքաբնակ էր ղազախների 31, տաջիկների 28, կիրգիզների 21 տոկոսը: Իհարկե, հարկ չկա բացարձակացնելու բերված թվերը, քանի որ ուրբանիզացիան պայմանավորված չէ միայն քաղաքներում բնակչության կենտրոնացմամբ: Այնուամենայնիվ, քաղաքի և գյուղի միջև տարբերությունը հանգեցնում է ազգի դասակարգային և սոցիալ-մասնագիտական կառուցվածքների միջև տարբերության: Կարելի է, հավանաբար, եզրակացնել, որ բնակչության սոցիալական կազմի ազգային առանձնահատկությունները, նրա որակավորումը իրենց արտացոլումն ու շարունակությունն են գտնում արժեքային կողմնորոշիչների համակարգում, ժողովրդի սոցիալական հոգեբանության՝ դրանցում կենտրոնացված գծերում:

Այսօր, չնայած սկզբունքային սոցիալ-հոգեբանական բնութագրերի նկատելի փոխակերպությանը, պայմանականորեն եվրոպական և ասիական անվանված ազգերի միջև այս տեսակետից հայտնի տարբերություններ կան (տե՛ս Арутюнян Ю. В. Дробижева Л. М., Кондратьев В. Ф., Сусоколов А. А., Этносоциология: цели, методы и некоторые результаты исследования, М., Наука, 1984):

Հետազոտությունների համաձայն, կենցաղային կուլտուրայի ազգային առանձնահատկությունների դերը զգալիորեն դուրս է գալիս նեղ իմաստով կենցաղի սահմաններից: Դրանք ներազդում են սոցիալական վարքի ամենատարբեր կողմերի վրա: Այդ առանձնահատկությունների անտեսումը հղի է սոցիալական և տնտեսական լուրջ հետևանքներով: Դժվարանում է գաղափարական ներգործությունը մարդկանց վրա, մյուս կողմից՝ այն կարող է հիվանդագին դիպչել նրանց ազգային զգացմունքներին:

Ազգային գործոնների դերն էլ ավելի մեծ է սոցիալ-մշակութային կյանքի այնպիսի ոլորտում, ինչպիսին միջանձնային հարաբերություններն են: Այս գործում հրատապ է ժողովուրդների սոցիալ-մշակութային շփման հետագա ակտիվացման

ուղիների որոնումը: Մեր կարծիքով, կա այս խնդրի լուծման երկու փոխկապակցված, բայց, միևնույն ժամանակ, ուրույն եղանակ. ազգամիջյան հաղորդակցության «ռացիոնալ» ձևերի՝ հատկապես լեզվի, և «հուզական» ձևերի՝ ամենից առաջ արվեստի օգտագործումը:

Քննարկվող հարցի տեսանկյունից խորհրդային յուրաքանչյուր ժողովրդի սոցիալ-մշակութային նկարագրում կենսական նշանակություն ունի ընդհանուրի և ազգայինի, յուրահատուկի պրոբլեմը:

Զբաղվածություն, արտադրական գործունեություն, բնակչության ազգային կազմ, նրա շարժունակություն, տեղաշարժեր, շփում և միջանձնային հարաբերություններ — ահա բնավ ոչ լրիվ ցանկը գործոնների, որոնք այս կամ այն չափով արտացոլում են ազգային առանձնահատկությունները և որոնք անհրաժեշտ է հաշվի առնել գաղափարախոսական աշխատանքում, սոցիալական գործընթացները կարգավորելիս, մանավանդ մեր բազմազգ երկրում:

Ազգային գծերը վանազան ձևերով են դրսևորվում հասարակական կյանքի տարբեր բնագավառներում, հատկապես կենցաղում, մշակույթի մեջ, ինչպես նաև արտադրատնտեսական ոլորտում, ինչը կարևոր նշանակություն ունի և պատմական խոր իմաստ է պարունակում: Խորհրդային հասարակության սոցիալ-տնտեսական կյանքն ամբողջովին ասպարեզ է այնպիսի ինտենսիվ փոփոխությունների, որոնք շատ կարճ ժամանակամիջոցում ամենուրեք հանգեցրին անցյալի արտադրական հարաբերություններից ժառանգած գծերի էական որակական փոխակերպության:

Այն ամենի խոր ըմբռնման հետ մեկտեղ, ինչը միավորում է բոլոր ազգերին ու ազգություններին, կազմում են մեր համախորհրդային հարստությունը, հատուկ ուշադրության են արժանի ինտերնացիոնալ գործոնների հետ անխզելիորեն կապված ազգային տարրերը: Իսկ ինտերնացիոնալ գծերի և համախորհրդային արժեքների բնորոշ առանձնահատկությունն այն է, որ դրանք հանդես են գալիս ոչ թե որպես ապազգային, այլ յուրաքանչյուր ժողովրդի մեջ ձեռք են բերում իրենց ազգային երանգավորումը, այսպիսով մարմնավորելով ազգայինի և ինտերնացիոնալի միասնությունը:

Մենք պետք է հաշվի նստենք անտեսված այն պարզ ճշմարտության հետ, որ Խորհրդային Միության բոլոր ժողովուրդներն էլ տարբեր են: Պետք է ուսումնասիրել, թե ինչով են նրանք առանձնանում միմյանցից, ինչ է իրենից ներկայացնում յուրաքանչյուր ժողովուրդը, և դրանցով առաջնորդվել ազգային քաղաքականության մեջ: Այս հարցում իրեն զգացնել է տալիս մեր բազմազգ Միության կոնցեպցիայի և արժեքների սանդղակի բացակայությունը: Հակառակ դեպքում մենք չէինք շտապի ամեն անգամ բավական թեթևությամբ իբրև նացիոնալիզմ և ծայրահեղականություն որակավորել այն, ինչ չենք հասկանում այս կամ այն ժողովրդի գործողությունների և սովորույթների մեջ: Հարկավոր է սովորել գոյակցել տարբեր սկզբունքների հետ, յուրաքանչյուր ժողովրդի հետ հարաբերությունները կառուցել՝ հաշվի առնելով նրա առանձնահատկությունները, պատմությունը, ավանդույթները, ազգային բնավորությունը:

Ազգային հարցը ամենանուրբ և զգայուն ոլորտներից է: Առանձին հանրապետություններում տեղի ունեցող նույնական և համանման երևույթները հաճախ տարբեր կերպ, հակադիր դիրքերից են մեկնաբանվում կենտրոնական մամուլի և հեռուստատեսության կողմից: Բազմաթիվ օրինակներից բերենք միայն մեկը. Կուզբասի ածխահատների և Հայաստանի աշխատավորների՝ Լեռնային Ղարաբաղի իրադարձություններով պայմանավորված գործադուլների գնահատականների տարբերությունը, ինչը նաև հետևանք է սոցիալական արդարության կոպիտ խախտման:

Ազգային կյանքում գոյություն ունի մեկ այլ կարևոր կողմ ևս՝ պայմանավորված այն ամենով, ինչ մենք անվանում ենք էթնիկական հոգեբանություն: Գիտելիքների այդ նոր բնագավառը շատ բան կարող է տալ ազգերի փոխհարաբերությունների կարգավորմանը: Խնդրի բարդությունն այն է, որ ավելի հեշտ է բարձրացնել ժողովրդի կրթական մակարդակը, քան նույն հաջողությամբ փոխել մարդու հոգեբանությունը: Ազգային-հասարակական գիտակցության, մտածելակերպի, առանձնահատկությունների տարբերության մասին է վկայում նաև այն փաստը, որ նույն պրոբլեմը տարբեր կերպ է դրսևորվում երկրի այլևայլ շրջաններում: Մի տեղ այն պարզապես հարուցում է ժողովրդական ակնկալիքների վերելք, մեկ այլ տեղ կարող է այնպիսի հզոր շարժման ձև ստանալ, ինչպիսին է ազգային ճակատը:

Ցավոք, պրոբլեմի այս կողմի անտեսման, նացիոնալիզմի հետ ոչ մի առնչություն չունեցող քաղաքական ակտիվության արմատները տեսնելու անկարողության հետևանքով դրանք աղավաղված են ներկայացվում: Կարծում ենք, որ զանգվածային լրատվության միջոցներով հաղորդվող տեղեկությունները որոշակի ձևափոխության են ենթարկվում, ինչը պայմանավորված է ոչ միայն հասարակական գիտակցության իրական վիճակով, այլև ազգային-էթնիկական առանձնահատկություններով: Նշենք Լեռնային Ղարաբաղի շուրջը տեղի ունեցող իրադարձություններից քաղված մի քանի դասեր: Անվճռականությունը, ազգային-քաղաքական հարցի արդարացի լուծման ձգձգումը ի վերջո հանգեցրին մարդկային զոհերի, խճճելով այն, դժվարացնելով պրոբլեմի լուծման ուղիների հետագա որոնումները: Անհետևողական դիրքորոշումը «դասալքություն» է հարցի լուծման հնարավոր մոտեցումներից. կան ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական երևույթների գնահատման չափանիշներ՝ քաղաքական, սահմանադրական, բարոյական և այլն: Միշտ կարելի է վերականգնել արդարությունը ազգային փոխհարաբերությունների ամենախճճված հարցում, եթե միայն միտումնավոր չբարդացվի այն: Միշտ կարելի է որոշել, թե երբ է ժողովուրդը պայքարում իր գոյատևման, իր ոտնահարված իրավունքների վերահաստատման, սոցիալական անարդարության վերացման համար և երբ են գերիշխում ազգային եսամոլությունն ու սոցիալական ամբոխավարությունը:

Եվ հարկ չկա շտապելու նացիոնալիզմ հռչակել այն, ինչը մենք չենք հասկանում այս կամ այն ժողովրդի գործողություններում ու սովորույթներում: Անհրաժեշտ է սովորել հաշվի առնել ժողովուրդների առանձնահատկությունները, այն ամենը, ինչից գոյավորվում է նրանց հոգևոր նկարագիրը: Առանց դրա տարբեր ժողովուրդների հանդեպ միատեսակ համահարթված մոտեցումը իրականում վերածվում է անտարբերության: Այն հավասար չափով վիրավորական է բոլորի համար: Բերենք մեր ժողովրդի օրինակը: Նա առանձնանում է գերզգայնությամբ, մայրենի լեզվի, ազգային բնավորության ցանկացած հատկանիշի կորստի նկատմամբ հիվանդագին (կողմնակի դիտողի տեսանկյունից) դրսևորումներով: Փորձենք պարզել պատճառը: Հայ ժողովուրդը տարբեր ցեղերի հարձակումների, նրանց զավթողական գործողությունների հետևանքով շատ դարեր առաջ զրկվել է պետականությունից: Հայաստանը շատ անգամ բաժանվել է իրար դեմ մարտնչող պետությունների կողմից: Ժողովուրդը ցրվել էր ամբողջ աշխարհով մեկ: Արդեն մեր ժամանակներում, 1915 թվականին, թուրքերի կազմակերպած ցեղասպանության զոհ գնաց հայ ժողովրդի կեսը: Դա նրա մեջ ձևավորել է «անբուժելի վերքի» սինդրոմ, որը չի կարելի հաշվի չառնել և որին պետք է ճիշտ գնահատական տալ:

Ժողովրդի բնավորությունը և իրերի վիճակը չիմանալու կամ դրանք կանխամտածված անտեսելու պատճառով Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ տեղի ունեցող իրադարձությունները կուսակցական փաստաթղթերում և լրագրային հոդվածներում ներկայացվում էին իբրև պրովոկատորների, ծայրահեղականների, ազգայնականների ձեռքի գործ: Ազգային արժանապատվության ոտնահարման դեմ կազմակերպված միտինգների ու ցույցերի թյուր ըմբռնումը իբրև ամբոխի հոգեբանության ֆենոմեն շատ թանկ է նստում: Մեղավորներ փնտրել այնտեղ, ուր ոտքի է կանգնել ամբողջ ժողովուրդը՝ ինքնախաբեություն է: Եվս մեկ դաս. նրանք, ովքեր ազգային հարցի լուծման որոշումներ են ընդունում, իրենք հստակորեն չեն պատկերացնում, թե ինչը պետք է պաշտպանել, որտեղ պետք է զիջող լինել:

Ինչու՞ ենք մենք, օրինակ, այդքան համառորեն փորձում պահպանել հանրապետությունների և ազգային այլ կազմավորումների բավականին պայմանական սահմանները, վախենում անհրաժեշտ փոփոխություններ կատարել դրանց մեջ: Ավելին, դրանց փոփոխման արդարացի, սահմանադրական պահանջները որակավորվում են իբրև տարածքների վերաձևում: Մի՞թե ավելի լավ է անարգել ժողովուրդներին, տանկեր մտցնել նրանց տարածքները, ցրել ցույցերը, արյուն հեղել: Արդյոք չե՞ն հանգեցնի դրանք ավելի շուտ այնպիսի հետևանքների, որոնցից մենք այդքան վախենում ենք:

Սոցիալական պրակտիկան ուղղումներ է մտցրել մեր շատ պատկերացումների մեջ, մասնավորապես, ցույց տվել, որ ժողովուրդների մշակութային-կրթական, կենցաղային, պատմական և այլ տարբերությունները որոշակի դեր են խաղում սոցիալ-քաղաքական գիտելիքների յուրացման, մարդկանց սոցիալացման գործում: Հետևաբար, այդ տարբերությունները պետք է հաշվի առնվեն բազմազգ պետության մեջ հասարակական հարաբերությունները կառավարելիս, մարդկանց միջև շփումներ կազմակերպելիս:

Մեր հասարակության պատմական զարգացման ընթացքում գաղափարախոսության խնդիրն էր ազգերի ժառանգած մտածողությունը նորով փոխարինելը, ինչը ոչ միշտ էր հաջողվում և ոչ միշտ էր համապատասխանում ժողովուրդների աշխարհընկալմանը, մշակութային ավանդույթներին և արժեքային կողմնորոշումներին: Այդ են վկայում ազգային հարաբերությունների կարգավորման՝ վերակառուցմամբ հարուցված գործընթացի երբեմն սուր դրսևորումները. վերակառուցման ժամանակաշրջանի բոլոր նոր գաղափարները (ինչպես դա եղել է պատմական անցյալում) արտացոլվում են՝ բեկվելով ազգային մտածելակերպի և գործելակերպի պրիզմայի մեջ:

Այժմ, ճիշտ է, ցավագին հապաղմամբ, մեզանում ստեղծվում են գաղափարախոսության և ազգային մտածելակերպի միասնության իրական պայմաններ, որոնց հիմքում ընկած է քաղաքական նոր մտածողության մեթոդաբանությունը: Եվ պետք է հուսալ, որ գաղափարախոսական ներգործության ասպարեզում այսուհետև երբեք զանց չեն առնվի ազգային-մշակութայինը, ազգային մտածողությունը, առաջինը երբեք չի գործի երկրորդի դեմ: Վերակառուցվել այս հարցում՝ նշանակում է մեկընդմիշտ ապահովել ազգային մտածողության և գաղափարախոսության ներքուստ համակարգված դիալեկտիկական միասնությունը:

Այսպիսով, միանգամայն ակնհայտ է, թե ազգային հատկանիշները, ազգային հոգեբանությունը ինչպիսի էական ուղղումներ են կատարում հասարակության սոցիալական կյանքի մեջ: Դա մեկ անգամ ևս հաստատում է, որ հասարակության վերակառուցման հետ կապված հարցերի լուծման համար կարևոր նշանակություն ունի երկրի տարբեր շրջանների ազգային առանձնահատկությունների հաշվառումը: Ազգային-առանձնահատուկը, հակառակ մարգարեների, որոնք գուշակում էին նրանց արագ անհետացումը «գիտատեխնիկական ծավալվող հեղափոխության», ազգերի և ժողովուրդների «միաձուլման», «ազգային անջրպետների խորտակման» (ինչը նրանք համարում էին երկու-երեք տասնամյակների գործ) ազդեցությամբ և այլն, դեռևս երկար կգոյատևի:

Սոցիալիստական ինտերնացիոնալացման շրջանակներում տնտեսական և հոգևոր կյանքի ոլորտներն ընդգրկող բնական ինտեգրացման գործընթացները, որոնք հիմնված կլինեն ոչ թե ազգայինի ճնշման, այլ զարգացման վրա, կարող են դառնալ հասարակության սոցիալական կառուցվածքի հետագա համահարթման, ժողովուրդների մերձեցման, ազգային, հոգևոր մշակույթի որակական աճի գործոն:

Այսօր գաղափարախոսական շատ աշխատողների դեռևս անհասկանալի է, թե ինչ է ազգային գործոնի վիճակի, միջավայրի ինտերնացիոնալիստական բաղադրամասերի մոդելացման, ազգային և ինտերնացիոնալ օբյեկտիվ գործընթացների վրա ազդեցությունների, ինտերնացիոնալիստական հոգեբանության կազմակերպական-քաղաքական հիմնավորման, արժեքային կողմնորոշումների, ազգամիջյան հարաբերությունների կուլտուրայի ձևավորման հաշվառմամբ կատարվող գաղափարախոսական աշխատանքը:

Գաղափարախոսական աշխատանքում դեռ այսօր էլ անբավարար է հաշվի առնվում ազգային, էթնիկական ինքնագիտակցության գործունեության իրական վիճակը: Ամենից առաջ նկատի ունենք ազգի մի հատվածի էթնիկական ինքնագիտակցության աստիճանը (սա առաջին հերթին վերաբերում է հայ ժողովրդին): Մենք դեռևս վատ գիտենք, թե հասարակական կյանքի տարբեր կողմերը, բեկվելով ազգային շահերի ու պահանջմունքների միջով, ինչպես են արտացոլվում ազգային հարաբերություններում:

Պրակտիկ աշխատանքում ազգայինի ոլորտը կազմող բոլոր գործոնների հաշվառումը, դրանք գնահատելու ունակությունը միայն հնարավորություն կընձեռեն ըմբռնելու այն «սահմանափակիչները», որոնք անցյալում հանգեցնում էին խառնակուտակ հանրությունների քայքայմանը: Քաղաքական նոր մտածողությամբ հռչակված համամարդկային արժեքների առաջնայնությունը, տեղի ունեցող գործընթացների մեջ կամայական միջամտության պրակտիկայից հրաժարումը, թափանցելով ազգային հարաբերությունների ոլորտ, կարող են նոր ազդակ հանդիսանալ այն ամեն դրականի համար, ինչ իր մեջ կրում է բուն սոցիալիստական ինտեգրացիան:

ՀԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄՈՒՄ, ՀԽՍՀ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ, ՀԽՍՀ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴՈՒՄ

Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի բյուրոն, Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նախագահությունն ու Հայկական ԽՍՀ Մինիստրների խորհուրդը քննության առան Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի իրադրության հարցը՝ կապված այն բանի հետ, որ Ադրբեջանի ղեկավարությունը հակասահմանադրական միջոցներով վարում է հակահայկական քաղաքականություն, ոտնահարում է Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչության իրավունքները, որի նպատակը ինքնավար մարզի փաստական վերացումն է:

Հունիսի 18-ին Ադրբեջանի կոմկուսի Կենտկոմի բյուրոյի որոշմամբ կախակայվել է կուսակցության Հադրութի շրջկոմի ու նրա բյուրոյի գործունեությունը: Կախակայվել է ժողովրդական դեպուտատների շրջանային խորհրդի ու նրա գործկոմի գործունեությունը: Շրջանի կուսակցական ու խորհրդային մարմինների լիազորությունները հանձնվել են այսպես կոչված շրջանային կազմբյուրոյին:

Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի բյուրոն, Հայկական ԽՍՀ Մինիստրների խորհուրդը այդ ձեռնարկումները գնահատում են որպես պրովոկացիոն և անբարո, ԽՄԿԿ կանոնադրությանն ու ԽՍՀՄ սահմանադրությանը հակասող: Դրանք նպատակ են հետապնդում անկայունացնել իրադրությունը ԽՄԿԿ XXVIII համագումարի շեմին:

ԼՂԻՄ-ի տարածքում Ադրբեջանի ղեկավարության ապօրինի գործողությունները տեղի են ունենում երկրի ղեկավարության լռելյայն համաձայնությամբ: Ապակողմնորոշիչ հաղորդումներով հատուկ նպատակով և դիտավորյալ երկրում հակահայկական տրամադրություններ են բորբոքվում: Մոռացության են մատնվել Սումգայիթում, Կիրովաբադում, Բաքվում, Նախիջևանում և Ադրբեջանի այլ շրջաններում հայերի ցեղասպանության հրեշավոր ակտերը: Մինչև հիմա ի հայտ չեն բերվել հայ ժողովրդի դեմ ուղղված զանգվածային հանցագործությունների կազմակերպիչները:

Ռեգիոնում իրադրության հետագա սրումը կանխելու նպատակով Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի բյուրոն, Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նախագահությունն ու Մինիստրների խորհուրդը ԽՍՀՄ պրեզիդենտի առջև բարձրացրել են ԼՂԻՄ-ի ժողովրդական դեպուտատների քաններորդ գումարման մարզային խորհրդի լիազորությունները և մարզային խորհրդի 1990 թվականի մայիսի 27-ի նստաշրջանում հաստատված նրա գործկոմի լիազորությունները անհապաղ ճանաչելու, ԼՂԻՄ-ի տարածքում 1990 թվականի հունվարի 15-ին Բաքվի իրադարձությունների կապակցությամբ մտցված արտակարգ դրությունը վերացնելու, ինքնավար մարզի ներքին և Հայկական ԽՍՀ-ն ու Լեռնային Ղարաբաղը կապող ավտոճանապարհների շրջափակումը վերացնելու, իրեն չարդարացրած հանրապետական կազմկոմիտեն արձակելու և կուսակցության մարզային կոմիտեի գործունեությունը վերականգնելու անհրաժեշտության հարցը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԻՄՈՒՄԸ ՌՈՒՍ ՀԱՍԱՐԱԿԱՅՆՈՒԹՅԱՆԸ

Հարգելի բարեկամներ:

Մենք գրում ենք ձեզ ոչ թե արդարանալու, այլ ճշմարտորեն ներկայացնելու համար այն իրադրությունը, որի մեջ գտնվում է հիմա հայ ժողովուրդը: Գրում ենք վերստին հիշեցնելու համար, որ ղարաբաղյան շարժումը սկսել է ինքը՝ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի 80 տոկոս կազմող հայ բնակչությունը, որը 70 տարի շարունակ կամայականորեն անջատված է եղել իր մայր ժողովրդից և, որը հավատալով վերակառուցմանը, վստահ էր, որ իր՝ բազմիցս բարձրացրած, բայց անողոքորեն լռեցված պահանջը՝ դուրս բերել մարզը Ադրբեջանի կազմից ու միացնել Հայկական Հանրապետությանը, այս անգամ արդեն կզոհացվի: Գրում ենք վերստին շեշտելու համար, որ մենք՝ Հայաստանի մարդիկս, նույնպես հավատացինք խոստացած վերափոխումներին և համերաշխության համազգային դրսևորումներով սատար կանգնեցինք Ղարաբաղի մեր հայրենակիցներին:

Ավաղ, հայ ժողովրդի վրա անասելի թանկ նստեց իր այդ միամիտ հավատը: Մենք կրեցինք վայրենաբարո ջարդերի ու բռնագաղթերի ահռելի հարվածները, որոնք մնացին համարյա անպատիժ: Մենք հանդիպեցինք կենտրոնական ղեկավարության տևական անհասկացողությանը, որը հետզհետե փոխվեց բացահայտ անբարյացակամության: Մենք ենթարկվեցինք միութենական քարոզչության հետևողական հալածանքներին, լրատվական ստին ու աղավաղումներին: Եվ միայն այս բոլորից հետո մենք, միամիտներս, վերջապես համոզվեցինք, որ քաղաքականությունը կարող է լինել ոչ միայն հաշվենկատ, այլև ցինիկորեն անարդար, անպարկեշտության հասնելու չափ՝ կողմնապահ: Մենք տեսանք, որ դա, այդ քաղաքականություն կոչվածը, կարող է հանդուրժել, որ կործանարար երկրաշարժի նյութական ու հոգեկան անասելի ծանրությունը կրող հողը ամիսներ շարունակ պահվի հակամարդկային շրջափակման մեջ, կարող է սադիստորեն չլսելու տալ Գերագույն խորհրդի նստաշրջաններում հնչող կիսավեր այդ հողի բողոքող ձայնը և, խախտելով ամենայն դեմոկրատիա ու օրինականություն, ընդունել արտառոց որոշումներ: Սրանք, հենց այս որոշումները, պայմաններ ընձեռեցին ադրբեջանական իշխանություններին ընդհանուր հարձակման անցնել՝ հատուկ զինվորական դրության պատճառով դիմադրելու հնարավորությունից զրկված՝ Ղարաբաղի ժողովրդի դեմ, վերահաստատել այնտեղ Ադրբեջանի ոստիկանական հսկողությունը, ծայրաստիճան ուժեղացնել մարզի ֆիզիկական, բարոյական ու լրատվական շրջափակումը, հմտորեն կազմակերպել դեմոգրաֆիական գրոհը, որը շատ շուտով մարզում կստեղծի ազգերի տոկոսային հավասարակշռություն և հիմք կտա վերացնելու՝ Բաքվին և Մոսկվային այնքան գլխացավանք պատճառած ինքնավար մարզը: Այսպիսով, ինչ չհաջողվեց անել զանազան ալիքներին անցած 70 տարիների ընթացքում, այն արագացրած տեմպերով գլուխ է բերվում հիմա, ազգային կազմավորումների բարգավաճում խոստացող վերակառուցման ժամանակներում...

Ցավալին այն է, որ ադրբեջանական իշխանություններին հաջողվում է այս բոլոր անօրինականությունները, ոտնձգություններն ու ճնշումները իրականացնել զինվորական պարետի ու նրա ստորադասյալների միջոցով, այսինքն ռուս զինվորի ձեռքով, և այսպիսով դեպի ռուսներն ուղղել զանգվածների արդարացի զայրույթը: Բնական է, որ զայրույթի այս հորձանքը իր ալիքներն է տալիս նաև Հայաստանում, բորբոքում առանց այն էլ աշխարհացունց երկրաշարժից և ազգային այլատեսակ վիրավորանքներից հոգեպես բզկտված ժողովրդին, խորացնում նրա մեջ խաբվածության, ազգային անպաշտպանվածության զգացումները, ստիպում մտածել

սեփական ուժերով իր ֆիզիկական գոյությունը պահպանելու մասին: Այստեղից էլ ինքնապաշտպանության ջոկատների առաջանալը, այստեղից էլ զենք ձեռք բերելու համար նրանցից ոմանց անօրինական, անթույլատրելի քայլերը:

Ահա, հարգելի բարեկամներ, բարոյաքաղաքական հիմքերը սույն թվի մայիսի 27-ին Երևանում տեղի ունեցած ողբերգական դեպքերի, որոնք անասելի վիշտ ու ալեկոծության մատնեցին մեր ժողովրդին: Չանսալով իրենց պետերի զգաստացնող խոսքերին, ինքնապաշտպանության ջոկատների մի քանի անդամներ, հայտնի չէ, թե ու՞մ սադրիչ դրդումով, փորձեցին զինաթափ անել Երևանի երկաթուղային կայարանում գտնվող զինվորական պահակախմբին և հանդիպեցին, թերևս ռազմական օրենքներով նախատեսված, բայց ծայրահեղորեն դաժան դատաստանի: Զինաթափվել պահանջող 10—15 երիտասարդներից 6-ը տեղնուտեղը սպանվեցին: Դեպքերի հետագա ցավալի ընթացքի հետևանքով զոհվածների թիվն ավելացավ ևս 18 հոգի, որոնցից մեկը՝ Խորհրդային Միության ներքին գործերի սպան, զոհ գնաց ինքնապաշտպանական ջոկատի կողմից արձակված գնդակին, իսկ մնացյալները, որ երևանցիներ էին, իրենց մահը գտան զորքերի ծավալած անխնա գործողություններից:

Մենք մեր խորունկ վիշտն ենք հայտնում ռուս սպայի ցավալի վախճանի համար և դատապարտում բռնության ամեն մի արտահայտություն, ում կողմից էլ որ գործադրվի այն: Միևնույն ժամանակ մենք չենք կարող զգաստ վերլուծության չենթարկել կատարվածը, չենք կարող չմտածել, թե ինչպե՞ս ծագեց և ու՞մ էր ձեռնտու այս եղեռնական իրադարձությունը: Կարծում ենք, որ դատարանը կպարզի այդ ամենը: Տարօրինակն այն է, որ մեր միութենական համապատասխան մարմինները, հեռուստատեսությունը, մամուլը, չսպասելով դատարանի եզրակացությանը, հայտարարում են, որ դա հայ տեռորիստների զազրելի գործն է, եղածը միակողմանի ներկայացնելով՝ բորբոքում են լայն զանգվածների վրդովմունքը հայերի նկատմամբ, ընդհանրացնում առանձին միջադեպերը՝ հանգեցնելով այն հետևողական տեռորիստական ակտերի: Պակասը լրացրեց մայիսի 28-ին Բաքվում՝ «ամենաինտերնացիոնալ այդ քաղաքում», կայացած զինծառայողների ժողովի դիմումը պրեզիդենտ Գորբաչովին, որտեղ պահանջվում է միջոցներ ձեռնարկել կանխելու համար հայ տեռորիստների հետագա հարձակումները ներքին զորքերի ստորաբաժանումների վրա: Ակամա ուզում ես հարցնել, ինչու՞ այդ ժողովը չգումարվեց և բողոքը Մոսկվա չառաքվեց այն օրերին, երբ Սումգայիթում, Կիրովաբադում մոլեգնած բանդաները սպանում էին հայերին պաշտպանող զինվորականներին, այն օրերին, երբ պետական սահմանը հարյուրավոր կիլոմետրերով ավերող սանձազերծ խուժանը կաթվածահար էր արել խորհրդային սահմանապահներին, այն օրերին, երբ Բաքվի թաղամասերում նույն այդ բանդաները հրով ու սրով բռնանում, իրենց բնակարաններից դուրս էին շպրտում ռուս զինվորականների ընտանիքները: Մենք ինչքան գիտենք, այդ ավազակախմբերից ոչ մեկը չարժանացավ «ադրբեջանական տեռորիստ» հորջորջմանը: Իսկ իրենց հանրապետության սահմանները, իրենց մայրերի ու քույրերի կյանքն ու պատիվը պաշտպանող աշխարհազորայիններին նույնացնելով հանցագործ տարրերի հետ, չգիտես ովքեր և ինչպես՝ շնչակտուր պատրաստակամությամբ, կանխավ պատվիրած արտահագուստի պես, իսկույն հագցրին «հայ տեռորիստ» պիտակը: Շատ է կասկածելի այս նախօրոք ընտրած կնքանունը և, մանավանդ, շատ է ձեռնտու ադրբեջանական կողմին: Ըստ երևույթին Գորբաչովի և Բուշի հանդիպման օրերին հարկավոր էր հիմնովին արատավորել ղարաբաղյան պահանջատիրությունը և խորապես դեմոկրատական, ազգային ինքնորոշումն ու մարդու իրավունքները հետապնդող շարժումը որակավորելով որպես տեռորիստական գործունեություն, նրա դեմ ուղղել միջազգային տեռորիզմի դեմ պայքարող մարդկության հասարակական կարծիքը: Միևնույն ժամանակ այդ իսկ որակումների հետևանքով լայնորեն ծավալվող հակահայկական հիստերիան նպատակ ունի նոր լիցք տալ այն հայատյաց տրամադրություններին, որ շարունակաբար հրահրում են խորհրդային երկրով մեկ անվերջորեն ճամփորդող մանր ու մեծ էմիսարները: Ցավոք սրտի, այդ տրամադրություններով էին հագեցած Ռուսաստանյան Ֆեդերացիայի ժողովրդական դեպուտատների առաջին համագումարում հնչող որոշ ելույթներ, այդ տրամադրություններն են խտանում օդում, անտեղյակ մարդկանց գիտակցության մեջ:

Հարգելի բարեկամներ:

Մեզ համար թանկ է խորհրդային երկրի, հատկապես ռուս ժողովրդի՝ մեր

մասին ունեցած համարումը. ժողովուրդ, որի հետ կապված ենք մեր պատմությամբ, դավանանքով, մշակութային առնչություններով: Մենք բարձր ենք գնահատում ռուս զինվորների, ռուս շինարարների օգնությունը, ինչպես երկրաշարժի առաջին օրերին, այնպես էլ ներկայումս, ավերված գոտին վերականգնելիս: Ուստի, չենք կարող չմտահոգվել, որ մութ ուժերի սադրանքներով խաթարվում է ողջ այս լավն ու լուսավորը, որ մեր շուրջը նյութվում են դավադիր գործողություններ և, ի դժբախտություն բոլորիս, պատահում է այնպես, որ փառաբանված ռուսական սվինը, որ հաճախ է պաշտպանել մեզ դարավոր թշնամիներից, այդ նույն մութ ուժերի դրդումով Ղարաբաղում ու Հայաստանում թափում է անմեղ մարդու արյուն:

Մենք կոչ ենք անում ձեզ թափանցել երևույթների խորքը և հանել ճշմարիտ եզրակացությունները, ճիշտ այնպես, ինչպես եղավ դա Թբիլիսիի ողբերգական դեպքերը վերլուծելիս:

Առանց բազմազգ երկրում գոյություն ունեցող բարդ, ոչ միանշանակ երևույթները խորապես հասկանալու և իմաստավորելու, առանց վճռականորեն դատապարտելու անարդարությունն ու բռնությունը, առանց ազգերի ու ազգային կազմավորումների իրավունքների ճանաչման չկա՛ և չի կարող լինել ազատ, արդար և դեմոկրատական հասարակություն, չկա և չի կարող լինել ազատ, արդար և դեմոկրատական Ռուսաստան:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐՈՂՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԺՈՒՌՆԱԼԻՍՏՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԿԱՐԻՉՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԻՆՈԱՇԽԱՏՈՂՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

ԽՍՀՄ ՊՐԵԶԻԴԵՆՏ Մ. Ս. ԳՈՐԲԱՉՈՎԻՆ

Հարգելի Միխայիլ Սերգեևիչ.

Ինչպես Ձեզ հայտնի է, մայիսի 27-ին Երևանում տեղի են ունեցել ողբերգական իրադարձություններ, որոնց հետևանքով զոհվել են հայազգի 23 քաղաքացի և խորհրդային բանակի մեկ զինծառայող: Մենք դատապարտում ենք բոլոր նրանց, ովքեր բռնել են խորհրդային բանակի մարտիկներից և իրավապահ մարմինների աշխատակիցներից զենքն ապօրինաբար զավթելու ուղին: Ինչպիսիք էլ որ լինեն այդպիսի արարքների դրդապատճառները, դրանք, անկասկած, անթույլատրելի են: Սակայն սահմանափակվել այդ դրույթով, նշանակում է ասել կիսաճշմարտություն, որը, ինչպես հայտնի է, ստից ավելի վատ է, քանի որ, ի տարբերություն վերջինի, իրեն որպես ճշմարտություն ներկայացնելու ավելի մեծ հնարավորություններ ունի:

Վերլուծելով տեղի ունեցած ողբերգության պատճառները, մենք հանգել ենք այն եզրակացության, որ դրանք չի կարելի հասկանալ անդրկովկասյան ռեգիոնում, Լեռնային Ղարաբաղում և դրա շուրջը վերջին ամիսներին ստեղծված իրադրությունից անկախ:

Մենք բազմիցս նախազգուշացրել ենք ԼՂԻՄ-ի ժողովրդի ինքնորոշման կամքը ճնշելու, բռնության և տեռորի փորձերով ինքնավար մարզում և դրան հարող հայաբնակ շրջաններում ժողովրդագրական իրադրությունը ադրբեջանական կողմի օգտին փոփոխելու հնարավոր ողբերգական հետևանքների մասին: Ռազմաքաղաքական դաժան ճնշումը, որին ենթարկվում է ԼՂԻՄ-ի հայ բնակչությունը ինքնորոշման, Ադրբեջանի այսպես կոչված հանրապետական կազմկոմիտեի կողմից արմատավորվող ապարտեիդի ռեժիմից ազատվելու նրա դեմոկրատական ձգտումը խեղդելու նպատակով, վերջին ամիսներին, հիրավի, հրեշավոր է դարձել: Արտակարգ դրության քողի տակ և ԽՍՀՄ ՆԳՄ ներքին զորքերի աջակցությամբ Բաքուն տենդագին ջանքեր է գործադրում մարզն ու նրան հարող շրջանները ադրբեջանցիներով բնակեցնելու և այդտեղից բնիկ հայերին վտարելու ուղղությամբ: Այսպես, արդեն փետրվարի վերջերին, Բաքվում հունվարյան հայկական ջարդերի, ռուսների ու խորհրդային բանակի ռազմիկների ջարդերի, խորհրդա-իրանական սահմանում ուժի ցուցադրման գործողությունների թարմ հետքերով ադրբեջանական իշխանությունները

կենտրոնի լուռ համաձայնությամբ կազմակերպեցին հայերի արտաքսում Ադրբեջանի Խանլարի շրջանի՝ ԼՂԻՄ-ին հարող Ազատ և Կամո գյուղերից:

Այդ լկտի արարքը զայրույթ և ատելություն առաջացրեց ինչպես ԼՂԻՄ-ում, այնպես էլ Հայաստանում: Մեր հանրապետության բնակչության լայն խավերում այնպիսի կարծիք ստեղծվեց, որ կենտրոնը զիջել է ադրբեջանական կողմի կոպիտ ուժային ճնշմանը, ԼՂԻՄ-ի և մերձավոր շրջանների հայ բնակչության ճակատագիրը ձեռնտու զենք դարձնելով Ադրբեջանը խաղաղեցնելու նպատակով: Հասկանալով հանրապետության հասարակական կարծիքում այդպիսի վիճակի լուրջ հետևանքները, ձգտելով կանխել այդ վտանգավոր պլանի իրականացումը, մենք տագնապ ազդարարեցինք: Բայց մեր ձայնը չլսեցին: Կենտրոնի թողտվության պայմաններում հայերը լրիվ վտարվեցին Կամոյից և Ազատից: Հենց այդ ժամանակ հատկապես բարձր հնչեց մեր ձայնն այն մասին, որ Մոսկվան հաշվի է առնում միայն կոպիտ ուժի գործադրումը և անտեսում է ազգային պրոբլեմների լուծման քաղաքակիրթ դեմոկրատական եղանակը:

Նշենք, որ այդպիսի կարծիքի համար որոշակի հող նախապատրաստվել էր արդեն Սումգայիթում հայերի կոտորածի հետևանքներով: Սակայն հենց Բաքվում հունվարյան հանցագործություններից և դրանց հետևած՝ Ղարաբաղի հայերի դեմ ադրբեջանական կողմի լայնածավալ հարձակումից հետո այդ վարկածը հանրապետությունում գրեթե ճանաչվեց բոլորի կողմից: Հենց դա էլ սնուցիչ միջավայր դարձավ ԼՂԻՄ-ում և Հայաստանում ներքաղաքական իրադրության շեշտակի սրման համար:

Այդ կարծիքը հերքելու, հանգստացնելու հանրապետության հասարակայնությանը, հնարավոր չէ, որովհետև Ղարաբաղում հայերի նկատմամբ ճնշումը վերջին ամիսներին ավելի է ուժեղանում: Ապրիլի սկզբներին Ադրբեջանի կոմկուսի Կենտկոմի պլենումում Ադրբեջանի կոմունիստների ղեկավար Ա. Մութալիբովը բացահայտորեն կոչ արեց ադրբեջանականացնել ԼՂԻՄ-ը՝ ամենից առաջ իշխանության հիմնական օղակներում ադրբեջանական ներկայացուցչության արմատական գերազանցություն ձեռք բերելու միջոցով: Երկրորդ՝ ԼՂԻՄ-ը ադրբեջանցիներով բնակեցնելու միջոցով, որպեսզի փոփոխվի մարզի բնակչության ժողովրդագրական կազմը:

ԼՂԻՄ-ի շուրջն իրադրության սրման հաջորդ քայլը դարձավ Ադրբեջանի Գերագույն խորհրդի նախագահության ապրիլի 21-ի որոշումը ԼՂԻՄ-ի վարչատերիտորիալ բաժանման փոփոխությունների մասին: Այդ քայլը, որը բացահայտորեն նպատակամղված էր Լեռնային Ղարաբաղում ժողովրդագրական իրադրության փոփոխմանը, հայ ժողովրդին լարված վիճակի հասցրեց: Ոչ ոք նույնիսկ չէր կարող մտածել, թե այդչափ բացահայտ, լկտի ձևով կարող են ոտնահարվել ինքնավար կազմավորումների և տեղական ինքնավարության մարմինների իրավունքները երաշխավորվող օրենքները: **Չէ՞ որ ոչ վաղուց՝ ապրիլի 9-ին, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդն ընդունել էր օրենք «ԽՍՀՄ-ում տեղական ինքնավարության և տեղական տնտեսության ընդհանուր սկզբունքների մասին», որի չորրորդ բաժնի 28 հոդվածը երաշխավորում է տերիտորիայի զարգացման բնագավառում տեղական ինքնավարության մարմինների լիազորությունների ապահովումը: Այն պահանջում է «պարտադիր կարգով ժողովրդական դեպուտատների համապատասխան խորհուրդների հետ համաձայնեցնել այն միջոցառումները, որոնք կարող են հանգեցնել տերիտորիայի բնակչության շահերը շոշափող տնտեսական, ժողովրդագրական և այլ հետևանքների»:**

Սակայն Դուք, Միխայիլ Սերգեևիչ, որպես երկրի պրեզիդենտ, Ձեր վերաբերմունքը չդրսևորեցիք Ադրբեջանի Գերագույն խորհրդի նախագահության ապրիլի 21-ի ապօրինի որոշման նկատմամբ: Եվ դա այն դեպքում, երբ այն ակներևաբար չի համընկնում միութենական օրենսդրության պահանջներին...

Քաղաքական ճնշման այդ հակաօրինական քայլերին անմիջապես հետևեցին զինվորական սարսափեցման քայլերը: Ապրիլի 24-ին՝ 1915 թվականի հայկական եղեռնի զոհերի հիշատակի օրը, երբ պետք է նշվեր Արևմտյան Հայաստանի տարածքում օսմանական Թուրքիայի կողմից իրականացված եղեռնի 75 տարին, ԼՂԻՄ-ի արտակարգ դրության շրջանի զինվորական պարետությունը սգո արարողության մասնակիցների նկատմամբ հալածանքներ կիրառեց: Հաջորդ օրերին հալածանքները սիստեմատիկ բնույթ ստացան, վերածվելով ինքնավար մարզի հայ բնակչության դեմ զինվորական տեռորի նպատակասլաց տակտիկայի: Դժվար է հրաժարվել այն մտքից, որ այդ տեռորի նպատակն է հայ բնակչությանը ստիպել կամ հեռանալ մարզից, կամ համաձայնվել ԼՂԻՄ-ում ժողովրդագրական իրադրության փո-

փոխման ադրբեջանական իշխանությունների կողմից իրականացվող պլանին, մարզ, որի բնակչության 80 տոկոսն առայսօր կազմում են հայերը:

Մյուս կողմից ԽՄԿԿ Կենտկոմի օրգան «Պրավդա» թերթը մայիսի 17-ին հրապարակեց Ադրբեջանում իր սեփական թղթակցի լայնածավալ հարցազրույցը հանրապետության կոմկուսի առաջին քարտուղար Ա. Մութալիբովի հետ: Այդ հրապարակման մեջ, որը կրում է «Կայունացման քայլեր» բազմանշանակ խորագիրը, Ադրբեջանի կոմունիստների ղեկավարը, խոսելով ԼՂԻՄ-ի պրոբլեմի մասին, ուղղակի վկայակոչում է իր ելույթը Ադրբեջանի կոմկուսի Կենտկոմի ապրիլյան պլենումում: Դա ի՞նչ է, եթե ոչ ԼՂԻՄ-ի դեմ ժողովրդագրական ագրեսիայի՝ հանրապետության կոմկուսի Կենտկոմի պլենումում ընդունված, իսկ այնուհետև Ադրբեջանի Գերագույն խորհրդի նախագահության որոշմամբ ամրապնդված դիրքորոշումների հրապարակումը «Պրավդայի» էջերում: Եվ այդ դիրքորոշման մեջ է Ա. Մութալիբովը տեսնում «կայունացման քայլերը»: Եվ «Պրավդան» այդ հարցում համաձայնվում է նրա հետ: Այսինքն, ԼՂԻՄ-ում իրադրության կայունացումը տեսնում է ինքնավար մարզում հայաբնակների կրճատման ճանապարհին:

Ակներև է, որ ԼՂԻՄ-ում կայունության պրոբլեմի այդպիսի «լուծումը» որոշակի քաղաքական-գաղափարախոսական հիմնավորման կարիք ուներ: Չէ՞ որ հայտնի է, թե աշխարհում ինչպիսի արձագանք է առաջացրել ԼՂԻՄ-ի ժողովրդի ինքնորոշման դեմոկրատական պայքարը: Քաղաքակիրթ մարդկության շրջանում ինչպիսի կարեկցություն է առաջացրել հայ ժողովրդի վերամիավորման մարդասիրական և իր էությամբ դեմոկրատական նպատակը: Այդ առթիվ կան նաև այնպիսի ծանրակշիռ փաստաթղթեր, ինչպիսիք են Միացյալ Նահանգների սենատի, Եվրոպական պառլամենտի և մի շարք այլ հեղինակավոր կազմակերպությունների որոշումները: Միացյալ Նահանգներ Ձեր այցի նախօրյակին անհրաժեշտ էր գտնել այն փաստի ճշմարտացի բացատրությունը, թե ինչու մինչև այժմ, ավելի քան երկու տարվա ընթացքում, մեր «իրավական» պետությունում ոտնահարվում է ազգի բնական, ոչ օտարացված իրավունքը՝ ինքնորոշման իրավունքը: Եվ ահա, բախտի բերմամբ, թե չարակամությամբ առիթ ստեղծվեց. մայիսի 27-ին տեղի ունեցավ ողբերգություն: Ողբերգություն, որից օգտվելով, երկրի պաշտոնական պրոպագանդան լույս աշխարհ հանեց հայկական տեռորիզմի պիտակը: Որպեսզի արատավորվեն մեր ժողովրդի դեմոկրատական շարժման լուսավոր գաղափարները, դրանց վրա ստվեր նետվի ամբողջ քաղաքակիրթ մարդկության առջև:

«Ժամանակ» ծրագիրը, կարծես դելֆիական պատգամախոս, ողբերգությունից մեկ օր առաջ հաղորդեց չարագուշակ կանխատեսումներ, որոնք զարմանալիորեն իրականացան տառացիորեն մի քանի ժամ հետո: Մի՞թե դա սոսկ երևակայության կամքով էր:

Ավելի քան երկու տարի է, ինչ մենք ապրում ենք անդադար ցեղասպանության, շրջափակման, ֆիզիկական ու բարոյական տեռորի, մասսայական ինֆորմացիայի միջոցների հարձակումների ու գրգռումների, երկրում հակահայկական տրամադրությունների բորբոքման պայմաններում: Եվ այդ ամենը՝ սարսափելի երկրաշարժից հետո, որը խլեց հազարավոր կյանքեր և անօթևան թողեց հանրապետության հարյուր հազարավոր բնակիչների: Գտնվեցին մարդիկ, որոնց հոգեվիճակը չդիմացավ անմարդկային պայմաններին, շրջափակման մեջ գտնվելուն, հարևանների անպատիժ ջարդարարության իրավիճակին, ազգային անպաշտպանության և նսեմացվածության զգացումին:

Ինչ գնով էլ լինի ինքնապաշտպանության միջոցներ ձեռք բերելու ձգտումը կարող է հասկանալ միայն այն մարդը, որը տեսել է Սումգայիթի, Բաքվի, Գանձակի զոհերը՝ մահացու ծեծված ծեր տղամարդկանց ու կանանց, ամբողջ կյանքում հաշմացած երեխաների, բռնաբարված կանանց, որոնք այլևս երբեք չեն կարող զգալ ամուսնության և մայրության բերկրանքը: Նրանք, ովքեր անմարդկային տանջանքների են մատնել այդ մարդկանց, կործանել են նաև մայիսի 27-ի ողբերգության զոհերի հոգիները: Բարոյապես այլանդակել են հազարավոր ու հազարավոր մարդկանց, որոնք այսուհետև չեն կարող հանգիստ ապրել այս աշխարհում: Եվ այսօր նրանք պահանջում են երաշխավորել ապրելու իրենց բնական իրավունքը: Այդ է պահանջում ԼՂԻՄ-ի ժողովուրդը իր ինքնորոշման անսահման ձգտման մեջ, որպես ստեղծված պայմաններում ֆիզիկական գոյության միակ միջոցի:

Մենք մայիսի 21-ին «Պրավդայում» հրապարակված «ԽՍՀՄ պրեզիդենտին զինծառայողների դիմումի» տեքստը գնահատում ենք որպես լավ կազմակերպված

կամպանիայի մի մասը, որի նպատակն է օրակարգից հանել ԼՂԻՄ-ի պրոբլեմը և ընդունել ԼՂԻՄ-ում ապարտեիդի ռեժիմի Ադրբեջանի հավակնությունները մինչև ինքնավար մարզից հայերին վերջնականապես վտարելը և այն ադրբեջանցիներով բնակեցնելը:

Մենք Ձեզ՝ որպես երկրի պրեզիդենտի, կոչ ենք անում վերջ տալ հայ ժողովրդի նկատմամբ ֆիզիկական և բարոյահոգեբանական տեռորի կամպանիային: Մենք պահանջում ենք բազմակողմանիորեն և օբյեկտիվորեն լուսաբանել մայիսի 27-ի ողբերգության պատճառները: Վճռականապես դատապարտելով հանցագործներին, որոնք խորհրդային բանակի մարտիկներից զավթում են մարտական զենքը, մենք բողոքում ենք տեռորիզմի մեջ նրանց մեղադրելու դեմ, մինչև որ հետաքննությունը չպարզի նրանց հանցագործությունների իսկական դրդապատճառները: Եվ, վերջապես, մենք հերթական անգամ հաստատակամորեն պահանջում ենք վերջ տալ հայ ժողովրդի տառապանքներին ԼՂԻՄ-ում, անհրաժեշտ պայմաններ ապահովել ինքնորոշման նրա բնական իրավունքի իրականացման համար:

Հարգանքներով՝ ԽՍՀՄ ժողովրդական դեպուտատներ
ՍԵՐԳԵՅ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ
ԽՈՐԵՆ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ
ՖՐՈՒՆԶԵ ԴՈՎԼԱԹՅԱՆ
ԷԴԳԱՐ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
ԷԴՎԱՐԴ ՄԻՐԶՈՅԱՆ
ՍՏԵՓԱՆ ՓԱՇՅԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԽԱՆՋՅԱՆ

ԽՍՀՄ ՊՐԵԶԻԴԵՆՏ Մ. ԳՈՐԲԱՉՈՎԻՆ, ԱՄՆ-Ի ՊՐԵԶԻԴԵՆՏ Ջ. ԲՈՒՇԻՆ

Երկու մեծ տերությունների ղեկավարների ամեն մի հանդիպումից հետո աշխարհը պետք է ավելի լավը և ավելի արդարացի դառնա: Արդարության իրենց բաժինն են սպասում Լեռնային Ղարաբաղի բնակչությունը, ողջ հայ ժողովուրդը:

Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության գործողությունների տրամաբանությունը պարզ է ու հասարակ. դա հավատարմությունն է ԽՍՀՄ-ում տեղի ունեցող դեմոկրատական վերափոխումների հարընթացներին, ազգային պրոբլեմների լուծման որոնումը, հանրաճանաչ իրավական նորմերի շրջանակներում՝ համամարդկային արժեքների առաջնության նշանաբանով:

Հարկ չենք համարում ձեր ուշադրությունը ծանրաբեռնել մանրամասներով այն կապակցությամբ, որ վերջին ժամանակներս Ղարաբաղի խնդիրը քանիցս քննարկվել է ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի և ԱՄՆ-ի կոնգրեսի կողմից: Ներկայումս իրադարձությունների ողբերգական զարգացման ընթացքում նորից են ոտնահարվում Ղարաբաղի հայերի ազգային և մարդկային իրավունքները: Այստեղ արտակարգ դրության գոյության ընթացքում ադրբեջանական և փաստորեն նրանց ենթակա զինվորական իշխանությունների անհաբեկչության զոհն են դարձել բազմաթիվ խաղաղ բնակիչներ: Բարոյական ու ֆիզիկական ճնշման, իշխանության դեմոկրատական հաստատությունների հակաիրավական լուծարման, տնտեսական և լրատվական շրջափակման, ժողովրդագրական ագրեսիայի իրադրության մեջ, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի կարգադրություններին հակառակ, ադրբեջանացվում է հայկական ինքնավար մարզը: Ղարաբաղում զինվորական իշխանությունների բռնացումները չէին կարող չհարուցել միջադեպեր ինքնապաշտպանության հայկական կազմավորումների հետ, որոնք ստեղծվել են տարերայնորեն՝ ի պատասխան Սումգայիթում, Գանձակում (Կիրովաբադում), Բաքվում հայերի անպատիժ մնացած ջարդերի, Հայաստանի հանրապետության դեմ ուղղված ագրեսիայի, ԽՍՀՄ-ի պետական սահմանի ավերման և ադրբեջանցի գրոհայինների հոծխումբ սպառազինման: Այս ամենը չի կարող չարձագանքվել Հայաստանի իրադրության մեջ: 1990 թ. մայիսի 27-ին լարվածության

սրման մթնոլորտում Երևանում անիմաստ հեղված 23 տեղացի բնակիչների և մեկ զինծառայողի արյունը բռնության դատապարտման հետ մեկտեղ հարուցում է դառնության ու բողոքի զգացում ընդդեմ հայերի գործողություններին անհաբեկչական մղումներ վերագրելու զանգվածային լրատվության որոշ միջոցների փորձերի:

Ելնելով նրանից, որ Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրը կրոնական կամ միջէթնիկական բնույթ չի կրում, այլ համապատասխանում է ձեր կողմից հռչակվող դեմոկրատական ազատությունների և ազգերի ինքնորոշման իրավունքի պաշտպանության քաղաքականությանը, կկամենայինք վստահություն հայտնել, որ դուք հնարավոր կգտնեք այդ խնդիրը քննարկելու մարդու իրավունքների հարցերի ծրարում:

Մենք հուսով ենք, որ մոլորակի երկու առաջատար պետությունների ղեկավարների շնորհիվ աշխարհում շոշափելիորեն հաստատված նոր մտածողությունը, որի կենարար կիրառումը մենք զգացինք հայոց երկրաշարժի օրերին, այժմ էլ կտա իր բարի պտուղները:

Պաշտոնական և ոչ պաշտոնական հասարակական, քաղաքական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների «Հայաստանի ազատ ամբիոնի» 1990 թ. մայիսի 30-ին Երևանում կայացած նիստի մասնակիցներ

ՄԵԾ ԲՐԻՏԱՆԻԱՅԻ ՎԱՐՉԱՊԵՏ ՏԻԿԻՆ ՄԱՐԳԱՐԵՏ ԹԵՏՉԵՐԻՆ

Մեծարգո վարչապետուհի:

Հայ մտավորականության անունից ողջունում ենք Ձեզ Հայոց բիբլիական հողի վրա և բերում մեր խորին շնորհակալությունները Լենինական այցելելու և մեր աղետյալ երկրին այդքան սրտացավորեն օգնություն ցուցաբերելու համար: Այն դպրոցը, որը այսօր բացեցիք Դուք և որը կրում է հայոց 1600-ամյա գրերի պաշտամունքը ունեցող լորդ Բայրոնի անունը, նույն այդ գրերով շարունակելու է հայ մանուկին հաղորդակից դարձնել բարուն, լույսին ու ստեղծագործ արարումին, այն ամենին, ինչ դարերով եղել է մեր ժողովրդի լինելիության կերպը: Ափսոս, որ վերջին երկու-երեք տարիները նորից տագնապալից եղան մեզ համար, և հայ ժողովուրդը, որն այնքան շատ մանուկներ ունի կնքված Համլետ անունով, նորից կանգնած է «լինել-չլինելու» երկընտրանքի առջև:

Այդ երկընտրանքը առանձնապես խորն է ապրում Հայաստանից կամայականորեն անջատված Արցախյան աշխարհը՝ Ղարաբաղը, որը տասնամյակներ շարունակ պայքարել է իր մայր հողին միանալու համար: Ղարաբաղյան շարժումը երբեք էլ էթնիկական-կրոնական բնույթ չի կրել, նրա առաջամարտիկները երբեք էլ արժանի չեն տեռորիստ պիտակին: Այն խորապես դեմոկրատական, ազգի և մարդու իրավունքները հետամտող շարժում է, միանգամայն համապատասխան Հելսինկիի պայմանագրերով վավերացված միջազգային համաձայնություններին:

Մեր թանկագին հյուր:

Գուցե մեր այս նամակը դուրս է ընդունված դիվանագիտական կանոնակարգի սահմաններից, սակայն մենք չենք կարող չասել Ձեզ, որ հատկապես այս օրերին Լեռնային Ղարաբաղում տիրում է օրհասական վիճակ: Օգտվելով հատուկ զինվորական դրության ընձեռած հնարավորություններից, որը զրկել է Ղարաբաղի խիզախ ժողովրդին դույզն ինչ դիմակայելու այնտեղ գործադրվող կամայականություններին, ադրբեջանական իշխանությունները անցել են հարձակման՝ Ղարաբաղը ծունկի բերելու և դեմոգրաֆիկ գրոհի միջոցով մարզը շուտափույթ ադրբեջանականացնելու համար: Օր-օրի սաստկացող վարչական, տնտեսական և ինֆորմացիոն շրջափակումը թաքցնում է աշխարհից այդ փոքրիկ, բայց հերոսական հողակտորի վրա նյութվող դավադրությունները, անլուր անօրինականություններն ու ռեպրեսիան: Այս պահին աշխարհում չկա ուրիշ մի անկյուն, որտեղ այդքան անողոքորեն ոտնահարվեն ազգի և մարդու իրավունքները, այդքան անպատիժ գործի բռնությունը, ինչպես Ղարաբաղում: Այս իրադրությունը անպատվաբեր է ոչ միայն վերակառուցում հռչակող երկրի, այլև մարդկության համար:

Բարձրացրեք Ձեր ձայնը ի պաշտպանություն մարդու և ազգի իրավունքների, ի պաշտպանություն բազմատառապ, իր թափած հին ու նոր արյունով նորից նոր սրբագործված Հայաստանի, ի պաշտպանություն բռնադատվող Ղարաբաղի: Այնտեղից, ինչպես երկրաշարժից փլատակված բետոնասալերի տակից, լսվում են օգնության կանչող աղաղակներ: Աշխարհը, որ այդքա՜ն լիասիրտ ձեռք մեկնեց մեզ 88 թվականի աղետավոր դեկտեմբերին, պետք է որ լսի նաև այդ աղաղակները:

Խորին հարգանքներով՝

ՍԻԼՎԱ ԿԱՊՈՒՏԻԿՅԱՆ

Բանաստեղծուհի, Խորհրդային Միության և Հայկական Հանրապետության պետական մրցանակների դափնեկիր, Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի թղթակից անդամ

ՍԵՐՈ ԽԱՆԶԱԴՅԱՆ

Արձակագիր, սոցիալիստական աշխատանքի հերոս, ԽՍՀՄ ժողովրդական դեպուտատ

Սիլվա Կապուտիկյանի և Սերո Խանզադյանի այս դիմումը 1990 թ. հունիսի 10-ին, Լենինականում, լորդ Բայրոնի անվան դպրոցի բացման ժամանակ բանաստեղծուհին անձամբ հանձնել է Մեծ Բրիտանիայի վարչապետին:

ՀԱՂԹԱՀԱՐՈՒՄ ԵՆՔ ԴԺՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Խ. ԴՈՒՄԻԿՅԱՆ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ 1988 ԹՎԱԿԱՆԸ ԿՄՆԱ որպես մեծագույն ողբերգության, տասնյակ հազարավոր անմեղ զոհերի, ավերածությունների, խեղված ճակատագրերի և միաժամանակ անկոտրում կամքի դրսևորման տարի: Տեղի ունեցավ հայերի սումգայիթյան ցեղասպանությունը, ապա դեկտեմբերի 7-ի՝ իր հետևանքներով ամենածանր երկրաշարժերից մեկը: Հազարավոր մարդիկ բռնագաղթվեցին Ադրբեջանից, հազարավորները տարերային աղետի պատճառով զրկվեցին օթևանից: Եվ նրանք ապաստան գտան մեր հանրապետության ու Միության տարբեր վայրերում: Սակայն այդ ամենը չթուլացրեց հայ ժողովրդի քաղաքական ակտիվությունը, արդար պայքարը հանուն գոյատևման, ազգային ինքնաճանաչման ու ինքնահաստատման:

Վերակառուցման արդի փուլում ոչ միայն մեր՝ Կալինինոյի շրջանում ու հանրապետությունում, այլև ամբողջ երկրում ստեղծվել է անսովոր, բարդություններով ու հակասություններով լեցուն իրավիճակ: Ուստի ներկա պահը չպետք է դիտել որպես զուտ հասարակական-քաղաքական կյանքի առանձին ձևախեղումների շտկման, տարիներով կուտակված արատների վերացման պրոցես: Այն մեր ժամանակակցի կյանքի պայմանների արմատական նորացման, սոցիալական արդարության հաստատման, դեմոկրատիայի խորացման, մասսաների ակտիվության բարձրացման, կուսակցական, խորհրդային և տնտեսական մարմինների աշխատանքների կատարելագործման անհրաժեշտ փուլ է:

Այս հոդվածում կուզեի անդրադառնալ երկու առանցքային պրոբլեմների: Առաջին, հանրագումարի բերել անցած մեկուկես տարում ավերիչ երկրաշարժի հետևանքների վերացման նպատակով շրջանի կուսակցական, խորհրդային և տնտեսական մարմինների ծավալած գործունեությունը: Երկրորդ, ցույց տալ Ադրբեջանից բռնագաղթվածների կենսապայմանների բարելավման ասպարեզում մեր արածն ու անելիքները:

Թե ինչ նյութական և բարոյական վնաս պատճառեց երկրաշարժը հայ ժողովրդին, հայտնի է բոլորին: Այդ մասին կան պաշտոնական տվյալներ: Նյութական մեծ կորուստներ կրեցին նաև մեր շրջանի հանրային հատվածն ու անհատական տնտեսությունները: Ճիշտ է, զոհեր չեղան, սակայն խաթարումները զգալի էին: Բավական է նշել, որ մոտ 700 առանձնատուն 15 հազար քմ ընդհանուր մակերեսով, 400 պետական կոմունալ բնակարաններ խարխլվել էին և բնակության համար դարձել վտանգավոր: Մոտ 45 հազար քմ բնակտարածություն ամրացման ու նորոգման կարիք ուներ: Վթարային էին դարձել յոթ դպրոց, հինգ մանկապարտեզ, վեց մշակույթի տուն ու ակումբ, կուլտուր-կենցաղային և արտադրական այլ օբյեկտներ: Ագրարային հատվածը նույնպես զերծ չմնաց վնասներից. անօգտագործելի դարձան

ԴՈՒՄԻԿՅԱՆ ԽԱՉԻԿ ՀՈՎՍԵՓԻ— ՀԿԿ Կալինինոյի շրջկոմի առաջին քարտուղար, տեխնիկական գիտությունների թեկնածու

մի շարք գոմեր, արտադրական օբյեկտներ: Մի խոսքով, շրջանի կրած վնասի չափը հասավ 120 մլն ռուբլու, որից մոտ 50 մլն-ը՝ գյուղատնտեսությունում:

Ելնելով ստեղծված արտակարգ ծանր իրադրությունից՝ կուսշրջկոմը, շրջխորհրդի գործկոմի հետ համատեղ, մշակեց գործողության ծրագիր՝ երկրաշարժի պատճառած վնասները վերականգնելու, շրջանի տնտեսական ու սոցիալական վիճակը, բարոյահոգեբանական մթնոլորտը ըստ ամենայնի կարգավորելու համար: Այդ նպատակով աղետից անմիջապես հետո ստեղծվեց հատուկ շտաբ, որի կազմում ընդգրկվեցին կուսակցական, խորհրդային, տնտեսական մարմինների, հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ: Այն կոորդինացնում էր ոչ միայն ներշրջանային հոգսերն ու գործերը, այլև փրկարարական ջոկատներ ուղարկում առավել տուժած բնակավայրերը, հանգանակություններ կազմակերպում աղետյալներին օգնելու նպատակով: Փրկարարական աշխատանքների օրերին ստեղծվեցին տասնյակ կամավորական ջոկատներ, որոնք աշխատում էին Լենինականի, Սպիտակի, Ստեփանավանի փլատակներում: Այդ օրերին մեր շրջանային կենտրոնական հիվանդանոցը վերածվել էր իսկական մարդասիրության ու գթասրտության յուրատեսակ կենտրոնի: Ստեղծվել էին բժշկական ութ արտագնա խմբեր, որոնք տուժածներին ու վիրավորներին առաջին բժշկական օգնություն էին ցույց տալիս ամենածանր տեղամասերում: Անհամեմատ ստվարացել էր դոնորների թիվը:

Դժվարին դրություն էր ստեղծվել էլեկտրաէներգիայի, գազի, ջրի մատակարարումը խափանվելու պատճառով: Ստեղծված իրավիճակը պահանջում էր ուժերի գերագույն լարում, նպատակաուղղվածություն: Եվ ընդամենը մի քանի օրվա ընթացքում հնարավոր եղավ լուծել այդ կենսական խնդիրները, ինչ-որ չափով նորմալացնել բնակչության կյանքի պայմանները:

Հույժ կենսական ու հրատապ խնդիր էր կորսվածի ու խաթարվածի վերականգնումը: Դրա լուծումը դարձավ շրջանի կուսակցական, խորհրդային ու տնտեսական մարմինների առաջնահերթ անելիքը: Նրանց միջամտությամբ ու ջանքերով էլ համեմատաբար սեղմ ժամանակահատվածում տարբեր նախագծային ու գիտահետազոտական հիմնարկություններ ուսումնասիրեցին բնակավայրերի տեղանքը, դրանց սեյսմադիմացկունության աստիճանը, կազմեցին կապիտալ շինարարության ու կառույցների վերականգնման նախագծային-նախահաշվային փաստաթղթերը: Այդ ամենից հետո կանխորոշեցինք ֆինանսավորմանն ու մատակարարումներին առնչվող շատ հարցերի լուծման ուղիներ: Սակայն արածը դեռևս դժվարությունների հաղթահարման սկիզբն էր: Հարկավոր էր որոշել կառուցվելիք օբյեկտների համար անհրաժեշտ շինարարական հզորություններ ստեղծելու, մեզ անշահախնդիր օգնության ձեռք մեկնած վրացական, լատվիական և կիրգիզական հանրապետություններից եկած շինարարներին աշխատելու և ապրելու պայմաններով ապահովելու, տեղի մարդկանց վերականգնման աշխատանքներում ներգրավելու հարցերը: Պակաս կարևոր չէին նաև տուժած ընտանիքներին ցույց տրվելիք նյութական օգնությունը, կորցրածի փոխհատուցումը և դրանց զուգահեռ շրջանի սոցիալական, տնտեսական ու քաղաքական կյանքը բնականոն հուն դնելու և բազմաթիվ այլ հարցեր: Հենց վերջիններս էլ լայնորեն ու գործարար մթնոլորտում քննարկվեցին շրջխորհրդի նստաշրջանում ու կուսշրջկոմի պլենումում և միջոցառումներ մշակվեցին երկրաշարժի հետևանքները, որքան հնարավոր է, կարճ ժամանակամիջոցում վերացնելու, տուժածներին օգնություն ցույց տալու համար:

Դժվարին այն օրերին մեզ համար օդի ու ջրի պես թանկ ու անհրաժեշտ, նաև ժամանակին էր եղբայրական հանրապետությունների օգնությունը: Վրացական ԽՍՀ պետշինը պատրաստակամություն հայտնեց կապիտալ ներդրումների և նյութատեխնիկական ռեսուրսների հաշվին շրջկենտրոնում կառուցել 55 հազար քմ բնակելի տարածություն, 1176 աշակերտական տեղով դպրոցական, 300 տեղով նախադպրոցական հիմնարկների, 250 մահճակալանոց հիվանդանոցի շենքեր, 100 տեղանոց հյուրանոց և այլ օբյեկտներ: Այդ նպատակով կազմակերպվեց «Վրացհայշին» շինարարական տրեստի շինվարչությունը, որն արդեն զգալի աշխատանք է կատարել:

Լատվիական ԽՍՀ-ի «Ագրոարդշինտրեստի» ծրագիրը հիմնականում ընդգրկում է գյուղական շինարարությունը: Լատիշ շինարարները պետք է շահագործման հանձնեն 90 առանձնատուն՝ շրջկենտրոնում, Կաթնառատ, Մեծավան գյուղերում: Նրանց ուժերով կկառուցվեն նաև 1600 գլխի համար գոմեր (Կալինինոյի պետտնտեսությունում, փորձարարական բազայում և Մեծավանի պետտնտեսությունում), ինչպես նաև

Նորաշեն, Լեռնահովիտ, Կաթնառատ, Պրիվոլնոյե, Մեդովկա գյուղերում՝ 350-ական աշակերտական տեղով դպրոցներ, Կալինինոյում՝ ֆիզկուլտ-առողջարարական համալիր, «Ագրոսերվիս» արտադրամիավորման վարչական շենքը, հացի փոեր՝ Լեռնահովիտ, Սարչապետ և Մեծավան գյուղերում:

Կիրգիզիայի շինարարները ջրագծեր են անցկացնում գյուղերում ու ֆերմաներում, օգնում ոռոգման ցանցի կարգավորմանը: Նրանք արդեն կատարել են 1,5 մլն ռուբլու աշխատանք:

Բացի այդ ամենից, պայմանավորվածություն կա հանրապետության վերադաս մարմինների, մինիստրությունների ու գերատեսչությունների, շինարարական կազմակերպությունների հետ՝ կառուցելու սոցիալական նշանակության մի շարք օբյեկտներ՝ կապի հանգույց, պիոներների պալատ, ավտոկայան, առևտրի կենտրոն, գյուղերում՝ կենցաղի տներ, կապի բաժանմունքներ, բուժկետեր: Դրանց զուգահեռ բոլոր բնակավայրերում կձեռնարկվեն ջրապահովման, գազիֆիկացման ու ճանապարհների ասֆալտապատման աշխատանքներ:

Սակայն մեր առջև ծագում են և դժվարություններ: Այսպես, նույնիսկ նախագծային ու նախահաշվային փաստաթղթեր ունեցող և ֆինանսավորված մի շարք կառույցներում անհնար է որևէ գործ ձեռնարկել շրջանի շինարարական կազմակերպությունների թույլ հզորության և շինանյութերի վատ մատակարարման պատճառով: Ուստի շրջանային կուսակցական, խորհրդային և տնտեսական մարմինները ձգտում են մեծացնել շինարարական կազմակերպությունների ու կոոպերատիվների հզորություններն այն հաշվով, որ մոտակա երկու-երեք տարում լիովին վերականգնըվեն խարխլված ու վթարային կառույցները, ժամանակին շահագործման հանձնվեն նոր օբյեկտները: Ընթացիկ տարում շրջանի շինարարական կազմակերպությունների թիվը կավելանա ևս մեկով՝ կգործի «Անդրկովկասնավթգազշին» շինմոնտաժային արտադրամիավորման տեղամասը: Մեծ ծավալի շինարարական ու վերականգնման աշխատանքներ կկատարեն մեր տեղական «Ագրոարդշին» № 12 շինմոնտաժային արտադրամիավորումը, շինարարական մյուս կազմակերպությունները: Մեծ հույսեր ենք կապում հանրապետության Մինիստրների խորհրդի 1989 թ. նոյեմբերի 29-ի որոշման հետ, համաձայն որի շրջանի ինը գյուղերում սոցիալական պրոբլեմները լուծելու նպատակով որպես շեֆ կազմակերպություններ են հաստատվել մայրաքաղաքի խոշոր ձեռնարկությունները՝ «Անդրկովկասգազշին» շինմոնտաժային, «Գարուն», «Ռելե», «Լույս», «Արարատ» գինու և «Հայհանքայինջուր», «Հայգարեջուր», «Տեխսպասարկում», հաշվիչ տեխնիկայի և ինֆորմատիկայի հայկական գիտական արտադրամիավորումները:

Այժմ կոնկրետ արածի մասին: «Վրացհայշին» տրեստը անցած տարի կատարեց երեք մլն 230 հազար ռուբլու շինմոնտաժային աշխատանք, շահագործման հանձնեց 1600 քմ բնակտարածություն: Նրանց կառուցած չորս հարկանի տներում արդեն բնակարանամուտ է նշել շրջկենտրոնի աշխատավորական 80 ընտանիք, այդքան էլ՝ առաջիկայում: «Լատագրոարդշին» № 33 շրջիկ մեքենայացված շարասյան (ՇՄՇ) կոլեկտիվը շահագործման է հանձնել 907 քմ բնակմակերես: Նրանց ուժերով շրջկենտրոնի մուտքի մոտ ծնունդ է առել մի գողտրիկ թաղամաս: Անցած տարի վատ չաշխատեց նաև № 12 շինմոնտաժային արտադրամիավորման կոլեկտիվը, որը կատարեց կապիտալ շինարարության տարեկան պլանը:

Զգալի գործ է արվել անհատական բնակարանային շինարարության, խարխլված տների վերականգնման ասպարեզում: Անհատական առանձնատներ կառուցել ցանկացող 866 ընտանիքների արդեն հողամաս է հատկացվել: Նրանց տրամադրվել է նաև երկու մլն 300 հազար ռուբլու երկարատև վարկ: Անցյալ տարվա համեմատությամբ չորսուկես անգամ ավելացել է շինանյութերի վաճառքը բնակչությանը: Պետական ապահովագրության մարմինները կորցրած ու վնասված նյութական արժեքների և շինությունների դիմաց բնակչությանը վճարել են 20,5 մլն ռուբլի: Շրջանի 35 հազար բնակիչներ միանվագ օգնություն են ստացել պետբյուջեից, 8.400 մարդ՝ հանրապետության ագրոարդի արհմիությունից: Տնտեսությունների երկարատև վարկերի 47 տոկոսը լիովին մարվել է, իսկ մնացած 2,4 միլիոնի մուծման ժամկետները երկարաձգվել են: Կրած վնասների դիմաց պետական ապահովագրական մարմինները շրջանի պետական ու կոլեկտիվ տնտեսություններին վճարել են ավելի քան 3,4 մլն ռուբլի: Իսկ հանրապետության պետագրոարդը վերականգնման ու նորոգման նպատակով նրանց հատկացրել է 1,2 մլն ռուբլի: Շրջանի համարյա բոլոր հիմնարկ-ձեռնարկություններն ու կազմակերպությունները, ինչպես նաև աշխատավորական կոլեկտիվների անդամները նմանօրինակ օգնություն են ստացել իրենց վերադաս մարմիններից, արհմիություններից: Իսկ ահա Միության հանրապետությունների և արտասահմանյան երկրների ցույց տված դրամական օգնությունը հասավ ավելի քան 20 մլն ռուբլու:

Թվարկել այն ամբողջ օգնությունը, ինչ մինչև այսօր ցույց է տրվել մեր շրջանին, անհնար է: Բայց միաժամանակ հարկ է նշել այն մեծ օժանդակությունը, որը ստացավ շրջանի ագրարային հատվածը: Այսպես, անցած տարվա սկզբներից Մոլդավիայի 20 անասնաբույժների ջանքերով կանխվեցին անասունների մի շարք հնարավոր հիվանդություններ, Լատվիայի 50 մեխանիզատորներ օգնեցին գյուղատնտեսական տեխնիկայի նորոգմանն ու դաշտային աշխատանքներին: Գարնանացանի համար Բելոռուսական և Լատվիական հանրապետություններից ստացվեց 3.000 տոննա կարտոֆիլի բարձրորակ սերմացու, ԳՖՀ-ից՝ 400 գլուխ տոհմային երինջ: Խորհրդային Միության տարբեր ռեգիոններից արժեքի կեսի չափով ստացվեց 1.450 գլուխ բարձր մթերատու ցեղի մատղաշ: Առաջին քայլերն են արվել արտասահմանյան երկրների հետ փոխշահավետ տնտեսական հարաբերությունների մեջ մտնելու ճանապարհին: Պայմանավորվածություն կա հոլանդացի կարտոֆիլագործների հետ՝ 200 հեկտար կարտոֆիլի ցանքադաշտ, ինչպես նաև տնտեսական ազատ գոտի ստեղծելու մասին:

Արդարության առջև չմեղանչելու համար ասենք, որ արվածը, սակայն, չի գոհացնում ո՛չ մեզ, ո՛չ էլ վնաս կրած քաղաքացիներին: Մինչև օրս որոշված չէ բնակֆոնդի (պետական տների) ամրացման ու վերականգնման հարցը, առ այսօր ստացվել է հանրապետության Մինիստրների խորհրդի կողմից շրջանին հատկացված շինանյութերի ֆոնդի ընդամենը մեկ երրորդ մասը: Բարձիթողի վիճակում է նաև բնակչությանը վառելիքով ապահովելու գործը: Պետք է խոստովանել, որ նշված թերացումները ոչ միայն ադրբեջանցի ազգայնամոլների կողմից կիրառվող շրջափակման, այլև շրջանի սպասարկման ոլորտի կազմակերպությունների ու նրանց ղեկավարների անձեռներեցության ու անտարբերության հետևանք են: Անփութություն ու դանդաղկոտություն են հանդես բերում գործող շինարարական կոոպերատիվները, ինչպես նաև «Հայկենցաղշին» տնտհաշվարկային տեղամասը: Նրանք չեն ընդլայնում իրենց սպասարկման ոլորտը, չեն բարելավում աշխատանքի որակն ու կուլտուրան: Այս ամենը, իհարկե, առաջացնում է բնակչության արդարացի դժգոհությունն ու բողոքը:

Անտարակույս, նշված պրոբլեմները ներկա բարդությունը չէին ունենա, եթե շրջխորհրդի գործկոմը, գյուղական տեղական խորհուրդները, կապիտալ շինարարության բաժինը, սպասարկման ոլորտի հիմնարկություններն ու կազմակերպությունները անհրաժեշտ հետևություն անեին կատարվածից, եղած հնարավորություններն ու ռեզերվները նպատակամղեին երկրաշարժի հետևանքների վերացման, մարդկանց օրավուր աճող պահանջների բավարարման գործին:

Մեր շրջանի մարդիկ, ինչ խոսք, երախտագիտությամբ են ընդունում Վրաստանի, Լատվիայի, Կիրգիզիայի շինարարների անշահախնդիր օգնությունը, նրանց մարդասիրական վերաբերմունքը: Եվ մեր բարոյական ու մարդկային պարտքն է օժանդակել նրանց՝ ծրագրվածը իրականացնելու համար: Եվ առաջին իսկ օրերից կուսշրջկոմն ու շրջխորհրդի գործկոմը հոգատարությամբ շրջապատեցին օգնության եկած մեր բարեկամներին: Վրացի և լատվիացի շինարարների մոտ ստեղծվել են ժամանակավոր սկզբնական կուսկազմակերպություններ: Նրանց ազատ ժամանակը, ակտիվ հանգիստը հետաքրքրական ու բովանդակալից դարձնելու նպատակով զգալի գործ է արվում: Համերգներով հանդես են եկել Հայաստանի պետական կամերային, «Էրեբունի» վոկալ-գործիքային, գուսանական երգի համույթները, Մոլդավական ԽՍՀ վաստակավոր արտիստուհի Մարինա Լուկաչը, Աշտարակի կուլտուրայի բաժնի լարախաղացների խումբն ու ժողգործիքների համույթը, ինչպես նաև մեր շրջանի գեղարվեստական ինքնագործունեության խմբերը: Շինարարների համար ստեղծվել են նաև սոցիալ-կենցաղային հարմարավետ պայմաններ: Արդեն գործում են հասարակական սննդի նորաստեղծ օբյեկտները, բուժկետերը, բաղնիքը:

Օգնությունն, իհարկե, լավ է, սակայն հույսը միայն դրա հետ կապելու, չհամախմբվելով ու ինչպես հարկն է սեփական կարող ուժերը չօգտագործելու պրակտիկան հղի է զանազան բարդ ու տհաճ հետևանքներով: Լուրջ մտահոգության տեղիք է տալիս այն փաստը, որ ինչպես շրջանային ու տեղական խորհուրդների գործկոմները, այնպես էլ տնտեսական ղեկավարներն ու կուսկազմակերպությունները դեռևս կողմնակի դիտողի տպավորություն են թողնում հատկապես աշխատունակ բնակչությանը ժողովրդական տնտեսության բնագավառում ներգրավելու, նրանց մասնագիտական մակարդակը բարձրացնելու գործում: Վերջին տվյալներով մոտ վեց հազար մարդ ապահովված չէ մշտական աշխատանքով, շատերը բոլորովին էլ չեն աշխատում: Եվ սա այն դեպքում, երբ ինչպես տեղական, այնպես էլ օգնության եկած շինարարական կազմակերպությունները հարյուրավոր բանվորների ու մասնագետների կարիք ունեն:

Աշխատանքային ռեսուրսների չմտածված, անհեռատես տեղաբաշխումը հասցրել է նրան, որ տարեկան միջին հաշվով 4—5 հազար տեղացի որակյալ շինարարներ մեկնում են արտագնա աշխատանքի: Այս փաստը կապել զուտ բարձր վարձաչափի հետ, սխալ կլինի: Տեղերում էլ լավ աշխատողը վարձատրվում է այնքան, որքան ուրիշների դռները բախող շատ-շատերը: Ըստ էության, պատճառն այն է, որ ինչպես կուսակցական, այնպես էլ խորհրդային, տնտեսական մարմիններն ու հասարակական կազմակերպությունները դեռևս գործողության հստակ ծրագիր չունեն այս գործը կարգավորելու համար: Պիտի խոստովանել, որ եթե անհրաժեշտ սրտացավություն հանդես բերեինք մարդկանց աշխատանքի, կենցաղի, հանգստի պայմանների բարելավման, մասնագիտական մակարդակի բարձրացման, կոոպերատիվ շարժման շրջանակների ընդլայնման, նոր աշխատատեղերի ստեղծման նկատմամբ, ապա ոչ միայն արտագնա աշխատանքի մեկնողներին, այլև շատ երիտասարդների ու աշխատանքով չապահովվածների տեղերում կընդգրկեինք հանրային արտադրության մեջ:

Շրջանի առջև ծառացած, ինչպես ասացի, մյուս կարևոր պրոբլեմը, որն իր բնույթով ու բազում դժվարություններով չի զիջում բնական աղետին, մեր շրջանում ապաստանած Ադրբեջանից բռնագաղթվածների համար նորմալ կենսապայմանների ստեղծումն է: Վերջին տվյալներով նորաբնակների թիվը մեզ մոտ հասնում է ավելի քան 6.100 մարդու կամ 1.800 ընտանիքի: Ընդ որում, մշտական գրանցում ունի 3.631 մարդ (922 ընտանիք), ժամանակավոր գրանցում՝ 487 մարդ (129 ընտանիք): Բռնագաղթված 1.159 ընտանիք կամ եկածների մոտ 64 տոկոսը բնակարանային հարցը լուծել է փոխանակման միջոցով, 376-ը՝ տեղավորվել տնտեսություններից գնած առանձնատներում: Այսօր 1820 մարդ կամ աշխատունակ վերաբնակների 67 տոկոսն ընդգրկված է շրջանի տարբեր հիմնարկ-ձեռնարկություններում ու կազմակերպություններում: Նախկին ադրբեջանական դպրոցների փոխարեն բացվել են նոր կրթօջախներ՝ հայերեն և ռուսերեն բաժիններով: Ավարտին է մոտենում գյուղերի վերանվանման կամպանիան: Շուտով համապատասխան որոշումներ կներկայացվեն Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նախագահության հաստատմանը:

Շրջխորհրդի գործկոմին առընթեր ստեղծվել է հատուկ հանձնաժողով, որը զբաղվում է Ադրբեջանի ղեկավար մարմինների կողմից աշխատանքից բռնի ազատված ու արտաքսված բանվոր-ծառայողներին ու կոլտնտեսականներին երեք ամսվա աշխատավարձի չափով միանվագ օգնություն ցույց տալու գործով: Վերը նշված թվերից ու փաստերից պարզ երևում է, թե ինչ աշխատանք են տարել և ինչ խնդիրներ ունեն լուծելու շրջանի կուսակցական, խորհրդային, տնտեսական մարմինները, հասարակական կազմակերպությունները՝ ներգաղթածների կյանքի պայմանները բարեփոխելու, առօրյան բովանդակալից դարձնելու և նրանց հայրենի հողի ու ջրի հետ կապելու համար:

Ամենահրատապը, թերևս, բնակարանային պրոբլեմն է: Ավելի քան 250 ընտանիք անորոշության մեջ է, երբ շրջանում նույնքան առանձնատներ դեռևս բնակեցված չեն: Տեղական խորհուրդների գործկոմների դանդաղկոտությամբ ու անհեռատեսությամբ պիտի բացատրել, որ մինչև օրս մոտ 2.000 մարդ չունի մշտական կամ ժամանակավոր գրանցում: Չի լուծված նաև նրանց հանրօգուտ աշխա-

տանքի մեջ ներգրավելու խնդիրը: Բանն այն է, որ շրջան եկած աշխատուժի զգալի մասը նախկին քաղաքաբնակներ են, որոնք հիմնականում աշխատել ու հմտացել են արդյունաբերության մեջ, սպասարկման ոլորտում և քաղաքին բնորոշ այլ օբյեկտներում: Իսկ մեզ այսօր պետք են գյուղատնտեսության բնագավառի աշխատողներ՝ մեխանիզատորներ, դաշտավարներ ու անասնապահներ: Ուրեմն վերամասնագիտացման գործընթաց պիտի տեղի ունենա: Անհրաժեշտություն է առաջացել երեկվա բանվորին ու մասնագետին նախապատրաստել՝ զբաղվելու հողագործությամբ ու անասնապահությամբ: Իսկ դա, ինչ խոսք, կապված է դժվարությունների հետ: Բայց այլ երկընտրանք չկա. պետք է շարունակել սկսած գործը այն հաշվով, որ էթնիկական կազմը լիովին կամ մասամբ փոխած գյուղերում ու տնտեսություններում մոտ ապագայում լուծվի կադրերի հարցը, հաստատուն նախադրյալներ ստեղծվեն բնակավայրերի սոցիալ-տնտեսական պրոբլեմները տեղի ուժերով լուծելու համար:

Լուրջ դժվարություններ կան վերաբնակների կենսական պահանջների բավարարման գործում: Նկատի ունեմ առևտրի կազմակերպումը, կենցաղսպասարկումը, ճանապարհաշինությունը, փողոցների բարեկարգումը, բնական գազով, ջրով, հեռուստակապով ապահովումը և այլն: Եվ օրինաչափ է, որ կուսշրջկոմի, շրջխորհրդի գործկոմի, մյուս մարմինների հասցեով ստացված նամակներում, ինչպես նաև բնակավայրերում ու աշխատավորական կոլեկտիվներում հանդիպումների ընթացքում մարդիկ արդարացիորեն բողոքում են սպասարկման ոլորտի, ժողկրթության, կուլտուրայի, շինարարության, սոցիալական հարցերով զբաղվող այլ հիմնարկությունների և, առաջին հերթին, նրանց ղեկավարների կողմից բյուրոկրատական քաշքշուկների, անբարեխիղճ աշխատանքի, անմարդասիրական վերաբերմունքի դեմ: Եվ, իրոք, մինչև ե՞րբ կարելի է հանդուրժել, երբ առևտրի օբյեկտներում օրեցօր նվազում է նույնիսկ առաջին անհրաժեշտության ապրանքների տեսականին, էլ չենք խոսում դրանց ձեռքբերման հետ կապված դժվարությունների ու պայմանների մասին: Կամ ի՞նչ արդարացման մասին խոսք կարող է լինել, երբ բնակավայրերի մեծ մասը փաստորեն զրկված է խմելու ջրից, դպրոցների որոշ, իսկ մշակույթի օջախների մեծ մասը չեն ջեռուցվում, ապահովված չեն մասնագետներով, դասագրքերով, գրենական պիտույքներով, տեխնիկական միջոցներով: Խափանումներով են գործում էլեկտրամատակարարումը, փոստն ու հեռախոսակապը, անբարեկարգ ու հակասանիտարական վիճակում են ինչպես շրջկենտրոնը, այնպես էլ մյուս 23 բնակավայրերը, դանդաղ է ընթանում մի շարք գյուղերի շրջկենտրոնի հետ կապող ճանապարհների բարեկարգման ու ասֆալտապատման գործը, չի կարգավորված ինչպես մարդատար, այնպես էլ բեռնատար տրանսպորտի ռիթմիկ աշխատանքը, շատ դանդաղ են գազիֆիկացվում գյուղերը, չեն ընդլայնվում կենցաղսպասարկման ծառայությունների շրջանակները, ցածր է սպասարկման կուլտուրան:

Այս խնդիրները հատուկ քննարկման առարկա դարձան կուսշրջկոմի վերջերս տեղի ունեցած պլենումում: Պլենումը պահանջեց շրջկոոպի, ոռոգման և ջրարբիացման համակարգերի վարչության, շրջժողկրթության, կուլտուրայի բաժինների, կապի հանգույցի, կոմունալ ձեռնարկությունների և բարեկարգման, կոմբինատի, ավտոճանապարհների շինարարության ու շահագործման տեղամասի, ավտոձեռնարկության, գազի գրասենյակի, կենցաղսպասարկման արտադրական վարչության կոմունիստ ղեկավարներից ու կուսակցական կազմակերպություններից՝ գործուն միջոցներ ձեռնարկել շրջանում, հատկապես վերաբնակեցված գյուղերում կուտակված սոցիալական պրոբլեմները լուծելու համար:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ վերաբնակների, և ոչ միայն նրանց, դժգոհությունների ու բողոքների շարժառիթը շրջանային մարմինների, առաջին հերթին, շրջխորհրդի գործկոմի և նրա տեղական օղակների անհամաձայնեցված, ինչ-որ տեղ նաև ոչ օպերատիվ գործունեության հետևանք է: Ասածս հիմնավորեմ փաստերով: Թե՛ տեղացիները, թե՛ նորաբնակները հավաստի ինֆորմացիա չունեն շրջանի սոցիալական զարգացման, վերականգնողական աշխատանքների ընթացքի մասին: Ինչպես հարկն է, չի ուսումնասիրվել ու կարգավորվել ազատ աշխատատեղերի հարցը, չեն պարզվել առկա մասնագետների թիվը, պահանջը, նրանց տեղավորման հեռանկարը: Անուշադրության է մատնված վիճակագրության գործը. որևէ թվի կամ փաստի տեղեկանալու համար հաճախ օրերի պրպտումներ են պետք: Սրանք թվացյալ մանրուքներ չեն, այլ կարևորագույն միջոցներ՝ շրջանի ներքին ռեզերվներն ու

հնարավորությունները ուսումնասիրելու, ըստ այնմ էլ դրանք գործադրելու համար, առավել ևս այսօր, երբ տնտհաշվարկի, ինքնաֆինանսավորման ու ինքնածախսածածկման անցնելը, ինչպես ասում են, սարերի հետևում չէ:

Վերաբնակների հետ տարվող աշխատանքի կարևորագույն խնդիրներից են շրջանի հասարակական-քաղաքական կյանքի մեջ նրանց ընդգրկելը, ազգային լեզվի, մշակույթի, պատմության, սովորույթների հետ մերձեցնելը: Փաստորեն այն պետք է կրի վերածնող բնույթ: Անցած մեկ տարում այս ասպարեզում զգալի գործ է արվել. նրանց բնակության վայրերում ստեղծվել են ութ կուսակցական, 13 կոմերիտական, հինգ արհմիութենական կազմակերպություններ, բացվել է վեց հանրակրթական դպրոց, որտեղ ուսուցումը հիմնականում տարվում է հայոց լեզվով, ստեղծվել են գեղարվեստական ինքնագործունեության խմբեր ու սիրողական ակումբներ, տասնյակ երեխաներ ընդգրկվել են երաժշտական ու գեղարվեստի դպրոցներում:

Արվածը, սակայն, մեզ չի գոհացնում ու ինքնահանգստացման տեղիք չի տալիս: Սա այն գործն է, որը ամենօրյա քրտնաջան ու նպատակասլաց աշխատանք է պահանջում: Հարկավոր է նաև կազմակերպել հայոց լեզվի դասավանդումը (հասարակական հիմունքներով) Ադրբեջանից եկած պատանիների ու աղջիկների, ինչպես նաև բոլոր ցանկացողների համար, որոնք ճակատագրի բերումով հնարավորություն չեն ունեցել տիրապետելու մայրենի լեզվին: Այս շնորհակալ գործում իրենց ներդրումն են անում կուսակցական, կոմերիտական կազմակերպությունները, ինչպես նաև ժողկրթբաժնի, հանրակրթական դպրոցների ղեկավարներն ու մանկավարժական կոլեկտիվները: Դրան ակտիվորեն մասնակցում է շրջանային «Գիտելիք» ընկերությունը՝ մայրենի լեզվով հետաքրքիր դասախոսություններ, «կլոր սեղաններ» և այլ միջոցառումներ կազմակերպելով:

Ադրբեջանից բռնագաղթված հայերով վերաբնակեցված գյուղերի կազմավորման գործընթացը շարունակվում է: Մարդկանց ներհոսքն ու արտահոսքը դեռ կարգավորված չեն: Մի մասը գալիս է բնակվելու հաստատ միտումով, մյուսները՝ ժամանակավոր: Եվ դա բնական է: Իսկ ո՞վ չի ուզում ապրել այն վայրերում, որտեղ ստեղծված են աշխատելու և ապրելու ավելի լավ պայմաններ: Ահա այստեղ է, որ պիտի երևան մեր շրջանի կուսակցական, խորհրդային ու տնտեսական մարմինների, առաջին հերթին, նրանց ղեկավարների ճկուն քաղաքականությունը, մարդասիրական վերաբերմունքը՝ ինչ-որ տեղ քաոսային թվացող այդ գործընթացներին ուղղություն տալու և դրանք կարգավորելու գործում:

Զանտեսելով արվածը՝ միաժամանակ հարկ է նշել, որ կուտակված պրոբլեմների հաղթահարման գործում դեռևս շատ անելիքներ ունեն ինչպես սկզբնական կուսակցական, այնպես էլ նրանց վերահսկողությամբ գործող հասարակական կազմակերպությունները: Նրանց որոշ մասը հաճախ աչքաթող է անում կենսական նշանակության խնդիրների լուծումը, հաշվի չի առնում մարդկանց կարծիքը, ընթացք չի տալիս բարձրացրած շատ օբյեկտիվ դիտողությունների ու առաջարկությունների: Իսկ դա իր հերթին հանգեցնում է կուսակցության հեղինակության նվազմանը, նրա նկատմամբ հավատի անկմանը:

Ի՞նչ հեղինակության մասին կարող է խոսք լինել, երբ ավերիչ երկրաշարժից ու մասսայական միգրացիայից էապես չտուժած առանձին տնտեսություններ նույնիսկ զիջում են նվաճած դիրքերը, նրանց ղեկավարները վատ են զբաղվում աշխատավորների կուլտուր-կենցաղային կարիքների բարելավմամբ, իսկ առանձին կուսկազմակերպությունների բյուրոներ ու նրանց քարտուղարներ շրջանցում են այդ փաստերը՝ վախենալով տնտեսական ղեկավարների «աչքից ընկնելուց»: Ինչպես նշված է ԽՄԿԿ XXVIII համագումարի առթիվ Կենտկոմի պլատֆորմի նախագծում, կուսկազմակերպությունը իր դիրքերը կարող է ամրապնդել, դերը բարձրացնել միայն այն դեպքում, երբ կարողանա անկաշկանդ երկխոսության միջոցով պարզել հասարակության, տվյալ աշխատավորական կոլեկտիվի կարծիքը և իր վերաբերմունքը ցույց տալ դրա նկատմամբ: Ժամանակն է, որ նյութական արտադրության և սպասարկման ոլորտի կուսկազմակերպությունները զգան ժամանակի շունչը և, որքան հնարավոր է, շուտ թոթափեն տնտեսական առանձին ղեկավարների կցորդը կոչվելու ոչ հաճելի դերը:

Առջևում խոշորագույն քաղաքական իրադարձություն է՝ ԽՄԿԿ հերթական XXVIII համագումարը, որի ընդունելիք որոշումների հետ կոմունիստները մեծ հույսեր են կապում: Հենց այստեղ է, որ պետք է երևա մեր շրջանի կոմունիստների,

կոմերիտականների, ողջ ազգաբնակչության դիրքորոշումը վերակառուցման, հասարակական կյանքի դեմոկրատացման ու նորացման գործում:

Իրոք, վերակառուցումը նորագնացի պես է. առջևում դեռ շատ արգելքներ պիտի հաղթահարել, անդուլ պայքար ծավալել բյուրոկրատիզմի, երկրի, ազգի բարոյական նորմերը, արժեքները ոտնահարողների ու արատավորողների դեմ: Իսկ դրա համար անհրաժեշտ է ստեղծել ու ամրապնդել տնտեսական ու սոցիալական ամուր բազա, որը մեր ժամանակակցին ազատ հնարավորություն կտա դրսևորելու իր ստեղծարար կարողությունները: Եվ այդ հայրենաշահ գործում իրենց ավանդը կներդնեն նաև մեր շրջանի կուսկազմակերպությունները, աշխատավորական կոլեկտիվները:

Այսօր երկրաշարժի հետևանքների վերացումն ու Ադրբեջանից բռնագաղթված մեր հայրենակիցների նորմալ կենսապայմանների ապահովումը, նրանց հանրօգուտ աշխատանքում ներգրավելը մնում են մեր լուրջ պրոբլեմները, որոնց հաջող լուծումը շրջանի կոմունիստների, աշխատավորական կոլեկտիվների պատվի գործն է: Պակաս կարևոր խնդիր չէ նաև ագրարային հատվածի արմատական վերակառուցումը: Այս բնագավառում շատ-շատ են մեր անելիքները: Հարկավոր է լայնորեն ներդնել ու արմատավորել տնտեսավարման, աշխատանքի կազմակերպման նոր եղանակները, ստեղծել բոլոր նախադրյալները բուսաբուծական և անասնապահական մթերքների արտադրությունը և վաճառքը ավելացնելու համար: Այս բոլոր գործերում արտադրության ոլորտում աշխատող կոմունիստները պետք է լավ օրինակ ծառայեն, նպաստեն կուսկազմակերպությունների դերի ու ակտիվության բարձրացմանը, նախաձեռնության զարգացմանը: Այս և համանման խնդիրներ են այսօր արծարծվում ԽՄԿԿ XXVIII համագումարի առթիվ Կենտկոմի, կուսակցության կանոնադրության նախագծերի քննարկումների ընթացքում: Մեր կոմունիստները, հաղթահարելով ծագած դժվարությունները, ապրում են կուսակցության հեղինակության վերականգնման ու բարձրացման մտահոգությամբ:

ԵՎ ՔԱՂԱՔԸ ԿՀԱՌՆԻ ՆՈՐԻՑ

Ա. ՍԱՔԱՆՅԱՆ

ՆԱԽԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ պայծառ միտքն ու անխոնջ ձեռքը Ստեփանավանը կերտել էին բազում տարիների ընթացքում, անկոտրում կամքով ու համառ ջանքերով։ Սակայն 1988-ի դեկտեմբերյան մեծ արհավիրքը վայրկյանների ընթացքում ի չիք դարձրեց տարիների ազնիվ տքնանքի արգասիքը, խաթարեց բնականոն կյանքը։ Տարերային աղետն իր սև կնիքը դրեց ամենուրեք, ամեն ինչի վրա։ Եվ հոգսաշատ օրեր սկսվեցին շրջանային ու քաղաքային կուսակցական, խորհրդային ու տնտեսական մարմինների, աշխատանքային կոլեկտիվների համար...

Հոգսերի հոգսը Ստեփանավան քաղաքի ու գյուղական բնակավայրերի վերականգնումն էր. ինչպե՞ս և ինչպիսի՞ ժամկետներում իրականացնել այն, մարդկանց ապահովել կացարանով ու աշխատանքով, ստեղծել կենսապահովման տանելի պայմաններ։ Դրանք բարդ ու դժվարին պրոբլեմներ էին, որոնց լուծումը պահանջում էր անսպառ եռանդ ու ջանքեր, խելամիտ մոտեցումներ, ձեռնարկվող գործի խորիմացություն, մարդկանց սրտերը տանող ուղիներ գտնելու, նրանց կազմակերպելու կարողություն և ունակություն... Չէ՞ որ քիչ չէ. երկրաշարժի պատճառած վնասը քաղաքում հասնում է ավելի քան 400 միլիոն ռուբլու։ Այստեղից էլ՝ վերականգնողական աշխատանքի բարդություններն ու դժվարությունները։ Եվ առաջին հերթին հարկ էր կազմել Ստեփանավանի գլխավոր հատակագիծն ու պահանջվող կառույցների նախագիծ-նախահաշիվները...

ՔԱՂԱՔԸ ՆԱԽԱԳԾԵՐՈՒՄ

Այո՛, Ստեփանավանի գլխավոր հատակագծի կազմումը հրատապ ու հույժ անհրաժեշտություն էր. ի՞նչ և ինչպե՞ս կառուցել, հարկավոր էր զուգահեռաբար և, որքան հնարավոր է, կարճ ժամանակահատվածում պատրաստել և՛ գլխավոր հատակագիծը, և՛ քաղաքի կառուցապատման ու ծավալային լուծումների նախագծերը։ Առաջինը վստահվեց «Հայպետնախագիծ» նախագծային ինստիտուտի՝ Լևոն Մխիթարյանի ղեկավարած քաղաքաշինության բաժնին, երկրորդը՝ Ռուբեն Հասրաթյանի գլխավորած ճարտարապետական երրորդ արվեստանոցին։ Ստեփանավանցիները լուրջ հույսեր էին կապում փորձառու ճարտարապետների հետ, ապավինում նրանց իմացությանը...

... Զրույցը ճարտարապետների հետ սրտաբաց ու անկաշկանդ է, սիրով են պատասխանում իմ հարցերին, բավարարում հետաքրքրությունս։ Առաջին իսկ պահից զգում ես, որ շահագրգիռ վերաբերմունք ունեն Ստեփանավանի վաղվա օրվա հանդեպ, ջանում են ամեն ինչ անել լավ, տեղը-տեղին, քաղաքաշինության արդի պահանջներին համապատասխան։

Լևոն Մխիթարյանի խումբը, որում ընդգրկված են 13 ճարտարապետ, ինը տնտեսագետ, յոթ ինժեներ և որին օգնում են Մոսկվայի քաղաքաշինության կենտրոնի գիտահետազոտական ինստիտուտի ճարտարապետները, պարզապես քուն ու դադար չուներ։ Մարդիկ չորս ամիս, գրեթե առանց հանգստի, օրական 15 ժամ տքնում էին գծագրերի վրա և գործը գլուխ բերեցին հաջողությամբ։ Նույնպիսիք էին նաև Ռուբեն Հասրաթյանի խմբի ուսերին ընկած հոգսերը։ Եվ գլխավոր հատակագիծը, կառուցապատման ու ծավալային լուծումների նախագծերը արժանացան մասնագետների, Ստեփանավանի ղեկավարների հավանությանը, հաստատվեցին Հայաստանի կառավարության կողմից...

Ու հիմա, երբ լարված օրերը մնացել են հետևում, ու ճարտարապետներն էլ, իրենց արածից գոհ, հանգիստ շունչ են քաշում, խոսում են ոգևորված, ներշնչանքով։ Իմ ուշադրությունը հրավիրելով գլխավոր հատակագծին՝ Լևոն Մխիթարյանը բացատրում է. «Ստեփանավան քաղաքը ըստ գլխավոր հատակագծի, բաղկացած է երկու բնակելի զանգվածից, հին՝ աջափնյա և նոր՝ ձախափնյա, որոնք իրար հետ կկապվեն խոշոր տրանսպորտային-հետիոտն և երեք

ՍԱՔԱՆՅԱՆ ԱՐՏԱՎԱԶԴ ՄԱԹԵՎՈՍԻ — «Լենինյան ուղիով» ամսագրի բաժնի վարիչ, խմբագրական կոլեգիայի անդամ։

հետիոտն կամուրջներով։ Նրանց միջև՝ հյուսիսից հարավ, Ձորագետի ձախափնյա բլուրներից մինչև աջափնյա անտառի փեշերը, մինչև կուրորտային գոտի, կձգվի հորինվածքային ուղղահայաց փողոց-ճեմուղի։ Աջափնյա զանգվածում կլինի երկու բնակելի թաղամաս, մեկի կենտրոնը կհամընկնի հին կենտրոնի հետ, մյուսը կստեղծվի նախկին հիվանդանոցի տարածքում։ Ձախափնյա զանգվածը կունենա պետական բնակելի շենքերով չորս և անհատական կառույցներով մեկ թաղամաս։ Դրանց կենտրոնները միմյանց հետ կկապվեն հետիոտն փողոցներով, իսկ հիմնական կենտրոնի հետ՝ մեկ բուլվարով, որը երկու կողմից ամբողջ երկարությամբ կերիզեն սպասարկման տարաբնույթ օբյեկտներ։ Արդյունաբերական ձեռնարկությունները, որոնք անվնաս են, կտեղադրվեն բնակելի թաղամասերի հարևանությամբ, որպեսզի բացառվեն բնակչության զանգվածային շարժերը։ Բեռնունակ հիմնարկ-ձեռնարկությունները կտեղավորվեն քաղաքից հեռու, տրանզիտային ճանապարհի եզրին»։ Գլխավոր հատակագծի հեղինակը միտքն ավարտում է պատկերավոր խոսքով. «Քաղաքը մի միասնական օրգանիզմ է, մենք գցել ենք նրա հենքը, որի վրա պիտի հյուսվի Ստեփանավանի յուրահատուկ սուբյեկտիվ կերպարը»։

Իսկ կերպարն արարող արվեստանոցի ղեկավար Ռուբեն Հասրաթյանը ասում է. «Ստեփանավան քաղաքի համար հիմնականում ընտրել ենք Ձորագետի ձախափնյա տարածքը՝ 380 հեկտար, որտեղ 2010 թվականին պիտի ապրի 28 հազար մարդ։ Ընտրության ժամանակ առաջին պայմանը համարել ենք այն, որ տարածքը ունենա բազալտի հաստ շերտ, լինի սեյսմակայուն, գյուղատնտեսության համար ոչ պիտանի։ Առաջ էլ ձախափնյակի նախագիծ կար, սակայն քիչ հողամաս էր հատկացված, բնակչությունն էլ՝ ինը հազար մարդ։ Իսկ Ձորագետի կիրճի վրա կառուցվող կամուրջը նախատեսված էր Երևան—Թբիլիսի տրանզիտային երթևեկության համար։ Դա սխալ էր. չէր կարելի կուրորտային քաղաքով տրանզիտային երթևեկություն անցկացնել։ Այժմ նախագծում ենք այնպես, որպեսզի այդ կամուրջը ծառայի միայն քաղաքին։ Նախատեսվում է գցել հատուկ տրանզիտային ճանապարհ, որը կանցնի Կիրովո գյուղի մոտ Ձորագետի կիրճի վրա կառուցվելիք նոր կամուրջով։ Այդ ճանապարհը հյուսիսարևելյան կողմից կշրջանցի քաղաքը։ Իսկ մինչև նորի կառուցումը արդեն գործող կամրջի ծայրից կանցնի ընդգետնյա ուղի, որպեսզի չխանգարվի քաղաքի անդորրը։ Քաղաքը կունենա երկու հանգստի գոտի, մեկը կիկլոպյան ամրոցի շրջակայքում, մյուսը՝ Լոռի Բերդի պատմահնագիտական տարածքում։

Արվեստանոցի ղեկավարը պահ մի դադար է առնում, սեղանին փռում Ձախափնյակում կառուցվելիք առաջին միկրոշրջանի նախագիծ-հատակագիծը և շարունակում բացատրությունը. «Հին ու նոր քաղաքները ըստ նախագծի կմիանան երկու հետիոտն կամուրջներով, որոնց կառուցվածքները կօգտագործվեն խմելու ջրատարները հին քաղաքից նորը անցկացնելու համար, առանց ձորում ինժեներական բարդ կառույցների։ Հին քաղաքում նույն 2010 թվականին բնակվելու է 12 հազար մարդ։ Ձախափնյակի առաջին միկրոշրջանում կլինեն 55 հազար քառակուսի մետր ընդհանուր մակերեսով տներ՝ 3,200 մարդու համար։ Դրանք երկհարկանի 4—5 սենյականոց և եռահարկ, քառահարկ մեկ, երկու, երեք սենյականոց շենքեր են, որոնց նախագծերը կազմել ենք մեր արվեստանոցում։ Թաղամասում կբացառվի կառուցման հին արատավոր եղանակը, կլինի բացարձակ բարեկարգում։ Այս 3.200 մարդու համար նախատեսել ենք յոթ բացօթյա մարզահրապարակ, ֆիզկուլտուրայի հրապարակներ, հեծանվային արահետներ, ծածկած մարզարան, 300 ստորգետնյա ավտոտնակ, զանազան ծառայության խանութներ, կենցաղսպասարկման տաղավարներ, խաղասենյակներ, զանազան միջոցառումների բացօթյա հավաքատեղի, 14-ական տեղանոց երկու մանկապարտեզ, 840 տեղանոց դպրոց, պոլիկլինիկա, դեղատուն, կոոպերացիոն շարժման համար ազատ տարածություններ։ Ա՛յ, տեսեք,— ճարտարապետը ցույց է տալիս տների խումբը, — շենքերի բակը մեքենա չի մտնում, մուտքերն անցողիկ են. ծնողը վախ չի զգա երեխայի համար։ Ամեն մի բակում կլինի երեխաների խաղահրապարակ, իսկ շենքերից դուրս, առանց մեքենաների մուտքի՝ մեծահասակների խաղերի տեղեր, խորովածանոց, ինչպես նաև հայ ժողովրդի ավանդական ժամանցի հրապարակներ։ Արվեստանոցում սկսել ենք նաև երկրաշարժից տուժած երեխաների համար վերականգնողական կենտրոնի նախագծի կազմումը։ Ուզում եմ միտքս ավարտել նրանով, որ ԱՄՆ-ի մի քանի խոշոր ճարտարապետներ, հայազգի Ռոնալդ Ալթունի գլխավորությամբ, ցանկություն են հայտնել ծանոթանալու Ստեփանավանի գլխավոր հատակագծին և որոշելու իրենց աջակցության ձևերը»։

Նայում ես առաջին թաղամասի հատակագիծը, լսում նրա հեղինակին ու քեզ ակամա պաշարում է անմեկնելի մի հաճելի զգացում քաղաքի գեղեցիկ ապագայի հանդեպ։ Ինքը՝ նախագիծը, ակնահաճո է, իսկ ինչպիսի՜ն կլինի իսկականը։ Պատկերացնում ես՝ Ստեփան Շահումյանի հուշահամալիրի դեմ-դիմաց, Ձորագետը գոտևորող կամրջի հակառակ կողմում, ձգվում է ապագա թաղամասը՝ այսօր նախագծում, վաղը իրողություն դարձած։ Դա, ինչպես ասում է քաղաքի գլխավոր հատակագծի և կառուցապատման ու ծավալային լուծումների հեղինակներին ակտիվորեն օգնող, ճարտարա-

պետական պետական կոմիտեի քաղաքաշինության վարչության աշխատակից Վարուժան Ակշեհիրլյանը, առաջին ծիծեռնակն է:

«Հայպետնախագիծ» նախագծային ինստիտուտի երրորդ արվեստանոցում շարունակվում են Ստեփանավան քաղաքի կառուցապատման ու ծավալային լուծումների նախագծումները: Հա՞րկ է լինում, ճարտարապետները շտկումներ են կատարում, լինում տեղում, հաշվի առնում շրջանի ու քաղաքի ղեկավարների մասնագետների կարծիքները, սխալներից զերծ մնալու համար, ինչպես նշում է Ռ. Հասրաթյանը, բանակցություններ վարում շինարարական կազմակերպությունների հետ: Բոլորի նպատակը մեկն է՝ կառուցել ու գալիք սերնդին թողնել միայն սեյսմակայուն, բարձրորակ շենքեր... Ու, զինված ապագա Ստեփանավանի վերաբերյալ բավականաչափ և հավաստի տեղեկություններով, մեկնում եմ այնտեղ՝ պարզելու, թե ինչպես են կյանքի կոչվում ճարտարապետների անհանգիստ օրերի մտահղացումները...

ԹԵԵՎ ՈՒՇ ԵՐԵԿՈ Է

Գարնան առաջին ամիսը ավարտին էր մոտենում, սակայն Ստեփանավանում տակավին ձմռան շունչ էր, գրեթե ծնկահար ձյուն: Ուշ երեկո էր, շուրջբոլորը՝ խորհրդավոր անդորրություն: Էլեկտրական լույսերը սակավ էին. ինչ արած, էլեկտրաէներգիան չի հերիքում, պիտի խնայել: Ստեփան Շահումյանի հուշահամալիրի շրջակայքում, վերից վար, ժամանակավոր փայտե կառույցներ են, վագոն-տնակներ, որոնցում հանգրվանել են շրջանային մարմինների կոլեկտիվները: Դրանցում լույսերը մարած են, լուսավոր են սոսկ մի քանիսը: Շրջանի ղեկավարները աշխատատեղերը «լքում» են ուշ ժամերին: Նրանց թվում՝ նաև քաղխորհրդի գործկոմի նախագահ Արամ Բաբաջանյանը: Ծնողները ծնվել ու մեծացել են Ստեփանավանում, ինքը՝ Երևանում: Տարիներ առաջ Ստեփանավանի գլխավոր ճարտարապետն է եղել: Պապի պապը այս քաղաքի՝ երբեմնի Ջալալօղլու (հայազգի Հասան Ջալալյանի որդու անվանումը), հիմնադիրներից է, հիմա Արամ ծոռը՝ նրա արարման ակտիվ մասնակիցն ու կազմակերպիչներից մեկը... Նախագահի հետ զրույցը ծավալվում է Ստեփանավան քաղաքի վերականգնման շուրջ: Ափսոսանքի նոտաներ եմ զգում նրա խոսքի մեջ. «Սերտոհեզերական ճյարահանումների, մասնագետների հետազոտությունների և միկրոսեյսմաշրջանացման քարտեզի ուրվագծի հիման վրա քաղաքի գրեթե կեսը պիտանի չէ բնակարանային շինարարության համար. տասը բալանոց երկրաշարժային գոտի է: Այդ պատճառով հարավային մասը դարձնելու ենք կանաչ գոտի, ուր կլինեն զբոսայգիներ, տաղավարներ, խաղահրապարակներ, ատրակցիոններ: Ստ. Շահումյանի հուշահամալիրի շուրջն էլ ստեղծելու ենք վարչատնտեսական ու մշակութային կենտրոն: Հին քաղաքի ձորամերձ մասում, ամբողջ երկարությամբ, թույլատրվել է վերականգնել-ամրացնել անհատական մենատները: Նոր քաղաքը հիմնականում կառուցվում է Զորագետի կիրճի ձախափնյա տարածքում...»:

Քաղխորհրդի գործկոմում երկրաշարժից անմիջապես հետո կազմել են Ստեփանավան քաղաքի անձնագիրը, որն արտացոլում է նրա ամբողջական պատկերը մինչև տարերային աղետը և դրանից հետո: Ընդգրկված են բոլոր բնագավառները, բոլոր ոլորտները: Այս անձնագիր-գրքույկների օրինակներից ժամանակին ուղարկվել են հանրապետության վերադաս մարմիններին: Այդ խնդիրներն իրենց արտացոլումն են գտել նախագահի ծոցատետրում՝ ի՞նչ է եղել, ի՞նչ է քանդվել, ի՞նչ է մնում, ի՞նչ ծավալի աշխատանք է կատարվելու: Ու նաև շինարարությանն առնչվող հանձնարարականներն ու դրանց կատարման ընթացքը, քաղաքի վերականգնման ուղիներն ու միջոցները, նրա ներկան ու ապագան, այլ խոսքով՝ իսկը մի փոքրիկ հանրագիտարան...

Այդ ամենը թղթի վրա է ու աստիճանաբար, օր-օրի, ամիս առ ամիս դառնում ու դառնալու է իրողություն...

ՈՒ ՍԱՏԱՐ ԿԱՆԳՆԵՑԻՆ

Մարդ նոր ուժ ու եռանդ է ստանում, երբ նեղության պահին թիկունքին զգում է բարեկամի տաք շնչառությունը, երբ տեսնում է բարեկամական ձեռքմեկնումը: Այդպիսի զգացում են ապրում աղետի գոտու մարդիկ, այդ թվում և ստեփանավանցիները: Եվ նրանք երախտագիտությամբ են արտահայտվում օգնության եկած շինարարական կոլեկտիվների հասցեին: Կոլեկտիվներ, որոնք սատար եղան իրենց ամենադժվարին օրերին, պատրաստակամություն հայտնեցին վերացնել երկրաշարժի հետևանքները, վերականգնել խաթարված քաղաքն ու գյուղերը:

Առաջին գործնական օգնությունը հասավ Վրաստանից: Դեկտեմբերյան օրերին վրաց շինարարներն էին, որ «Արդկապ» գործարանի համար կառուցեցին փայտե ժամանակավոր արտադրամաս, ուր և թողարկվեց Ստեփանավանի հետերկրաշարժյան առաջին յուրջ արտադրանքը: Հարկ եմ համարում վկայակոչել երկու ականատեսի խոսքը: Մեկը անվանի գրող-հրապարակախոս Զորի Բալայանն է, որ «Աղետի գոտի» գրքում զետեղել է ստեփանավանցիների հետ ունեցած սրտաբաց զրույցը. «Եթե վրացիները չլինեին, ի՞նչ կլիներ մեր վիճակը:— Վրացիների ցավը տանենք:— Վրանները վրացիներն են բերել: Հանքային ջրերը՝ վրացիները, հացը՝ վրացիները: Եվ մեր բոլոր վիրավորներն էլ Վրաստանում են»: Մյուսը վեցերորդ դասարանցի Արմեն Զիլֆալյանն է, որ ճակատագրի բերումով հասել էր Վրաստանի հեռավոր անկյուն՝ Ցխինվալիի գյուղ. բնակվել «Թեղուտազ» հանգստյան տանը, սովորել Ցախվա ավանի դպրոցում: «Էս վրացիները,— ասում է պատանի մանուկը,— ինչքա՞ն լավ մարդիկ են, ամեն ինչով էլ մեզ օգնում էին»: Հիշեմ նաև ճարտարապետ Ռ. Հասրաթյանի վկայությունը, «Վրացի շինարարների համար կազմում ենք բնակելի շենքերի նախագծեր, նրանք Ստեփանավանում կառուցելու են 30 հազար քմ մակերեսով տներ՝ Վրացական ԽՍՀ պետշինի «Վրացհայկապշին» տրեստի միջոցով»:

ԽՄԿԿ կենտկոմի և խորհրդային կառավարության հանձնարարությամբ Ստեփանավան քաղաքի վերականգնողական աշխատանքները հիմնականում վստահվեցին ԽՍՀՄ նավթի և գազի արդյունաբերության ձեռնարկությունների շինարարության մինիստրությանը: Մասնագիտացված շինարարական միավորումների առաջին ջոկատները բզկված քաղաքում հյուրընկալվեցին 1989-ի հունվարին: Ու շուտով ծնունդ առան շինարարական տրեստների բազաները, զցվեցին առաջին շենքերի հիմքերը: Այժմ արդեն այդ կազմակերպությունները միավորում են ավելի քան 2300 շինարարների: Ինչ մասնագիտության տեր մարդիկ ասես, որ չկան նրանց մեջ: Ամենուրեք թվեր են չէ՞. նավթգազարդշինի 11 շինարարական միավորում է մասնակցում Ստեփանավան քաղաքի վերածննդին. էլ Տյումենից և Օրենբուրգից, Խարկովից ու Կրասնոդարից, էլ Դոնի Ռոստովից ու Կոմի ԻԽՍՀ-ից, էլ Թաթարական ԻԽՍՀ-ից ու Միջին Ասիայի հանրապետություններից և այլն: Հագեցած է նրանց շինարարական ծրագիրը. 160 հազար քմ բնակելի տարածություն, դպրոցներ ու մանկապարտեզներ, տարբեր նշանակության բազմաբնույթ կառույցներ, որոնք նախատեսված են քաղաքի գլխավոր նախագծով...

Շինարարական կազմակերպությունների օպերատիվ ղեկավարությունն ապահովելու համար ԽՍՀՄ նավթագազարդշինմինը անհրաժեշտ համարեց հիմնել արտադրաշինմոնտաժային վարչություն (պետ՝ Ս. Գևորգյան) և միջին վարչության գլխավոր կոորդինացնող վարչության (պետ՝ Ն. Ժուկով) նստավայրը դարձնել Ստեփանավանը: Եվ այդ մարմիններն էլ հոգ են տանում մասնակցող կազմակերպությունների, շինարարությանն առնչվող բազմաբնույթ հարցերի լուծման մասին, իրենց նիստերում ու խորհրդակցություններում անդրադառնում դրանց, ուղիներ ու միջոցներ որոնում բացահայտված թերությունները վերացնելու, կառուցմանը նոր թափ հաղորդելու համար:

Այսօր Զորագետի կիրճի ձախափնյա՝ ապագա Ստեփանավանի տարածքում աչքի են զարնում ավարտին մոտեցող ու նոր-նոր կառուցվող բնակելի տները, վերամբարձ կռունկների անտառը, ելումուտ անող բեռնատարները, գործարանային մոնտաժվող մոդուլները: Այս ու այնտեղ հնչում են բետոնախառնիչները, կրակ են ցայտում զոդիչ ապարատները: Ամենուրեք շինարարական հերթ է. կառուցվում է Ջախափնյակի առաջին միկրոշրջանը, որի ապագան ուրվագծել են նախագծող ճարտարապետները...

Ու կառուցվող միկրոշրջանի ձախակողմյան մի հատված «Բուխարագազշին» տրեստի № 1 շինմոնտաժային վարչության տիրույթն է: Տեղեկություններ տալիս է տեղամասի պետ Սալիմ Քարիմովը: Միջին տարիքի տղամարդ է, ազգությամբ՝ ուզբեկ: Տաշքենդի պոլիտեխնիկական ինստիտուտն է ավարտել ու տասնմեկ տարի այս կոլեկտիվում է: «Անցած տարվա մարտին,— ասում է,— եկանք հիսուն հոգով, սակայն աշխատանքային ճակատ չկար, ու շատերը վերադարձան տուն, հիմա լավ է՝ գործ կա: Կոլեկտիվը բաղկացած է 95 մարդուց. շինարարներ են, մեխանիզատորներ, եռակցողներ, վարորդներ... Պլանով տասը տուն ենք կառուցելու: Օգտագործում ենք տեղի ավազը, խիճը, տուֆ քարը, իսկ մնացած անհրաժեշտ նյութերը ստանում ենք Բուխարայից, տուֆի պակասի պատճառով ինը վագոն էլ աղյուս ենք բերել»:

Հարցնում եմ կոլեկտիվի կազմից, առաջավորներից ու հոգսերից: Սալիմը լայն ժպտում է ու խոսքն առաջ տանում. «Կոլեկտիվում ուզբեկներ են, ռուսներ ու հայեր, լավ բարեկամություն ենք անում, համերաշխ ապրում ու աշխատում: Մարդիկ եկել են այստեղ հոժարակամ ու բարի ցանկությամբ՝ օգնել հայ ժողովրդին՝ ժամանակին բուժելու երկրաշարժի վերքերը: Ճիշտ է, պայմաններն այնպիսին չեն, ինչպես տանը, բայց տղաները օրական 11—12 ժամ աշխատում են: Առաջավորների մասին ի՞նչ ասեմ, բոլորն էլ պարտաճանաչ են. եռակցող Սալիմով Ախատի՞ն ասեմ, թե՞ մոնտաժող Արտիկով Ջումային, Քիմ Էդիկի՞ն, թե տեղացի հայ տղաներին ու մյուսներին, ամեն մեկն իր գործն անում է սրտանց: Այո, 90 թվականին մեկուկես միլիոն ռուբլու շինմոնտաժային աշխատանքի պլան ունենք: Կարևորն այն է, որ գլխավոր կապալառուն մեզ տրամադրի բարձր որակով կազմած նախագծային-նախահաշվային փաստաթղթեր»:

Լսում ու համոզվում ես, որ ինտերնացիոնալ կոլեկտիվը, որը կատարեց 1989-ի ծրագիրը, այս տարի նույնպես կարդարացնի իրեն: Մի քանի տներ, որ արտաքինից ամբողջական տեսքով են երևում, մինչև աշուն կընդունեն տնավոր բնակիչներին:

Իսկ ահա «Նավթգազարդշինմինի» տարբեր շինարարական կազմակերպությունների ջանքե-

րով քաղաքի մուտքին մեծ, ձախակողմում, ծնունդ է առել փայտե երկհարկանի 25 տներից բաղկացած մի գողտրիկ թաղամաս, որ պաշտոնապես կոչվում է «Դ», իսկ տեղացիների կամոք՝ Աշտաբերդ: Այստեղ բնակարանամուտի հանելի զգացումն է ապրել 400-ից ավելի ընտանիք: Երբ քաղաքում լիովին իրագործվի բնակարանաշինության ծրագիրը, աշտաբերդցիները կտեղավորվեն առավել հարմարավետ բնակարաններում, իսկ փայտե երկհարկանիները կընդգրկվեն հանգստյան գոտու ոլորտը...

Ուրեմն, այսպես, այսօր Ստեփանավանում ամենալուրջ պրոբլեմը թերևս բնակարանային շինարարությունն է: Չէ՞ որ տակավին մի քանի հազար ընտանիք, այդ թվում և Ադրբեջանից բռնագաղթվածներ, ապրում են ժամանակավոր, ոչ այնքան էլ նախանձելի կացարաններում: Այստեղից էլ՝ բնակարանային ապահովվածության անհրաժեշտությունը: Եվ լավ է, որ ստեփանավանցի հարյուրավոր աշխատավորներ ներգրավվել են տեղի ու եկած շինարարական կազմակերպություններում և ակտիվորեն մասնակցում են սեփական տան կառուցման պատվաբեր գործին: Թվերն իրենց այդ իրողության պերճախոս վկայությունն են. եթե մինչև երկրաշարժը քաղաքի շինարարության մեջ զբաղված էր 700 տեղացի, ապա այսօր՝ 1700-ից ավելի...

Ծավալվում է նաև անհատական բնակարանաշինությունը: Քաղխորհրդի գործկոմը, գլխավոր հատակագծին համապատասխան, Ջախափնյակի հյուսիս-արևելյան եզրին 40 հեկտար հողատարածություն է հատկացրել այդ նպատակի համար: Եվ 500 ընտանիք ձեռնամուխ է եղել անհատական մենատների կառուցմանը: Արդեն ուրվագծվում են ապագա փողոցները՝ եռիզված նոր-նոր հառնող ու արդեն տեսքի եկած նորատիպ առանձնատներով:

Մյուս ոչ պակաս կարևոր պրոբլեմը արդյունաբերական պոտենցիալի վերականգնումն է: Չէ՞ որ տարերային աղետի հետևանքով ձեռնարկությունների մի մասը փլվել էր, մյուսը՝ լրջորեն վնասվել, ու քաղաքը կորցրել էր ավելի քան վեց հազար բանվորական տեղ: Եվ բանվորությունն ու ինժեներատեխնիկական անձնակազմը պատվախնդրության խորին զգացումով վերաբերվեցին հարազատ ձեռնարկությունների ճակատագրին. փրկեցին շատ արժեքավոր մեքենասարքավորումներ, վերսկսեցին արտադրությունը և երկրում իրենց տեսակի մեջ միակը համարվող մի շարք արտադրատեսակների առաքումը պատվիրատուներին: Բավական է ասել, որ 1989-ի ապրիլին, երկրաշարժից չորս ամիս անց, արդեն աշխատանքով ապահովվել էր 2300 մարդ, իսկ տարվա ընթացքում, պլանով նախատեսված 22,8 մլն-ի փոխարեն, թողարկվեց 25 մլն 800 հազար ռուբլու արտադրանք: Ընթացիկ տարվա առաջին եռամսյակում էլ արտադրանքի ծավալը կազմեց 6 միլիոն ռուբլի կամ 48 տոկոսով ավելի, քան 1989-ի նույն ժամանակամիջոցում: Ընդ որում, արտադրությունը պարզապես կազմակերպվում էր հարմարեցված ու ժամանակավոր կառուցված արտադրամասերում...

Այս օրերին առանձնակի եռանդով շարունակվում են արդյունաբերական ձեռնարկությունների ամրացման ու նոր մասնաշենքերի շինարարության աշխատանքները: Միտումը նախկինն է՝ առողջարանային քաղաքում ունենալ մթնոլորտ արտանետվող թունավոր նյութերից զերծ, շրջակա միջավայրի համար անվտանգ, սակավ նյութատար ու էներգատար արտադրություններ: Սոսկ հզորություններն են մեծանալու նախաերկրաշարժային ժամանակաշրջանի համեմատությամբ: Ահա կոնկրետ վկայություններ. «Արդկապ» գործարանի արտադրանքի ծավալը, ութ միլիոնի փոխարեն, կազմելու է տասը միլիոն ռուբլի:

Կուսշրջկոմն ու քաղխորհրդի գործկոմը հոգ են տանում կանանց համար լրացուցիչ աշխատատեղեր ստեղծելու մասին: Հանրապետության թեթևարդմինը անսաց այդ առթիվ նրանց խնդրանքին՝ ընդլայնել գործվածքային ֆաբրիկան և լրացուցիչ կերպով 450 կին ընդգրկել արտադրության ոլորտը: Այստեղ էլ նախկին 1,3 միլիոնի փոխարեն, հին արտադրամասերը վերականգնելուց և նորերը կառուցելուց հետո, կթողարկվի ավելի քան վեց միլիոն ռուբլու արտադրանք: Ջախափնյակում տեղադրվում ու մոնտաժվում են այդ ֆաբրիկայի ու «Արդկապ» գործարանի, Աջափնյակում՝ կահույքի ֆաբրիկայի, բարձր հաճախականության էլեկտրասարքավորումների (ԲՀԷՍ) գործարանի և կարի արտադրամիավորման մոդուլները: Կբոլորի տարին, ու մոդուլային արտադրամասերի կամարների ներքո կթևածի աշխատանքի երգը... Եվ ստեփանավանյան մակնիշի տասնյակ արտադրատեսակներ կրկնեն Միության հարյուրավոր քաղաքների ու արտասահմանյան մի շարք երկրների ճամփան...

Իսկական պատվախնդրություն են դրսևորում ստեփանավանցի արդյունաբերողները: ԲՀԷՍ գործարանի մարդիկ իրենք ձեռնարկեցին կիսաքանդ պատերի ամրացումը և հաշված ժամանակում սկսեցին թողարկել երկրի ժողտնտեսության համար հույժ կարևոր նախաերկրաշարժյան բոլոր այն արտադրատեսակները, ինչպիսիք են պլազմային եղանակով կտրող ու ծակող սարքերը, տրանսֆորմատորները, որոնց միակ արտադրողի պատիվը վերապահված է այս ձեռնարկությանը: Ինձ բախտ է վիճակվել երկրաշարժից հետո ներկա լինել նրա ղեկավարների ու մասնագետների խորհրդակցություններից մեկին: Տեսնել էր պետք, թե ինչպիսի մտահոգություն էին արտահայտում գործարանի այսօրվա ու վաղվա մասին նրա տնօրեն Սամվել Գրիգորյանն ու գլխավոր ինժեներ Ժիրայր Հովհաննիսյանը, տեխնիկական բաժնի վարիչ Սիդա Պողոսյանն ու կոմպլեկտավորման բաժնի պետ Աշոտ Մանուկյանը, արտադրամասերի վարիչներն ու առաջատար մասնագետները: Եթե հարկ է, ասում էին նրանք, ինժեներներն էլ պիտի հաստոց գործի դնեն ու հոսքային գիծ, անհրաժեշտ է վերսկսել անխտիր բոլոր արտադրատեսակների թողարկումը, շարունակել աշխատել տնտեսավարման նոր եղանակներով (տնտհաշվարկ, ինքնաֆինանսավորում ու ինքնածախսածածկում): Կարճ ասած՝ նրանց խոսքը այժմ գործից չի տարբերվում... Հիմա էլ նրանք օգնում են Խարկովի № 5 նորոգման շինտրեստին՝ «Կիսլովոդսկ» տիպի մոդուլների մոնտաժման գործում...

ԵՎ ՍՓՅՈՒՌՔԸ ՁԵՌՔ ՄԵԿՆԵՑ

Ահավոր երկրաշարժի բոթը հասավ աշխարհի տարբեր ծագեր ու շարժեց բարի կամքի տեր մարդկանց գութը: Ով ինչով ու ինչպես կարող էր օգնության ձեռք պարզեց աղետի գոտուն: Օգնությունից անմասն չմնաց նաև Ստեփանավանը:

Առաջին իսկ օրերից մինչև այժմ այստեղ հանգրվանել է ԳՖՀ-ի կարմիր խաչի մի ջոկատ: Եվ գերմանացի կարմիրխաչայինները իսկույն գործի են անցել, նրանք տեղադրել են իրենց իսկ բերած հիվանդանոցային տնակները՝ անհրաժեշտ սարքավորումներով: Այդտեղ էլ ապաքինվեցին շատ ստեփանավանցիներ: Այս տարի Կարմիր խաչի միջոցներով ու տեղի շինարարների ուժերով կառուցվելու են հիվանդանոց ու մանկապարտեզ: Այսօր արդեն Կոմերիտմիության փողոցը եռիզել է փայտե տների մի թաղամաս, որը նույնպես ծնունդ է առել ԳՖՀ-ի կարմիր խաչի միջոցներով ու արդեն այդ իսկ երկրի շինարարների ուժերով: Ստեփանավանի ներկա ու գալիք սերունդը երախտագիտությամբ է հիշելու բարեկամական օգնությունը, հատկապես այդ տների նախագծող ինժեներ-ճարտարապետի՝ Պետեր Բորոշի անունը: Նա էլ տերերից մեկն է շինարարական այն ֆիրմայի, որը տեղադրել է տները:

Եվ Ավստրիայից են օգնության հասել. «Խարտել-Հաուս» ֆիրման առաքել է շինարարական անհրաժեշտ կառուցվածքներ, որոնցով դպրոց է հավաքվել Լոռի Բերդ, մանկապարտեզ՝ Լեջան գյուղում:

Տակավին անցած տարի Նավթգազարդշինմինի կոլեկտիվների կազմում Ստեփանավան քաղաքի վերածնման գործին ակտիվորեն մասնակցում էր Բուլղարիայից ժամանած 45 մարդուց բաղկացած շինարարական բրիգադը՝ Մարգարիտ Տոդորովի գլխավորությամբ: Հյուսներ Բորիսլավ Մարկովի, Պյոտր Պետրովի, քարհատ Մոմչիլ Թոփչիևի, ամրանագործ Ցենելին Ստոյանովի և մյուսների ավանդը կա դպրոցի ու բնակելի շենքերի արարման գործում...

ԽՍՀՄ նավթգազարդշինմինի և Ռումինիայի արդշինմինի փոխադարձ համաձայնությամբ Ռումինիայի ԱՐԿՈՄ շինարարական ֆիրման ձեռնարկել է Ստեփանավանում 74 հազար քմ մակերեսով բնակելի տներ կառուցելուն: Դրանք լինելու են սեյսմիկ գոտում գտնվող Ֆորշան քաղաքի տների տիպի՝ հավաքովի երկաթբետոնե կառուցվածքներով, ինը բալի դիմացկունությամբ: Այդ ֆիրմայի ներկայացուցիչները նախապես եղել են Ստեփանավանում, ընտրել իրենց 1200 շինարարների համար կոտեջային տիպի տնակներ տեղադրելու և շինարարական բազան կառուցելու տարածքները: Իր հերթին Ստեփանավանի քաղխորհրդի գործկոմի նախագահ Ա. Բաբաջանյանը խորհրդային պատվիրակության կազմում եղել է Ռումինիայում: Պայմանավորվածություն է ձեռք բերվել, որ Բուխարեստի տնաշինական կոմբինատը շտկում մտցնի այդ տների նախագծում՝ ելնելով Ստեփանավանի բնակչության ընտանիքային կազմից և կենցաղային սովորույթից (հիմնականում երեք սենյականոց բնակարաններ, տեխնիկականի փոխարեն նկուղային հարկ, արտաքին տեսքը՝ հայկական ոճի):

Ստեփանավանցիների ցավին դարման են անում նաև սփյուռքահայ համայնքները: Այդ գործում անուրանալի ներդրում է արել ամենայն հայոց կաթողիկոս և ծայրագույն պատրիարք Վազգեն Առաջինը: Երկրաշարժից օրեր անց, Մեծի Տանն Կիլիկիո Գարեգին Երկրորդ կաթողիկոսի և այլոց հետ նա աճապարեց Ստեփանավան, սրտի ցավ զգաց տարերային աղետի ծանր հետևանքների համար և պատրաստակամություն հայտնեց օգտակար լինել քաղաքի վերածննդին: Կաթողիկոսի կոչով սփյուռքահայերը դրսևորեցին աննախադեպ ակտիվություն, առանձնապես՝ ամերիկյան և իտալական համայնքները: Այդ առթիվ ահա թե ինչ է ասում Ստեփանավանի քաղխորհրդի գործկոմի նախագահը. «Ամերիկայի Արևելյան թեմի առաջնորդ Թորգոմ արքեպիսկոպոս Մանուկյանը ցանկություն հայտնեց մեր քաղաքում կառուցել մեկ թաղամաս մոտ երեք հազար բնակչի համար: Նա երեք անգամ եղել է Ստեփանավանում, համատեղ ընտրել ենք տարածքը: Այդ թեմի առաջնորդարանի հրավերով Հայաստանի պատվիրակության կազմում ես ևս այցելեցի ԱՄՆ: Հանդիպում կայացավ թաղամասի շինարարությունն իրականացնող ընկերության պրեզիդենտ Գևորգ Հունանյանի հետ, ճշտեցինք կառուցման վերջնական ծրագիրը՝ երկհարկանի 40 բնակելի տուն, հանրակրթական ու արվեստի դպրոցներ, մանկապարտեզ, սպորտային կառույցներ, ամֆիթեատրոն, խանութներ, բնակչության սպա-

սարքման այլ փրկեկներ: Առաջին շենքի համար անհրաժեշտ կառուցվածքները Գևորգ Սուքիասյանն արդեն հասցրել է Ստեփանավան: Տեղում զգալի գործ ենք արել նաև մենք. ստեղծել ենք շինհրապարակներ, անցկացրել ճանապարհ, ջրագիծ, էլեկտրաէներգիա, գցել առաջին շենքի հիմքը: Մեր քաղաքում երկու անգամ էլ եղել է Ամերիկայի Արևմտյան թեմի առաջնորդ Վաչե սրբազանը: Նա էլ խոստացել է կառուցել 700 աշակերտական տեղով դպրոց և կահավորել այն անհրաժեշտ գույքով, սարքավորումներով: Դպրոցն արդեն նախագծվում է, և շուտով կսկսվի շինարարությունը: Շինարարական լուրջ մտադրություններ ունի նաև Կիլիկիայի մայր աթոռի Ամերիկայի առաջնորդարանը՝ հանձին նրա առաջնորդ Մեսրոպ սրբազանի: Մեզ նեցուկ են դարձել նաև Բրազիլիայի մեր հայրենակիցները: Նրանք մանկապարտեզ կահավորելու համար առաքում են կահույք, սարքավորումներ, խաղալիքներ: Առաջիններից մեկը մեզ օգնության ձեռք մեկնեցին Իտալիայի մեր հայրենակիցները: Նրանց ուժերով ու միջոցներով կառուցվել է հանրակրթական դպրոց, որն արդեն գործում է»:

Լայն է արտասահմանյան օգնության ցանկը: Նույն Իտալիայի Կանտու հասարակական կազմակերպությունը գնել և շուտով Ստեփանավան կառաքի 100 մահճակալանոց ծննդատուն կահավորելու համար անհրաժեշտ բոլոր սարքավորումները ու գույքը: Միլան քաղաքի պրեֆեկտուրան էլ տրամադրել է աղյուս ու կղմինդր արտադրող գործարանի սարքավորումներ: Իսկ ահա ԱՄՆ-ի գրադարանների ասոցիացիայի խորհրդի անդամ Խաչիկ Մանուկյանը տիկնոջ հետ այցելել է Ստեփանավան և պատրաստակամություն հայտնել կառուցելու ժամանակակից սարքավորումներով ու գույքով հագեցած գրադարան:

Այլ խոսքով, սփյուռքի մեր հայրենակիցներն ապրում են նաև Ստեփանավանի ճակատագրով և ձգտում են շահեկան գործ անել նրա վերականգնման, վերածննդի համար...

ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՄԱՆ ԳՈՐԾԸ ՏԵՍԱԴԱՇՏՈՒՄ

Ստեփանավանի վերականգնման ու վերակառուցման, օգնության եկած և տեղի շինարարների սպասարկման հարցերը կուսշրջկոմի ու քաղաքային խորհրդի գործկոմի ուշադրության կիզակետում են: Այս առնչությամբ նրանք համագործակցում են խելամտորեն, արդյունավետ ձևով, միասնական ուժերով լուծում ծագող պրոբլեմները, հաղթահարում դժվարությունները: Եվ ամեն մեկը շահագրգռություն է հանդես բերում իրեն վերապահված անելիքներում: Ի վերջո նպատակը մեկն է՝ ամեն ինչ անել, որ օր առաջ քաղաքը հառնի փլատակներից նոր, ավելի գեղեցիկ տեսքով, վերածնվի բոլոր առումներով: Այդ նպատակին էր հետապնդում ակադեմիկոս Աբել Աղանբեկյանի հետ անցած տարվա նոյեմբերի հանդիպումը, որը կազմակերպել էին այդ մարմինները: Նրանց, ինչպես նաև տնտեսական ղեկավարների հետ ծավալված զրույցում և շրջանի կուսակցական-տնտեսական ակտիվի հետ հանդիպման ժամանակ հանգամանորեն արծարծվեցին ոչ միայն երկրաշարժի հետևանքների վերացման ու վերականգնման աշխատանքների արմատական բարելավման հարցերը, այլև հատուկ նշանակության այնպիսի խնդիրներ, ինչպես տնտեսական նոր եղանակների ներդրումն ու արմատավորումը, արտասահմանյան հիմնարկությունների հետ համագործակցությունը, ազատ ձեռնարկչության ստեղծումը, շրջանի տնտեսությունների ու ձեռնարկությունների վերականգնումն ու զարգացումը, թռչնաբուծական գործարանում հավի մսի վերամշակումը և այլն:

Տեղի իշխանությունները իրենց առաջնահերթ պարտքը համարում են երկրաշարժի հետևանքների շտապ վերացումը ու վերականգնողական աշխատանքների արդյունավետության բարձրացումը: Դրանց առնչվող խնդիրները երկու անգամ, անցած տարվա մարտին ու սեպտեմբերին, հանգամանորեն քննարկվել են կուսշրջկոմի պլենումում, իսկ նախատեսված ծրագրերը հաստատվել քաղաքային խորհրդի նստաշրջանում: Սկզբնական կուսկազմակերպությունների, տեղական խորհուրդների, տնտեսական ղեկավարության ուշադրությունը հրավիրվել է շեֆ շինարարների հետ սերտ կապեր հաստատելու, նրանց կուլտուր-կենցաղային սպասարկումը բարելավելու, վերականգնման աշխատանքներում տեղական ուժերը լայնորեն ներգրավելու, կառույցների շինարարությունն արագացնելու, որակը բարձրացնելու և բազմազան այլ հարցերի վրա:

Շինարարների շրջանում տարվող գաղափարաքաղաքական աշխատանքն ուժեղացնելու անհրաժեշտությամբ կուսշրջկոմը, ինչպես ասում է նրա առաջին քարտուղար Յու. Ճշմարիտյանը, նպատակահարմար համարեց Նավթգազարդշինմինի և ՌՍՖՍՀ-ի ոչ սևահողային գոտու շինարարական միավորումներում ստեղծել ժամանակավոր սկզբնական կուսկազմակերպություններ: Անցած ժամանակաշրջանում Նավթգազարդշինի ներակա կազմավորումների կուսակցական ժողովը քանիցս անդրադարձել է օբյեկտների շինարարության ընթացքին, բնակարանային շինարարության արագացման, աշխատողների սննդի ու կենցաղի, կուլտուրական սպասարկման և բազմաթիվ այլ հարցերի:

Կուսշրջկոմը օգնության եկած շինարարների համակողմանի սպասարկման հարցերի լուծումը

համարում է իր պարտքը: Այսպես, տակավին անցած տարվա ապրիլին, քննարկելով վերականգնողական աշխատանքներին մասնակցող շինարարների կուլտուրական հանգստի կազմակերպման միջոցառումների հարցը՝ շրջկոմի բյուրոն անհրաժեշտ համարեց նրանց համար պարբերաբար կազմակերպել կինոցուցադրումներ, հանդիպումներ արվեստի աշխատողների հետ, գեղարվեստական ինքնագործունեության խմբերի ելույթներ, ստեղծել կարմիր անկյուններ: Թերևս հենց այդ հարցի առթիվ ընդունված որոշման կատարման արդյունքներին էր վերաբերում շրջկոմի բյուրոյում ընթացիկ տարվա մարտի 27-ին, «Վերականգնողական աշխատանքների ընթացքում շինարարների կուլտուրական սպասարկման մասին» հարցի քննարկումը: Այդ կապակցությամբ կուսշրջկոմի գաղափարական բաժնի վարիչ Ստ. Հակոբյանը ահա թե ինչ է ասում. «Երկրաշարժից մի քանի օր հետո շրջանի մշակույթի բոլոր օբյեկտները սկսեցին գործել վրանների տակ ու վագոն-տնակներում: «Պրոմեթևս—2» և «Պրոմեթևս—3» բանավաններում բացեցինք ստացիոնար կինոցուցադրումների կետեր, շինարարական մի քանի ստորաբաժանումներում՝ նաև կինոնկարների տեսասրահներ, կազմակերպել ենք բարեկամության երեկոներ, ագիտբրիգադների ու պրոֆեսիոնալ խմբերի ելույթներ: Մեծ շուքով նշեցինք թուրքական լծից Բուլղարիայի ազատագրման տարելիցը, որին մասնակցեցին նաև Ստեփանավանում աշխատող բուլղարացի շինարարները: Շինարարական տեղամասերում բացվել են թերթերի կրպակներ, գրադարանային կենտրոնական համակարգի մասնաճյուղեր: Ստեղծվել է նաև շրջիկ ավտոգրադարան, որն սպասարկում է մեր քաղաքում աշխատող բուլղարացի, ռումինացի, գերմանացի և ամերիկացի շինարարներին, նրանց ապահովում իրենց մայրենի լեզվով գրականություն, թերթեր ու հանդեսներ»: Այնուհանդերձ կատարածը տակավին իրենց չի բավարարում, և շրջկոմը, նրա գաղափարախոսական բաժինը, մշակույթին առնչվող հիմնարկությունները ջանում են հնարավոր ամեն ինչ անել՝ վերականգնողական աշխատանքներին մասնակցող շինարարների հանգիստն ու ժամանցը ավելի հետաքրքիր ու բովանդակալից դարձնելու համար:

ՀՈԳՍԵՐ- ԽՈՉԸՆԴՈՏՆԵՐ

Վերն ասածը բնավ թող այն տպավորությունը չստեղծի, թե Ստեփանավանում վերականգնողական աշխատանքները հարթ ու հաջող են ընթանում: Ամենևին ո՛չ: Այդ գործում, ինչպես որ չեն ժխտում նաև կուսշրջկոմի, քաղխորհրդի գործկոմի ու շինարարական կազմակերպությունների ղեկավարները, կան լուրջ թերություններ ու թերացումներ, շատ կառույցների գործարկումը ձգձգվելու օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներ: Դրանց մասին լուրջ խոսակցություններ են տեղի ունեցել շրջկոմի բյուրոյում ու պլենումներում, քաղխորհրդի գործկոմում ու նստաշրջաններում, շինարարական կազմակերպությունների խորհրդակցություններում ու կուսակցական ժողովներում...

Եթե հանրագումարի բերենք բոլոր քննարկումներում բացահայտված թերությունները, ապա ընդհանուր պատկերը կլինի այսպիսին. չի հաջողվել ժամանակին մշակել նախագծային-նախահաշվային բոլոր փաստաթղթերը, համաչափորեն ստանալ շինանյութերն ու վառելիքաքսանյութերը, վատ են իրականացվել ձմռան պայմաններում մոնոլիտային տնաշինության աշխատանքները, համապատասխան մարմինները ժամանակին չեն որոշել այս տարի շահագործման հանձնվելիք 100 հազար քմ ընդհանուր մակերեսով տների, 844 տեղով դպրոցի, հիմնական տեխնոլոգիական սարքավորումների մատակարարման հարցը: Քաղաքի շենքերի և այլ կառույցների հետազոտման ու տեխնիկական դիտողություններ անելու պարտականությունը Հայկական ԽՍՀ Մինիստրների խորհրդի որոշմամբ դրված է բնակկոմտնտմինի և «Հայնորոգնախագիծ» ինստիտուտի վրա, սակայն, չնայած ստեփանավանցիների բազմիցս խնդրանքին, ինստիտուտը տեխնիկական եզրակացության անձնագիրը ներկայացրել է միայն ընթացիկ տարվա փետրվարի վերջերին, այն էլ տակավին չի հաստատվել հանրապետության Պետշինի կողմից: Քաղխորհրդի գործկոմի նախագահը մի մտահոգություն էլ է արտահայտում. Նավթգազարդշինմինի շինարարական կազմակերպությունների շինմոնտաժային աշխատանքի ծավալը տարեկան անցնում է 40 միլիոն ռուբլուց, սակայն չկա երկրաբանական և լաբորատոր հսկողության ծառայություն, մինչդեռ հին քաղաքի վերականգնման և նորի կառուցման բոլոր աշխատանքները կոորդինացնելու համար նպատակահարմար է ստեղծել պատվիրատուի միասնական ծառայություն՝ Ստեփանավան քաղաքը կառուցողի իրավունքներով:

Այստեղ հարկ է հիշել նաև բուխարացի Սալիմ Քարիմովի արտահայտած մտահոգությունը, որը բնորոշ է բոլոր շինարարներին. «Չկան մշտական ավազահանքեր ու խճաքարի բազա, երբեմն տասնվեց տոննանոց մեքենան գնում ու դատարկ հետ է վերադառնում» կամ՝ «Սուֆի քարերը չեն համապատասխանում ստանդարտին, տղաները դժվարանում են շարել և այդ պատճառով երբեմն օրական նորման չեն ապահովում»:

Եվ, վերջապես Ադրբեջանի ժողովրդական տնտեսության կատարելագործման կոմիտեի երկարատև շրջափակումները: Շինարարական կազմակերպությունները ժամանակին չեն ստանում շինանյութերն ու տեխնոլոգիական սարքավորումները, արդյունաբերական ձեռնարկությունները՝ հումքն ու նյութերը: Վերջիններս չեն կարողանում պատրաստի արտադրանքը ժամանակին առաքել պատվիրատուներին: Մատակարարումների խափանումների պատճառով անարդյունավետ է գործում Ստեփանավանում Նավթգազարդշինմիքի ստեղծած մոնոլիտային տնաշինության տարեկան 100 հազար խմ սպրանքային բետոնաշաղախի հզորության պոլիգոնը և 300 մեքենա հզորությամբ ավտոբազան: Եվ, ահա հետևանքը՝ անցած տարի թեև Նավթգազարդշինմիքի ստորաբաժանումները կապիտալ ներդրումների պլանը կատարեցին 103,6 տոկոսով, սակայն բնակելի տարածության գործարկմամբ 20 տոկոսի պարտք մնացին ու ջանում են այս տարի մարել այն...

Պակաս հոգս չէ քաղաքի անօթևան բնակիչների հաճախակի «արշավը» դեպի կուսշրջկոմ ու քաղխորհրդի գործկոմ: Պարզապես այս մարմինների ղեկավարներին համբերատարություն ու համառություն, եռանդ ու ջանքեր են պետք՝ մարդկանց կարիքները հոգալու, կենսահույզ խնդիրները լուծելու, պահանջները բավարարելու համար: Իսկ դրանք բազում են ու բազմաբնույթ...

ՎԵՐՋԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ

Թեև ոչ պատշաճ արագությամբ, թեև դժվարություններով ու հազար ու մի խոչընդոտներ հաղթահարելու ճանապարհով, օր-օրի վերականգնվում, հառնում է Ստեփանավանը: Ու ես մտովի պատկերացնում եմ նրա վաղը: Հին քաղաքը ապաքինվել, ձերբազատվել է վերքերից, նոր քաղաքը ծավալվել է Ձորագետի կիրճի ձախափնյա հարթությունում՝ մի կողմով հենված Տաշիր գետի կիրճին, մյուսով՝ Լոռի բերդաքաղաքի ավերակներին: Եվ Նոր ու Հին քաղաքները, որ Ձորագետի ամեհի կիրճը գոտևորող կամուրջների շնորհիվ մի միասնական ամբողջություն են կազմել, այցելուին ներկայանում են ավելի գեղեցիկ ու հրապուրիչ, ավելի առինքնող ու ակնահաճո՝ ճարտարապետական հիանալի լուծմամբ, բազում ու բազմաբնույթ կառույցներով...

Այո՛, հավատում եմ, որ մեծ արհավիրքից խոցված, ծանր վիրավոր քաղաքը նորեն կհառնի, կշարունակի գոյատևել ու մնալ որպես Լոռվա գեղատեսիլ բնության ոչ թե վերուստ տրված, այլ մարդու հրաշագործ ձեռքով կերտված իսկական զարդը, որպես մեր երկրի տարբեր ազգությունների մարդկանց, սփյուռքահայության ու արտասահմանյան մի շարք երկրների անդուլ շինարարների սերտ բարեկամության առհավատչյա...

Բարի երթ նրա զալիքին...

ՄԿՐՏԻՉ ԽՐԻՄՅԱՆ

(ԾՆՆԴՅԱՆ 170-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ)

Է. ԿՈՍՏԱՆԴՅԱՆ

XIX ԴԱՐՈՒՄ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ գտնվում էր թուրքական լայնածավալ կայսրության կազմում: Երկարատև ավերիչ պատերազմները, քոչվոր ցեղերի արշավանքները հետզհետե ամայացրել էին երկիրը, անընդհատ նվազեցրել բնիկ ժողովրդի՝ հայերի թվաքանակը: Չնայած անբարենպաստ պայմաններին, այդ հարյուրամյակում հայերը դեռևս կազմում էին հարաբերական և բացարձակ մեծամասնություն իրենց պատմական հայրենիքում: Բռնի իսլամացումը, մեծաքանակ ուղղակի և անուղղակի հարկերը անասելի ծանր պայմաններ էին ստեղծել հայ ժողովրդի բոլոր խավերի համար: Անհետացած հայ ֆեոդալական տներին փոխարինելու էին եկել քոչվոր քրդական ցեղապետերը՝ աշիրեթապետերը կամ բռնունները, որոնց փոխադարձ շահատակությունները չարիք էին դարձել: Կենտրոնական իշխանությունները ստիճանաբար իրենց էին ենթարկում քուրդ ռազմական ավազակուն, ձգտում չեզոքացնել նրանց կենտրոնախույս ձգտումները և դարձնել մի գործիք հայերին ոչնչացնելու համար:

Թուրքիան իսլամի դոգմաներով ղեկավարվող մի պետություն էր, որի կազմում գտնվող քրիստոնյա ազգերը՝ հայերը, մակեդոնացիները, բուլղարները, սերբերը, խորվաթներն ու չերնոգորցիները XIX դարի ընթացքում համառ ճիգեր էին գործադրում այդ ծանր ու անտանելի լուծը թոթափելու համար: Միջազգային դիվանագիտության մեջ հասունանում էր Արևելյան ճգնաժամը՝ Թուրքիայի ժառանգությանը տիրանալու համար: Միևնույն ժամանակ ուժերի հարաբերակցությունը չխախտելու նպատակով եվրոպական մեծ տերությունները վարում էին «Ստատուս քվոյի»՝ օսմանյան կայսրության տերիտորիալ ամբողջականությունը պահպանելու քաղաքականություն, որով խոչընդոտում էին ոչ միայն Ռուսաստանի առաջխաղացումը Մերձավոր արևելքում, այլև թուրքական բռնապետությունից տառապող ժողովուրդների ազգային-ազատագրական շարժումները:

Արևելյան ճգնաժամի բաղկացուցիչ մասն էր հայկական հարցը՝ արևմտահայ ժողովրդի ազատագրվելու, հայկական պետականության վերականգնման հարցը: Երկարատև և համառ այդ պայքարի ընթացքում Արևմտյան Հայաստանում ձևավորվեցին բազմաթիվ ընկերություններ, կազմակերպություններ, ապա նաև կուսակցություններ: Ասպարեզ եկան բազմաթիվ գործիչներ, որոնք ժողովրդի հարատևման ամենատարբեր ծրագրեր առաջադրեցին, մեծ խանդավառությամբ լծվեցին դրանց իրականացմանը: Այդ գործիչների թվում իր մնայուն տեղն ունի Մկրտիչ Խրիմյանը՝ XIX դարի երկրորդ կեսի ականավոր հասարակական-քաղաքական գործիչներից մեկը՝ ուսուցիչ, խմբագիր, վարդապետ, վանահայր, ապա եպիսկոպոս, Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք, հոգևոր առաջնորդ և, վերջապես, Կաթողիկոս ամենայն հայոց, նաև՝ բանաստեղծ, հրապարակախոս, փիլիսոփա:

Վանի Այգեստան թաղամասում 1820 թ. ապրիլի 4-ին Կրիմցոց կամ Խրիմցոց տանը ծնվեց մի տղա, որին տվին Մկրտիչ անունը: Նրա հայրը տարազագործ էր, զբաղվում էր նաև վաճառականությամբ: Փոքրիկ Մկրտիչի դաստիարակությունը հանձն է առնում ջուլհակ, կտավագործ հորեղբայրը, որն ուներ փոքրիկ արհեստանոց, պահում էր մի քանի աշակերտ, նրանց սովորեցնում իր արհեստը: Աշակերտների թվում էր նաև պատանի Մկրտիչը: Հորեղբոր արհեստանոցը յուրատեսակ դպրոց եղավ նրա համար, որն այստեղ արհեստից բացի նաև գրել-կարդալ սովորեց: Այդ ժամանակ Վանում չկային քիչ թե շատ կանոնավոր դպրոցներ: Մկրտիչը մեկնում է Վանի մերձակայքի Կտուց, ապա Լիմ կղզիներում գտնվող վանական դպրոցներում ուսանելու: Կարճ ժամանակ մնաց նա այդտեղ: Պատանու բանաստեղծական խառ-

ԿՈՍՏԱՆԴՅԱՆ ԷՄՄԱ ԱՇՈՏԻ— ՀՍՍՀ ԳԱ պատմության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, պատմական գիտությունների թեկնածու:

նըվածքին խորք և անհարիր էր վանական լճացած, միապաղաղ առօրյան: Նա զգում էր, որ այդ դպրոցները չեն կարող բավարարել իր հոգեկան պահանջները. նրան մագնիսի նման ձգում էր կյանքի դպրոցը, որի հորձանքում նա հույս ուներ բավարարել ուսման տենչը: 1842 թ. հեռանալով մենաստանից, երեք ընկերների հետ հինգ ամիս շարունակ շրջագայում է հայրենի Վասպուրականի Թիմար, Արճեշ, Ալջավազ, Ախլաթ, Կարճկան, Կառկառ, Մոկս, Գավաշ, Հայոց ձոր, Շատախ, Նորդուզ, Աղբակ և այլ գավառներում: Դրանից հետո մեկնում է Կ. Պոլիս, որը ժամանակի արևմտահայ մշակութային կենտրոնն էր: Երկու տարի կոշկակարությամբ պահպանելով իր գոյությունը, մեծ հափշտակությամբ զբաղվում է ինքնակրթությամբ: Սակայն հայրենի Վանը ձգում էր նրան: 1846 թ. Մկրտիչը վերադառնում է հայրական տուն, ուր, անսալով մոր թախանձանքին, ամուսնանում է: Որոշ ժամանակ անց, 1847-ի վերջերին, խույս տալով զինվորագրությունից, Վանում թողնելով դեռատի կնոջն ու նորածին աղջկան, իր ընկերոջ՝ Ագրիպաս Դարաղյանի հետ անցնում է Պարսկաստան, ապա Ավարայրի դաշտով, Արաքսի ափերով մտնում Արարատ, Շիրակ: 1848-ի գարնանը նա Թիֆլիսում էր, ապա Բաթումից ծովով ճանապարհվում է Կ. Պոլիս: Պոլսից կատարում է երկրորդ ճանապարհորդությունը. այցելում է Երուսաղեմ՝ քրիստոնեական եկեղեցու սրբազան վայրերը:

Կյանքի դպրոցը, ճանապարհորդությունները, համառ ինքնազարգացումը տվեցին իրենց արդյունքը: 1848 թվականից Խրիմյանը ուսուցչություն է անում Կ. Պոլսի Խասգյուղ թաղի աղջիկների նորաբաց վարժարանում: Հայրենախոս ճառերով, ազգաշունչ զրույցներով նա Կ. Պոլսի հայ երիտասարդության ուշադրությունը հրավիրում է «Հայաստանի» վրա, նրա հետ սերտ կապեր են հաստատում օսմանյան մայրաքաղաքի Այվատյան և Օտյան հայ ազդեցիկ գերդաստանների անդամները:

1851-ին հայոց պատրիարքարանի հանձնարարությամբ Մ. Խրիմյանը մեկնում է Կիլիկիա՝ տեղի հայության կացությունը և դպրոցական գործի դրվածքը ուսումնասիրելու:

Ժողովրդանվեր գործունեության լայն ասպարեզ ունենալու համար 1854-ի փետրվարին Խրիմյանը Աղթամարում կուսակրոնություն է ընդունում և Վանի հոգևոր առաջնորդ Գաբրիել Եպիսկոպոս Շիրոյանի կողմից ձեռնադրվում վարդապետ, իսկ մարտի 25-ին կարդում իր վարդապետական անդրանիկ քարոզը՝ «Հովիւ քաջ զանձն իւր դնէ ի վերայ ոչխարաց իւր» բնաբանով: Դա սոսկ աստվածաբանական քարոզ չէր, այլ հայրենասիրության ջերմ ներբող, կրթության, լուսավորության և դաստիարակության հոգեցունց կոչ: Աստվածաշնչից վերցրած այդ բնաբանը եղավ նրա կյանքի ուղու խորհրդանիշը: Խրիմյանը ցանկանում էր Աղթամարի վանքում հիմնել տպարան ու վարժարան, այն դարձնել հայկական Վենետիկ, սակայն միաբանության անդամները դեմ դուրս եկան և հալածեցին նրան, արտաքսելով Կ. Պոլիս:

Այստեղ նա ցանկալի քարոզիչ էր: Խրիմյանի քարոզների ժամանակ ժողովրդի հոծ բազմություն էր հավաքվում եկեղեցիներում: Սակայն քարոզը շատ արագ կորցնում էր իր ազդեցությունը: Ժողովրդի ազգային ինքնագիտակցության արթնացման համար անհրաժեշտ էին ավելի ներգործուն միջոցներ, մամուլ, տպագիր խոսք: Կ. Պոլսի հարուստ և ազդեցիկ գերդաստանների նյութական աջակցությամբ, ժողովրդի բարոյական քաջալերանքով 1855-ի հունիսին լույս է տեսնում «Արծուի Վասպուրական» ամսագիրը: Այն հրատարակվում է մինչև 1856 թ. հունիսը: Սակայն Խրիմյանի նպատակը Պոլսում հաստատվելը չէր: Դպրոցի և տպարանի կարիք առավել չափով զգում էր բուն Արևմտյան Հայաստանը: Կ. Պոլիս և Զմյուռնիա ծովամերձ քաղաքների հայկական գաղութներն ապրում էին համեմատաբար աշխույժ մշակութային կյանքով, իսկ ողջ Արևմտյան Հայաստանում չէր հրատարակվում որևէ պարբերական: Կ. Պոլսի իր հզոր բարեկամների օժանդակությամբ, Հակոբոս պատրիարքի միջոցով Խրիմյանին հաջողվում է Բ. Դռնից հրովարտակ ձեռք բերել և դառնալ Վանա մերձակայքում գտնվող Վարագա վանքի վանահայրը՝ անկախանալով Վանի հոգևոր առաջնորդության իրավասությունից:

1856 թ. աշնանը իր երկու մտերիմների՝ Տիգրան Գալփակճյանի և Միքայել Ռուբինյանի հետ մեկնում է Վան, իր հետ տանելով Պոլսում գնած փայտյա և երկաթյա տպագրական մեքենաները, տպարանական գործի պարագաներ, թուղթ և թանաք: 1857 թ. հունվարին Խրիմյանն արդեն Վարագա վանքի վանահայրն էր, մարտին նա դնում է «Ժառանգավորաց» վարժարանի հիմնաքարը:

Դպրոցում դասատվությունը սկսվում է օգոստոսի 1-ից: Այն գիշերօթիկ էր, նախատեսված 25 աշակերտի համար: Դասասենյակները կահավորված էին գրասեղաններով, նստարաններով, գրատախտակներով, բնագիտական դիդակտիկ նյութերով, քարտեզներով: Այդ տիպի դպրոցը նորություն էր հայկական աշխարհում: Ճիշտ է «Ժառանգավորացը» հոգևոր դպրոց էր, բայց դասավանդվող առարկաների մեջ հատուկ տեղ էին գրավել նաև աշխարհիկ գիտելիքները:

1858-ի հունվարից վերսկսվում է «Արծուի Վասպուրականի» հրատարակությունը: Մեծ էր ամսագրի նշանակությունը արևմտահայ հասարակական կյանքում: Այս առաջին պարբերականը խոր ակոսեց հայ հասարակական միտքը, մեծ գործ արեց արևմտահայ ժողովրդի ազգային ինքնագիտակցության ի նպաստ: Վարժարանն ու տպարանը մեծ ծախսեր էին պահանջում նորընծա վանահորից, սակայն վանքի հասույթները անբավարար էին դրանք ծածկելու համար: 1860-ի վերջերին Խրիմյանը ճանապարհորդություն է ձեռնարկում դեպի Արևելյան Հայաստան: Ճանապարհորդությունը արևելահայ ազգայիններից տպարանի և վարժարանի օգտին կատարելիք հանգանակությունից բացի հետապնդում էր մի այլ նպատակ. ծանոթություն և կապեր հաստատել արևելահայ մտավորականության ներկայացուցիչների հետ, կարծիքներ փոխանակել և ուղիներ որոնել հայրենիքի իրավիճակի բարելավման համար: Դրա ընթացքում Խրիմյանի ուղեկիցներն էին դպրոցի աչքի ընկնող սաներ Գարեգին Սրվանձտյանցը, Հրաչյա Սնիկյանը և Երեմիա Տեկյանցը: Էջմիածնում Խրիմյանը ժամանակի կաթողիկոս Մաթեոսից հանգանակություն կատարելու կոնդակ ստացավ, մեկնեց Երևան, Թիֆլիս, Գանձակ, Շուշի, ապա Ագուլիսի վրայով անցավ Պարսկաստան, Խոյ, Սալմաստ, Թավրիզ, այնտեղից էլ վերադարձավ Վան: Բոլոր վայրերում Խրիմյանը արժանացավ աննախադեպ ընդունելության: Առաջին տարօրինակ հոգևորականն էր նա, որ մի կողմ թողած Հայսմավուրքն ու Ավետարանը, եկեղեցու բեմից հնչեցրեց հայրենասիրական ջերմ քարոզներ, ժողովրդի մեջ վառեց մի անշեջ հուր, արթնացրեց նրա քնած ոգին:

1862-ին Կ. Պոլսի Կեդրոնական Ազգային վարչությունը Խրիմյանին հանձնարարում է ավելի պատասխանատու մի պաշտոն՝ Տարոնի հոգևոր առաջնորդությունը Սբ. Կարապետի վանահայրության հետ միասին, նրան թողնելով Վարագա վանահայրությունը ևս: Բարեկարգելով Վարագա վանքի տնտեսությունը, «Ժառանգավորաց» վարժարանի ուսուցչական կազմը համալրելով նախկին սաներով, Խրիմյանը վերցնում է Վարագի փայտյա տպագրական մեքենան և իր ամենամտերիմ սանի՝ Գարեգին Սրվանձտյանցի հետ մեկնում Տարոն: Արևմտյան Հայաստանի փառավոր պատմական անցյալ ունեցող վայրերից էր Տարոնը, հայաշատ, բայց և բզկտված ու հարստահարված: Հայ գյուղացին տնքում էր պետական հարկերի ծանրությունից, քուրդ ցեղապետերի վայրագություններից, հայազգի աղաների ու վաշխառուների հարստահարություններից: Սբ. Կարապետի վանքը կորցրել էր ազատագրական փառավոր ավանդույթները: Տարոնում Խրիմյանը հիմնադրեց նոր «Ժառանգավորաց»՝ տնօրինությունը հանձնելով Գարեգին Սրվանձտյանցին: 1863-ի ապրիլի 1-ից սկսեց նոր պարբերականի՝ «Արծուիկ Տարոնո» լրատարի (երկշաբաթաթերթի) հրատարակությունը: Խմբագիրը Սրվանձտյանցն էր: Խրիմյանն ստիպված էր զբաղվել ավելի հրատապ հարցերով. նա այցելում էր գյուղերը, աշխատում սահման դնել թուրք և քուրդ հարստահարություններին, դիմումներ ներկայացնել Բ. Դռանը՝ հայ գյուղացու հարկերը թեթևացնելու առաջարկություններով: Այդ ընթացքում Խրիմյանը շահեց Տարոնի հայության գորովագութ սերն ու համակրանքը և արժանացավ այն պատվանունին, որը նրան ուղեկցեց ողջ կյանքում՝ Հայրիկ...

1868 թ. հոկտեմբերին նա վերստին լինում է Էջմիածնում և Գևորգ Դ կաթողիկոսի կողմից օծվում «Եպիսկոպոս տանն Տարոնո»: Վերադառնալուց հետո կրկնակի եռանդով Խրիմյանը շարունակում է իր ազգօգուտ գործունեությունը մինչև 1869 թ., երբ Կ. Պոլսի Ազգային ժողովի կողմից ընտրվում է Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք:

Պատրիարք ընտրվելու առաջին օրից Խրիմյանը ճիգեր է գործադրում ազգային սահմանադրության գոյությունն ու գործադրությունը ապահովելու համար: Իր նախագահությամբ նա գումարում է 63 նիստ: Խրիմյանի համար ազգային՝ քաղաքական և կրոնական ժողովներն ավելի կարևոր հարց չունեին, քան արևմտահայ շինականի վիճակը: Այդ հարցը սոսկ հայության ներքին հարցը չէր: Վերջինս շոշափում էր իշխող դասակարգի շահերը, պետության ընդհանուր քաղաքականության հարցերը և ազգամիջյան այն հարաբերությունները, որ ստեղծվել էր Արևմտյան Հայաստանում հայի, թուրքի և քրդի միջև: Խրիմյանն առաջարկում էր Ազգային Վարչությունը դարձնել իսկապես կենտրոնական, իսկ Պոլսի համար ստեղծել տեղական վարչություն: Այդ ճանապարհով գավառահայության հարստահարությունների խնդիրը որոշակիորեն կդրվեր Ազգային ժողովի երեսփոխանների առաջ և իր լուծումը կպահանջեր պետությունից: Պատրիարքը պահանջում էր ընտրության հավասարություն գավառի և Պոլսի երեսփոխանների համար: Այդ դեպքում Ազգային ժողովում գերիշխողը կլիներ գավառի գյուղացի և արհեստավոր հայության ներկայացուցչությունը, որը և կդառնար Խրիմյանի հենարանը: Խրիմյանի պատրիարքությունը նշանավոր էր սահմանադրության վերաքննության ծրագրով, որ ինքը ներկայացրեց Ազգային ժողովի քննարկմանը: Այդ պահանջները ցնցող ազդեցություն գործեցին Ազգային ժողովի ղեկավարության շրջանակներում: Հոգևորականներից և էֆենդիներից կազմվեց ընդդիմադիր մի մեծ խումբ, որի ոգեշնչողը «Ղալաթիո օջախն» էր: Հակառակորդներն անցան հակահարձակման. նրանք Խրիմյանին մեղադրեցին հակասահմանադրական լինելու մեջ:

Խրիմյանին և իր կողմնակիցներին մեծ դժվարությամբ հաջողվում է Ազգային ժողովին ընդունել տալ գավառական հարստահարությունների տեղեկագիրը: Ազգային ժողովի երեսփո-

խաններին անհարիր էր տեղեկագրի կտրուկ, համարձակ լեզուն և ոճը: Երկար վիճաբանություններից և փոփոխություններից հետո 1872 թ. ապրիլի 11-ին տեղեկագիրը հանձնվում է մեծ եպարքոս Նեդիմ փաշային: Մի կողմից ընդդիմադիր խմբի հարձակումները, մյուս կողմից՝ Բ. Դռան խոչընդոտումները հուսահատեցնում են Խրիմյանին, և նա 1873 թ. օգոստոսին հրաժարվում է պատրիարքությունից: Սակայն նրա գործունեության ասպարեզը մնում է դարձյալ Կ. Պոլիսը:

Մի կարճ ժամանակ Խրիմյանը ոգևորվեց 1876 թ. միդհատյան սահմանադրությամբ, «Օսմանյան հայրենիքի» բարենորոգման պատրանքներով և ընտրվեց օսմանյան Սենատի անդամ: Սակայն Բ. Դուռը գավառներում հետզհետե սաստկացնում է ճնշահայկական քաղաքականությունը: Գավառահայությանը տնտեսապես քայքայելու նպատակով Բ. Դուռը պարբերաբար կազմակերպում էր հայաշատ վաճառաշահ քաղաքների շուկաների հրդեհում: Առաջին ազդանշանը տրվեց Վանում. այրվեց նրա հռչակավոր շուկան՝ հայ արհեստավորների և վաճառականների 100-ից անցնող խանութներով: Այդ ակտը սթափեցրեց Խրիմյանին, նա գրեց իր հռչակավոր «Վանգոյժը», որի հրատարակումից անմիջապես հետո կառավարությունն արգելեց նրա վաճառքը, իսկ Խրիմյանը հեռացվեց Սենատի անդամությունից:

1877—78 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմի սկզբին Բագրևանդի և Ալաշկերտի հովտի հայության կոտորածի առթիվ Խրիմյանը գրեց իր «Հայգոյժը»: Այդ երկու գրքերը ցասման, ըմբոստացման և ընդվզման, մարդկային արժանապատվությունը բարձր պահելու կոչեր էին:

Եռանդուն գործունեություն ծավալեց Խրիմյանը Սան Ստեֆանոյի դաշնագրում հայ ժողովրդի շահերը ներկայացնելու գործում: Սարուխանի վկայությամբ, նրա անմիջական խորհրդով Ներսես Վարժապետյանը պատվիրակներ ուղարկեց Կ. Պոլսի ռուսական դեսպան Իգնատևի մոտ: Այդ պատճառով էլ Բեռլինի վեհաժողովին մասնակցելու համար ընտրված հայ պատվիրակությունը գլխավորում էր Մկրտիչ Խրիմյանը: Ժողովրդական մարդու պարզամտությամբ, հույսերով ու ակնկալիքներով մեկնեց Խրիմյանը Եվրոպա, այցելեց մեծ տերությունների արքունիքները, հայոց պատրիարքարանի կողմից տեղեկագրեր հանձնեց վեհաժողովի մասնակիցներին: Սակայն հայ պատվիրակությանը թույլ չտրվեց մասնակցել վեհաժողովի ոչ մի նիստին: Խրիմյանը Կ. Պոլիս վերադարձավ վեհաժողովի և դաշնագրի արդյունքներից պատրանաթափ: Կ. Պոլսի եկեղեցում կարդացած նրա նշանավոր քարոզը «թղթե և երկաթե շերեփի ու հարիսայի» մասին ցույց է տալիս, որ նա արդեն հույսը կապում էր ոչ թե արտաքին ուժերի՝ եվրոպական պետությունների միջամտության հետ, այլ նրա մեջ հասունանում էր զենքի և սեփական ուժի միջոցով ազատության հասնելու գաղափարը. «Սիրելի և օրհնյալ հայաստանցիներ, գավառացիներ, երբ հայրենիք վերադառնալու լինեք, ձեր բարեկամաց և ազգականաց իբրև պարգև մեկ-մեկ զենք տարեք, զենք առեք և դարձյալ զենք: Ժողովուրդ, ամենեն առաջ քո ազատության հույսը քո վրա դիր, քո խելքին և բազուկին ուժ տուր, մարդ ինքնիրեն պետք է աշխատի, որ փրկվի»: Այդ մտայնությամբ Խրիմյանը ընտրվում է Վասպուրականի հոգևոր առաջնորդ և 17 տարվա բացակայությունից հետո 1879 թ. վերադառնում Վան:

Ռուս-թուրքական պատերազմից հետո Վանը ծանր կացության մեջ էր: Սովը սպառնում էր ողջ գավառի բնակչությանը: Խրիմյանը Վանում կազմակերպեց Սովելոց հանձնաժողով. երկրագնդի բոլոր ծագերից հայությունը ձեռնամուխ եղավ Վասպուրականի ժողովրդի օգտին կատարվող հանգանակությանը: Այդ բանում քիչ դեր չխաղաց Խրիմյանի աննախադեպ ժողովրդականությունը: Հետագա տարիներին Վանն ապրեց մշակութային և հասարակական կյանքի զարթոնք: Կազմվեցին բազմաթիվ ընկերություններ, բացվեցին ուսումնարաններ և դպրոցներ: Խրիմյանի անմիջական նախաձեռնությամբ 1880-ին Վարագա վանքում բացվեց երկրագործական վարժարան: Վանի նորազարթ երիտասարդությունը սկսեց առաջադրել նաև քաղաքական պահանջներ: Վանում ստեղծվեց քաղաքական գաղտնի կազմակերպություն «Սև խաչ» անունով, որը կապեր հաստատեց Կարինի «Պաշտպան հայրենյաց» գաղտնի համանման կազմակերպության հետ: Նրա անդամներին ոգևորում և հովանավորում էր նահանգի հոգևոր առաջնորդը: Այդ բանի քաջ գիտակցությամբ, Բ. Դռան հրահանգով պատրիարքարանը հետ կանչեց անհանգիստ հոգևորականին Կ. Պոլիս: 1884 թ. Խրիմյանը դարձյալ մայրաքաղաքում էր, խիստ հսկողության ներքո:

Իրադրությունը Կ. Պոլսում հետզհետե սրվում էր: Գավառներից հետ էին կանչվում ազգանվեր գործիչները: Կ. Պոլսում կրոնական ժողովի ատենապետ Խրիմյանը իր ազդու ելույթներով Ազգային ժողովում հաճախ էր բարձրացնում գավառահայությանը հուզող հարցեր, բողոքում գավառներում կատարվող զանգվածային բռնարկությունների, արևմտահայության իրավիճակի օրեցօր վատթարացման դեմ: Այդ հանդգնության համար Բ. Դուռը Խրիմյանին աքսորեց Երուսաղեմ: 1890—92 թթ. նա Ս. Հակոբ եկեղեցու խուցերից մեկում էր՝ «Արծվին փակել էին ճնճղուկի վանդակի մեջ»:

1892-ի մայիսի 5-ին Մկրտիչ Խրիմյանին Էջմիածնում միաձայն ընտրեցին Ամենայն հայոց կաթողիկոս: Ցարի վավերացման բարձրագույն հրովարտակն ստացվեց 13 ամիս անց,

1893-ի հունիսի 3-ին, իսկ կաթողիկոսի օծման արարողությունը կատարվեց նույն թվականի սեպտեմբերի վերջին:

Հայ ժողովրդի համար տառապալից շրջան էին նրա կաթողիկոսության տարիները: 90-ական թվականներին փոխվել էր ցարական կառավարության վերաբերմունքը հայկական հարցի, հայ ժողովրդի և նրա ազատագրական շարժումների նկատմամբ: Ցարին ձեռնտու էր շահել սուլթանի համակրանքն ու բարեկամությունը, այդ պատճառով էլ անցել էր հարձակման՝ հայկական դպրոցները փակելու, հայ եկեղեցու արտոնությունները սահմանափակելու համար: 1895 թվականի փետրվարին, առանց ցարի համաձայնությունն ստանալու, Խրիմյանը ճանապարհվեց Պետերբուրգ, ցարին հանդիպելու և նրա պաշտպանությունը խնդրելու հայկական բարենորոգումների համար: Նոր Նախիջևանում նրան է հանձնվում ներքին գործերի մինիստրի գրությունը, որով հայտնվում էր, թե ցարը չի կարող ընդունել կաթողիկոսին... Չորս ամիս հետո միայն ցարը տեղի տվեց, ընդառաջելով ոչ թե Խրիմյանին կամ հայ մեծահարուստներին, այլ միջազգային իրադրության փոփոխությանը: Մայիսի 14-ին, երբ մեծ տերությունների դեսպանները հրատարակեցին հայկական բարենորոգումների ծրագիրը, ցարը բարեհաճեց համաձայնվել ընդունել Խրիմյանին: Մայիսի 15-ին վերջինս արդեն Պետերբուրգում էր, իսկ 31-ին ներկայացավ նրան և թագուհուն: Սովորական քաղաքավարական սիրալիրությունից և խոստումներից բացի զառամյալ կաթողիկոսին երկար ու տանջալի ճանապարհորդությունը ուրիշ արդյունք չտվեց:

Ալեզարդ կաթողիկոսի գործունեությունը առանձնապես աշխուժացավ 1903-ին, ցարիզմի՝ հայ եկեղեցական կալվածները հարքունիս բռնագրավելու մասին օրենքը գործադրելու ժամանակ: Անսալով ժողովրդի բողոքի ու զայրույթի ձայնին, Խրիմյանը բողոքագրեր է ուղարկում ցարին, հիշեցնում հայ եկեղեցու արտոնությունների մասին, սպառնում, որ օրենքը կատարելու դեպքում Ամենայն հայոց կաթողիկոսության նստավայրը կտեղափոխվի արտասահման: Միևնույն ժամանակ, նա, իբրև հայ եկեղեցու պետ, հրաման է արձակում բոլոր թեմական առաջնորդներին՝ թույլ չտալ ցարական չինովնիկներին ցուցակագրել եկեղեցիների ունեցվածքը: Երկու տարի տևեցին ժողովրդական հուզումները և կաթողիկոսի ու հոգևոր դասի համառ դիմադրությունը: 1905 թ. օգոստոսի 11-ին «ամենաողորմած ցարը» հրաման ստորագրեց 1903 թ. օրենքը վերացնելու մասին: Սեպտեմբերի 10-ին Խրիմյանը կոնդակ արձակեց՝ անցկացնել հոգաբարձուական ընտրություններ և նախապատրաստել դպրոցների բացումը:

Արևելահայ և արևմտահայ ժողովրդի ծանր կացությունը, ցարի և սուլթանի հակահայկական քաղաքականությունը խիստ հուսահատեցրին զառամյալ կաթողիկոսին: Խրիմյանն իր մահկանացուն կնքեց 1907 թ. հոկտեմբերի 29-ին, երբ դեռ իր ժողովրդի «անղեկ ու անապաստան նավը» չէր գտել մի խաղաղ հանգրվան:

Հարուստ գրական ժառանգություն է թողել Մկրտիչ Խրիմյանը: Դրանք գեղարվեստական, կրոնաբարոյախոսական, փիլիսոփայական երկեր են: «Հրավիրակ Արարատյան» (1850 թ.) և «Հրավիրակ Երկրին Ավետյաց» (1851 թ.), «Մարգարիտ արքայության երկնից» (1866 թ.) և «Հիսուսի վերջին շաբաթ և խաչի ճառ» (1876 թ.), «Ժամանակ և խորհուրդ յուր» (1876 թ.)՝ «Վանգոյժ» և «Հայգոյժ» (1877 թ.) «Դրախտի ընտանիք» (1876 թ.), «Սիրաք և Սամվել» (1878 թ.), «Պապիկ և Թոռնիկ» (1894 թ.) և բազմաթիվ գեղարվեստական գործերի մեջ իրենց արտացոլումն են գտել Խրիմյանի հայացքները հասարակական կյանքի տարբեր երևույթների նկատմամբ:

Խրիմյանը գտնում է, որ մարդը հասարակական երևույթ է: Մարդը կենդանիներից տարբերվում է նրանով, որ ապրում է հասարակական «ընկերական կյանքով»: Սակայն բոլոր բարիքներ ստեղծող գյուղացին «միշտ զրկված է», օրվա հացի կարոտ, որովհետև նրա աշխատանքը գողում են վաշխառուները: Սակայն իշխանությունը ոչ մի քայլ չի անում ժողովրդի տնտեսական վիճակը բարելավելու համար: Մարդկային հասարակության մեջ մի մասը դեռևս վայելում է ուրիշի քրտինքի արդյունքը. «Արդար է այն մարդ, որ միայն յուր քրտանց հացով կապրի, անիրավ է այն մարդը, որ առանց աշխատության ուրիշի քրտանց հացը կուտե լի զրկանքներով և ով կարող է չափել այն բազմադիմի զրկանքներ, որ կլինին արևուտակ աշխարհիս վերա և զրկյալներու դասը ամենամեծ մասն կկազմե»: Արդար վաստակով ապրող մարդիկ արհեստավորների և երկրագործների մեջ են, իսկ կալվածատերերը, ազնվականները անարդար «անգութ և խստաբարո անձինք են, որոնք իրենց վաստակավոր մշակները աշխատության մեջ զորհանապազ կմաշեցնեն»: Ծառանալով այն հայացքների դեմ, թե զորավորները պետք է «տկարներին տիրեն» և դա բնության ու մարդկային հասարակության աստվածային օրենքն է, Խրիմյանը հայտնում է իր կարծիքը. «Մի հավատար, ժողովուրդ, այդ վարդապետությունը տիրապետաց ոգին ստեղծեր է, մարդասեր և արդար Աստուծո չէ, զի ընդհանուր մարդկության կոչումն և կյանք՝ ազատություն, արդարություն և հավասարություն է»: Ըստ Խրիմյանի, իր ժամանակ դեռևս ոչ մի պետության սահմաններում գոյություն չունի արդար իշխանություն: Բացահայտելով իշխանության ստեղծման ակունքները.

անհրահավասարությամբ, «խռովարար ոգով և տիրողական բուռն ձգտումով», Խրիմյանը պահանջում էր իշխանության ղեկի մոտ գտնվողներից օրենքով, կարգով, դատաստանով իշխել. «Իբրև ազատ մարդ՝ մի ստրկանար, այլ պաշտպանե մարդկության պատիվ. իբրև իշխան՝ օրենքով իշխե, արդարություն և իրավունք սիրե»: Նա միևնույն ժամանակ զգուշացնում էր, որ չի կարելի թույլ տալ չարաշահումներ: Նա պահանջում է հաստատել արդար և հավասար օրենք և արգելել, որ օրենքը պաշտպանելու կոչված անձինք «զեղծանին օրինաց մեջ և առ ոչինչ համարին զայն»: Բարոյական բարձր սկզբունքներով առաջնորդվող գործիչը գտնում էր, որ իշխանությունը այն դեպքում կարող է հարատևել և հաստատուն լինել, երբ «իշխանության աթոռը ժողովրդի պատվանդանին վրա հաստատված է և երբ ժողովուրդը կործանի՝ անշուշտ իշխանությունը ևս կանգուն չի մնա»: Խրիմյանը կարծես սպառնալիք էր կարդում աշխարհի տիրակալներին, որ ծանր հարկերով չքլատեն ժողովրդի ուժն ու ոգին, այլապես իշխանությունն ու կառավարությունը ևս կուժաթափվեն, որովհետև հնարավոր չէ թույլ, ուժաթափ, աղքատ ժողովրդով ունենալ հզոր և հարուստ տերություն: Ըստ Խրիմյանի, ամուր պետության հիմքը ամուր ընտանիքն է: Այդ հարցին Խրիմյանը նվիրել է մի ամբողջական աշխատություն «Դրախտի ընտանիք» խորագրով: Իր պատրիարքության չորս տարիների ընթացքում Խրիմյանը շատ մոտիկից ծանոթացավ հայ ընտանիքի քայքայմանն սպառնացող բազմապիսի վտանգներին և իբրև դրանց դարման գրեց այդ աշխատությունը: Նա գտնում էր, որ ժողովրդի ազգային դիմագիծը պահպանելու գործում ամենամեծ դերը պատկանում է հայ ընտանիքին: Այդ պատճառով նշված երկի մեջ շարադրելով ընտանիքի և հասարակության փոխհարաբերության վերաբերյալ իր հայացքները, նա «բարի հոր կրթական դասեր էր» տալիս հայությանը: «Մեր ընկերական աշխարհին բովանդակ շենքը ամուսնական և ընտանեկան պատվանդանին վրա հաստատված է. ժողովրդոց ոտքը և պետությանց գահերը նորա վրա դրված են, երբ քանդվի այդ պատվանդանը՝ ժողովուրդ և գահեր ի միասին կտապալին»:

Ընտանիքի ամեն մի անդամը ունի իր կոչումը և պարտականությունը: Ընտանեկան կյանքի հիմնաքարը ծնողներն են՝ հայրը և մայրը: Ընտանիքում իշխողը պետք է լինի ոչ թե բռնությունը, գավազանը, սուրը, այլ հայրական սերը և մայրական գորովը: Սերերի հավասարությունը, ըստ Խրիմյանի, մարդկային հարաբերությունների և ընտանիքի ամրության հիմքը պետք է լինի: Երեխաների դաստիարակության մեջ ամենամեծ դերը պատկանում է կնոջը՝ երեխաների մորը: «Տան ընտանեկան դպրոցի առաջին բնական և մեծ ուսուցիչ ու կրթիչ ծնող մայրն է. չենք սխալիր, թե որ ասենք, քրիստոնեական ուսման և նախակրթության մեջ առաջին վարժապետ, վարդապետ, աստվածաբան, դաստիարակ մայրն է»: Խրիմյանը մերկացնում է իր ժամանակ հայ ընտանիքներում տիրող հոռի բարքերը, խոտորումները ուղիղ ճանապարհից: Նա դատապարտում է գավառահայությանը, ուր փեսան ամուսնանալու համար պետք է հատուկ գումար՝ ղալան կամ պաշլըխ վճարի աղջկա ծնողներին, նաև Պոլսի և մեծ քաղաքների բնակիչներին, ուր կատարվում էր հակառակ երևույթը՝ աղջկա ծնողները տղային պետք է վճարեին մեծ դրամօժիտ: Երկու երևույթներն էլ հավասարապես այլանդակ են և մեծ խոչընդոտներ հայության աճման ճանապարհին: Հավատարմությունը համարելով ընտանիքի ամրության նախապայմաններից մեկը, Խրիմյանը այն հավասարապես պարտադիր է համարում կնոջ և տղամարդու համար: Նրանք երկուսն էլ հավասար են իրենց իրավունքներով և պարտականություններով: «Կինը ոչ հպատակ է, ոչ զինվոր և ոչ ստրուկ: Կինը յուր ամուսնուն ազատ ընկեր ու հավասար լծակիցն է ամենայն իրավամբ»: Ջատագովելով կնոջ ընդունակությունների և կարողությունների նկատմամբ, Խրիմյանը կնոջ սրբազան իրավունքը և պարտականությունը համարում է երեխաներ ծնել, սնել և դաստիարակել, հասարակական կյանքի մյուս բնագավառները թողնելով տղամարդուն: Հայ ընտանիքը իր բախտը, ապագան պետք է կապի հողի հետ. առանց հողի ընտանիքը կկորցնի իր առաջին կերակրողին: «Կենաց և մահու» պայքար է հողի համար մղվող պայքարը: Խրիմյանը «Պապիկ և Թոռնիկ» աշխատության մեջ ամենամեծ դասը համարում է հողին կապված լինելը: Պատկերավոր ձևով Խրիմյանը իր թոռնիկին ամուսնացնում է երկու անգամ. առաջինը հավատարիմ Նուշանն է, որ պետք է օգնի թոռնիկին: Երկրորդ անգամ պապիկը թոռնիկին ամուսնացնում է հողի հետ. «Պապիկն քեզ հողին հետ կապեց ու պսակեց, որ պինդ գրկես զհողն, չթողուս, որ ուրիշներ ձեռքեդ հափշտակեն, դու անհող մնաս, ստրուկ լինես, երբոր ուրիշի դռներ վարձկան մշակ դառնաս»: Հողի սեփականությունը համարելով գյուղացու ազատության առաջին և հիմնական նախապայմանը, հայ ժողովրդի հայրիկը կտակում է իր թոռներին ու որդիներին՝ կապված մնալ հողին, երբեք չլքել այն, մշակել և արգասավորել իրենց երեսի առատ քրտինքով, այդ դեպքում հողը կրկնակի և եռակի վարձատրությամբ կլինի իր մշակին: Լքված հողը կմեռնի, իսկ երբ հողը մեռնի, նրա վրա ապրող ժողովուրդը կմեռնի: Ուրեմն գյուղացին պետք է ամրապնդի իր գոյությունը հարազատ հողի վրա, այն դարձնի իր և հայրենիքի հզորության ամենագլխավոր աղբյուրը: Այդ պատճառով էլ Խրիմյանը կոչ էր անում պանդուխտներին, որ նույ-

նիսկ իրենց մահկանացուն չկնքեն օտար հողում, նզովքով կտակեն իրենց հաջորդներին՝ ամրանալ սեփական հող ու ջրի վրա, հարազատ հորիզոններում, հեշտ ապրուստ չորոնել օտար ծագերում, օտար երկինքների տակ: Հարազատ հող, ընտանիք և հայրենիք,— ահա այն կռվանները, որոնցով նա ամրապնդում էր ազգի գոյությունը և հարատևությունը:

Պետականությունից զուրկ մեր ժողովրդի համար հայ եկեղեցին պետք է կատարի հայապահպանման և հայահավաքման մեծ առաքելությունը: Այդ նպատակին էր ծառայում Խրիմյանի գործունեությունը:

Իրատես Խրիմյանը տեսնում էր, որ ժողովրդի շահերը հալածված են ժամանակակից տերություններում, ուր ամեն ինչի հիմքում ընկած է «տիրող մեծ աշխարհակալ շահը»: Ավետարանական ճշմարտությունները, մարդկային բարձր չափանիշները հալածված են ժամանակակից պետությունների արքունիքներից: Երբեմն խաչի և Ավետարանի հովանու տակ և նրա անունով բազմաթիվ չարիքներ են գործել: Իրար հետ անհարիր հասկացություններ՝ «Խաչ և Կռուպի թնդանոթ» երբեմն դրվել են կողք կողքի: «Քաղաքակրթությունը դեռ ման կբերի, դեռ մարդոց համար սպանության գործիքները կհնարե, քուն ու հանգիստ չունենա աշխարհիս տիրապետներ ու դիվանագետներ»: Այդ քաղաքակրթությունը, ըստ Խրիմյանի, իսկական քաղաքակրթություն չէ, այլ «կարծեցյալ», այն դեռևս «սրով ու արյունով» է ուզում խաղաղություն հաստատել: Բոլոր ժամանակների բոլոր տիրողներին ուղղված կոչ է Խրիմյանի խոսքը՝ «Դուք, ով աշխարհիս աշխարհակալ տիրապետներ, դուք... դեռ սոսկալի թնդանոթներ կձուլեք, նոր նոր հրազեններ կնարտարապետեք, պատերազմով, արյունով և մահվամբ միայն խաղաղություն պահել կուզեք և դուք մինչև ցարդ անխորհուրդ մնացիք, տակավին չիմացաք փորձով թե պատերազմ՝ զպատերազմ կհարուցանե և սուր՝ զսուր...»:

Խրիմյանը մերկացնում էր իմպերիալիստական պետությունների նվաճողական քաղաքականությունը: XIX դարի վերջին քառորդում հասունացած Արևելյան ճգնաժամի էությունը միանգամայն ակնհայտ էր դիվանագիտությունից հեռու կանգնած, ժողովրդական մտածողության տեր այդ մարդու համար: Դեռ նոր էր սկսվել 1877—78 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմը, սակայն Խրիմյանի սրատես աչքը նկատում էր, թե արևելյան հարցը ինչպես են քննարկում մեծ տերությունները. այն դարձել է խաղալիք և մանրադրամ նրանց ձեռքին, իրենց շահերը և հակասությունները լուծելու միջոց: Տիրակալների աշխարհանվաճ քաղաքականությանը Խրիմյանը հակադրում է ժողովրդի աշխատելու կորովը, նրա հարատևելու ցանկությունը: Բարոյախոսական խոհերից ու փիլիսոփայական մտորումներից բացի Խրիմյանը հակապատերազմական թեմայով հանդես է եկել նաև գեղարվեստական երկերով: Այդ տեսակետից ուշագրավ են «Թագավորաց ժողովը» պոեմը և «Ողբացյալ զինվորի հիշատակին» բանաստեղծությունը: Պոեմում գեղարվեստական պարզ ու անպաճույճ ձևերով, ժողովրդական մարդուն հատուկ հումորով և կյանքի փորձով իմաստացած ծերունազարդ կաթողիկոսը նկարագրում է «այս աշխարհի հզորների՝ Բրիտանիայի, Գերմանիայի, Ավստրիայի, Ռուսիայի և Թուրքիայի ինքնակալների և փոքրիկ Բելգիայի թագավորի հանդիպում-ժողովը: Միապետներից ամեն մեկը խոսում է իրեն հուզող, ալեկոծող հարցի մասին: Բրիտանիայի ինքնակալը գոհությամբ հայտարարում է, որ ունի մեծաքանակ գաղութներ, անսպառ հարստություն, «ոսկե բարձը» ապահովում է իր անդորրն ու հանգիստը: Գերմանիայի կայսեր անվտանգությանը զորավիգ են «անպարտելի ահեղ բանակը», «կրթյալ զինվորականությունը», «Կռուպի թնդանոթը»: Դրանց միջոցով նա վճռականություն է արտահայտում լուծելու նույնիսկ այնպիսի չարչրկված հարց, ինչպիսին «Արևելյան խնդիրն է» և հիվանդ մարդուն՝ Թուրքիային դարմանելու ցանկությունը: Ռուսիայի ցարը անհանգստություն է արտահայտում Արևելքում «Ճենաստանի և փոքրիկ Ճապոնի» հզորանալուց: Թուրքիայի սուլթանը դժգոհում է եվրոպական միապետներից, կարծես ծաղրում նրանց, որ իր ճարպիկ լարախաղացությամբ, խաղալով եվրոպական պետությունների հակասությունների վրա, ապահովում է իր հանգիստ քունը: Պոեմը վերջանում է Բելգիայի թագավորի խոսքերով, որ փաստորեն հեղինակի հայացքների արտահայտիչն է: Նա կոչ է անում վերացնել մեծաքանակ հարկերը, ժողովրդի համար ստեղծել կյանքի նպաստավոր պայմաններ. հավատարիմ ժողովուրդը կամրապնդի պետության հիմքերը:

Խարազանելով իմպերիալիստական պետություններին նրանց մղած նվաճողական պատերազմների համար, Խրիմյանը միևնույն ժամանակ միանգամայն դրական վերաբերմունք էր ցույց տալիս իրենց ազատագրության համար մարտնչող փոքր ազգերի պայքարին: Նա ըմբոստանում էր, որ մի ազգություն կարող է ստրկացնել մի այլ ազգության: Նրա անկոտրում կամքը չէր հանդուրժում բռնապետության ոչ մի դրսևորում: Այդ պատճառով էլ նա քարոզում էր թուրքական բազմազգ կայսրության բոլոր ազգերի հավասարություն: Նա հույսեր փայփայեց, թե միդհատյան սահմանադրությունը հնարավորություն կտա կայսրության այլազգի ժողովուրդներին մոռանալ «թշնամություն և ատելություն, թողնել մոլեռանդություններ» և միություն ստեղծել մահմեդական և քրիստոնյա ժողովուրդների միջև: Խրիմյանը պահանջում էր, որ սահմանադրությունը հաս-

տատի բոլոր ժողովուրդների «հավասարություն իրավանց և պարտուց մեջ, հավասարություն երկրին օրինաց առաջ... հավասարություն զինակրության և զինվորության մեջ, հավասարություն ուսման և առաջադիմության մեջ»: Սակայն 1876 թվականի դեկտեմբերին Վանի շուկայի հրդեհը բացեց Խրիմյանի աչքերը: Հուսախաբ գործիչը զայրույթով դիմում է կառավարությանը, մահմեդական հոգևոր պետերին, բողոքելով անմարդկային արարքների համար: Փիլիսոփայի նրա լայնախոհ հոգին կասկածում է, թե նման տմարդի արարքները բխում են իսլամական դոգմաներից, նրանց սուրբ գրքից: «Ով Գուրա՜ն, Գուրա՜ն, ես չեմ հավատար այնպես, ինչպես կհավատան ոմանք քո դպիրներին, թե դու քեզ հավատացող որդիքներուն տիրապես հրաման կուտաս, որ Ավետարանի աղքատ որդիներուն ձեռքեն հացը հափշտակեն, տուրք ճանչնան, կյանքեն զրկեն, եթե մեռնեն՝ այդ ևս զոհ և արդարություն համարին, միով բանիվ միշտ բռնավորության գավազանով ջախջախեն զիրենք» (ըստ երևույթին, Խրիմյանն ավելի բարձր կարծիք ուներ Գուրանի մասին, քան նրա բոլոր հետևորդները): Սակայն ողբի համար չէր գրել իր գույժը Խրիմյանը. նրա սիրտը լի էր ցասումով և զայրույթով: Դիմելով իր համաքաղաքացիներին, հեղինակը մեղադրում է նրանց անմռունչ և հնազանդ լինելու մեջ. ամեն ինչ ունի իր սահմանը, երբ դանակը հասնում է ոսկորին, պետք է ոտքի ցատկել: Երբ օրենքը և իշխանությունը չի պահպանում հպատակների կյանքը, ժողովուրդը իր ուժով պետք է դիմի ինքնապաշտպանության. «Դու գիտես, ով հավատարիմ ժողովուրդ հայոց, մարդիկ և ազգեր կան, որ քո այնչափ հավատարմությունդ կծաղրեն և կմեղադրեն զքեզ, երբ կտեսնեն, որ խիստ անմռունչ և անզգա կլինես հավատարմությանդ մեջ, մինչև անշունչ անբարբառ դիակ մը կդառնաս դու, այնպես որ պարկեշտությունդ կնշավակեն և կոխկրտելով կանցնին վերայեդ և դու չես իմանար»: Այս մտայնությունը առավել ուժեղ ընդգծվեց «Հայգույժ» հրապարակախոսական երկում, որը իր ուժով չի զիջում «Վանգույժին»: Այս երկրորդ Գույժը գրվեց ռուս-թուրքական պատերազմի ընթացքում կառավարության կողմից կազմակերպած քրդական բազմաթիվ ցեղերի ձեռքով կիրառված Բագրևանդի և Ալաշկերտի հայության բնաջնջման առիթով: Օգտագործելով մեծ քերթողահայր Խորենացու հայտնի ողբի ձևը, Խրիմյանը ողբում է, անիծում, շանթեր արձակում, մորմոքում բազմաթիվ սրատված, անթաղ մնացած անմեղ զոհերի համար: Նա բողոքում է Աստծուն, որ հայոց պատմությունը լի է ողբերով, ցանկություն հայտնում, որ ինքը լիներ վերջին ողբերգուն, որ ոչ մի թշնամու այլևս չհաջողվեր «հայոց անպահապան այգուն նոքաղ անել»: Բայց ողբի հետ միասին Խրիմյանը ուժ ու կորով, հույս ու հավատ է ներշնչում, բորբոքում ազատության շիջած հուրը, ցանկանում հայի երակներում նորից արթնացնել ազատության կայծերը, կոչ անում ողջ հայությանը Բագրևանդի հայոց նման «մատաղացու զառ» չդառնալ, ձեռք բերել ցուլի «խեթկիչ եղջյուր», ոգորել իրենց կոտորողների դեմ: Քրիստոնեական չարին չարով չհակառակվելու քարոզի փոխարեն, Խրիմյանի գրչի տակից հորդում են մարդկային արժանապատվությունը բարձր պահելու, դիմագրավելու, պայքարի կոչեր, որոնք պատերազմի ավարտից և Բեռլինի կոնգրեսից հետո արդեն ձևավորվեցին «երկաթե շերեփի» մտայնությամբ, ազգի փրկությունը և ազատությունը սեփական ուժերին ապավինելու գաղափարներով: Պատահական չէ, որ հետագայում ստեղծված բոլոր գաղտնի կազմակերպությունները, որոնք հետապնդում էին ազգային-ազատագրական նպատակներ, կապ էին հաստատում Խրիմյանի հետ, առաջնորդվում նրա խորհուրդներով:

Սեփական ուժերին ապավինելու, ինքնապաշտպանական մարտեր մղելու, մարդկային արժանապատվությունը բարձր պահելու նշանաբանով դաստիարակված նրա սաները Վարագա դպրոցում, Մշո Ս. Կարապետի ժառանգավորացում եղան այն սերունդը, որոնք դաստիարակեցին 80-ականների նոր հայտնվող հայդուկներին: Գարեգին Սրվանձտյանց, Արսեն Թոխմախյան, Մարկոս Նաթանյան, Մարգար Ամրոյան, Բղեյան եղբայրներ, Հակոբ սարկավագ և շատ ուրիշներ, այն անձնավորություններն էին, որոնք դաստիարակվելով իրենց ուսուցչի հեղափոխիչ շնչով, իրենք էլ հենց բորբոքեցին այն թեժ քուրաները, ուր թրծվեցին մեր ազատամարտի հերոսները: Պատահական չէ այն հանգամանքը, որ այդ հերոսների արծվաբույնը եղան հենց Տարոնն ու Վասպուրականը, այն վայրերը, ուր 1858-ից սկսած մինչ 1884-ը որոշ ընդմիջումներով իր գործունեությունը ծավալեց «Վասպուրականի արծիվը», «Տարոնի արծվիկի» ուսուցիչը, հոգևոր ծնողը: Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը հունի մեջ դնելու համար, կյանքի հրամայական պահանջով ստեղծված հայկական կուսակցությունները ևս իրենց խանձարուրային շրջանում ունեին Հայրիկի նման մի հոգատար ստնտու...

Խրիմյանի հայացքները պարզ պատկերացում էին տալիս դրանց այժմեականության, հավերժ կենսականության մասին: 170 տարվա հեռավորությունից մեզ է հասնում բարձրաթռիչ արծվի թևերի ալեբախումը, նա ձեռք է մեկնում մեզ, դառնում մեր ժամանակակիցը, քայլում մեզ հետ, օգնում ճիշտ ապրել հանուն մարդկային բարձր իդեալների, «վասն սուրբ հայրենյաց»:

ՍՏԱԼԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԶՈՀԵՐ. ՀԱՄԿ(Բ)Կ XVII ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ ՀԱՅ ՊԱՏՎԻՐԱԿՆԵՐԸ*

Հ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆ ՎԱՍԻԼԻ (1906—1942)։ Ծնվել է Ախուրյանի շրջանի Բայանդուր գյուղում, կուսակցության անդամ 1930 թվականից։ «Բայանդուր» կոլտնտեսության կուսբջջի քարտուղար, հարցաթերթիկ № 31։ Պատվիրակ Հայաստանի կոմկուսից։

Ավարտել է գյուղական յոթնամյա դպրոցը։ Ծառայել է հայկական դիվիզիայում, 1934—1936 թթ. եղել է Լենինականի քաղխորհրդի գյուղական հրահանգիչ, Հայաստանի կոմկուսի Լենինականի քաղկոմի անդամ։ Վերջին հարցաթերթիկը լրացվել է 1936 թ. հունիսի 19-ին։ 1941 թ. զորակոչվել է կարմիր բանակ։ Զոհվել է ռազմաճակատում 1942 թվականին։

ՄԻՐԶՈՅԱՆ ԼԵՎՈՆ ԵՍԱՅՈՒ (1898—1939)։ Ծնվել է Շուշի քաղաքում, կուսակցության անդամ 1917 թ. մարտից։ ՀամԿ(բ)Կ Ղազախական երկրկոմի առաջին քարտուղար (1933 .թ. հունվարից մինչև 1937 թ. ապրիլ)։ ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի անդամության թեկնածու, հարցաթերթիկ № 74։ Պատվիրակ Ղազախական կուսակցության կազմակերպությունից։

Կուսակցության Բաքվի ընդհատակյա կոմիտեի անդամ, Ադրբեջանի արհխորհրդի պատասխանատու քարտուղար, նախագահ, աշխատանքի ժողկոմ, 1922-ից մինչև 1926 թ.՝ Բաքվի կոմիտեի քարտուղար, 1926-ից մինչև 1929 թ.՝ Ադրբեջանի կոմկուսի Կենտկոմի և Բաքվի կոմիտեի առաջին քարտուղար, 1930-ից մինչև 1933 թ. հունվար՝ ՀամԿ(բ)Կ Պերմի օկրուգկոմի, Ուրալի մարզկոմի առաջին քարտուղար։ 1937 թ. ապրիլից մինչև 1938 թ.՝ Ղազախստանի կոմկուսի Կենտկոմի առաջին քարտուղար։ Եղել է ՀամԿ(բ)Կ X—XV համագումարների, XIV կոնֆերանսի պատվիրակ Ադրբեջանի կոմկուսից, XVI համագումարի պատվիրակ Ուրալի կազմակերպությունից։ XV և XVI համագումարներում ընտրվել է ՀամԿ(բԳԿ Կենտկոմի անդամության թեկնածու, XVII համագումարում՝ Կենտկոմի անդամ։ Եղել է համագումարների նախագահության կազմում։ Ադրբեջանի ԿԳԿ-ի, Անդրկովկասյան ԿԳԿ-ի, ԽՍՀՄ ԿԳԿ-ի անդամ։ Պարգևատրվել է Լենինի շքանշանով։ 1938 թվականին ազատվել է զբաղեցրած պաշտոնից։ 1939 թ. փետրվարի 26-ին գնդակահարվել։ Նույն օրն էլ գնդակահարված են եղել ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի անդամներ Ս. Վ. Կոսիորը, Պ. Պ. Պոստիշևը, Վ. Յա. Չուբարը։ 1956 թվականին արդարացվել է և վերականգնվել կուսակցության մեջ։ Նրա կործանման սկիզբը եղավ Ստալինի «քննադատությունը» 1937 թ. փետրվար-մարտյան պլենումում, որտեղ նա Ղազախական երկրամասում կադրային քաղաքականությունը անվանել էր «Միրզոյանի արտել»։ Նրա հետ զոհվեցին տասնյակ ուրիշ մարդիկ։

ՄԿՐՏՉՅԱՆ ՊԱՊԻԿ ԳՐԻԳՈՐԻ (1901—1937)։ Ծնվել է Զանգեզուրի գավառի Բռնակոթ գյուղում։ Կուսակցության անդամ 1917 թվականից։ Լուգանսկի երկաթուղային շրջանի քաղբաժնի պետ (1933 թ. հոկտեմբեր—1934 թ. նոյեմբեր)։ Դոնեցկի մարզկոմի անդամ, հարցաթերթիկ № 610։ Պատվիրակ Ուկրաինայի կոմկուսի Դոնեցկի մարզային կազմակերպությունից։

Ավարտել է գյուղական տարրական ուսումնարանը, Էջմիածնի Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի երկու դասարան։ Աշխատել է Դիլիջանի, Ախտայի, Երևանի կուսակցական կոմիտեներում։ 1925 թ. սեպտեմբերին ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմին կից կուսաշխատողների տարեկան դասընթացներն ավարտելուց հետո մինչև 1928 թ. մայիս աշխատել է Հայաստանում։ Եղել է Լոռի-Փամբակի գավկոմի առաջին քարտուղար, Հայաստանի Կ(բ)Կ Կենտկոմի կազմբաժնի վարիչ, ՀամԿ(բ)Կ Անդրերկրկոմի հրահանգիչ։ 1928 թ. սեպտեմբերից մինչև 1931 թ. սեպտեմբեր՝ Կոմինտերնի գործկոմին կից միջազգային լենինյան դպրոցի ունկնդիր, Կարմիր պրո-

* Սկիզբը տե՛ս «Լենինյան ուղիով», № 5:

ֆեսուրայի ինստիտուտի ունկնդիր, 1931 թ. հոկտեմբերից՝ Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի բաժնի վարիչ, քարտուղար, Լենինականի քաղկոմի առաջին քարտուղար։ 1933 թ. հոկտեմբերից մինչև 1937 թ. հոկտեմբեր աշխատել է ԽՍՀՄ հաղորդակցության ճանապարհների ժողկոմատի համակարգում՝ Լուգանսկի երկաթուղային շրջանի (Լուգանսկ), Դոնեցկի երկաթուղու (Կրասնի Լիման), Հարավ-արևմտյան երկաթուղու (Կիև) քաղբաժնի պետ։ 1935 թ. պարգևատրվել է Լենինի շքանշանով։ Հայաստանի կոմունիստական կուսակցությունից եղել է ՀամԿ(բ)Կ XIII և XV համագումարների պատվիրակ։ Որպես լրացում № 9643 անձնական գործի կա ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի ղեկավար կադրերի հաշվառման սեկտորի վարիչի օգնականի գրառումը. «Հարավ-արևմտյան երկաթուղու քաղբաժնի պետ։ Վտարված է կուսակցությունից, ինքնասպանություն է գործել»։ «Կազմացրել։ 1937 թ. նոյեմբերի 14»։ Նույն ստորագրությունը։

ՄՈՒՍԱՅԵԼՅԱՆ ԱՐՄԵՆ ՆԻԿՈԼԱՅԻ (1897—1938)։ Կուսակցության անդամ 1918 թ. փետրվարից։ Հյուսիս-կովկասյան երկրամասի Գեորգիևսկի շրջանի Սովետական ՄՏԿ-ի քաղբաժնի պետ, հարցաթերթիկ № 568։ 1927 թ. ավարտել է զինվորական ակադեմիան, 1932 թ. Կարմիր պրոֆեսուրայի ինստիտուտը «Համաշխարհային տնտեսություն» մասնագիտությամբ։ 1934 թ. ապրիլին պարգևատրվել է Լենինի շքանշանով։

ՕԳԱՆԵՍՈՎ ՆԻԿՈԼԱՅ ՍՏԵՓԱՆԻ (1894—1970)։ Ծնվել է Հայկական ԽՍՀ Մեղրու շրջանի Շվանիձոր գյուղում։ Կուսակցության անդամ 1913 թ. մայիսից։ Ընդունվել է ՌՍԴԲԿ Բաքվի կազմակերպության կողմից։ Պատվիրակ Ուզբեկստանի կոմկուսակցությունից։ Կոկանդի ՄՏԿ-ի քաղբաժնի պետ (1933 թ. հունվարից մինչև 1935 թ. հուլիս)։ Ուզբեկստանի կոմկուսի Կենտկոմի անդամ, հարցաթերթիկ № 440։

1913 թ. ավարտել է արհեստավորական դպրոցի երեք դասարան, կարմիր հրամանատարների Բաքվի հետևակային դպրոցը (1918 թ.), XI կարմիր բանակի հրամանատարական կազմի բարձրագույն դասընթացները (1919 թ.)։ Փետրվարյան հեղափոխությունից հետո՝ Արևմտյան ռազմաճակատի զինվորական կոմիտեի անդամ (Մինսկ), Հոկտեմբերյան հեղափոխության հաղթանակից հետո մինչև 1920 թ. ապրիլ ծառայել է կարմիր գվարդիայում և կարմիր բանակում։ Եղել է կուսակցության Բաքվի կոմիտեի մարտական դրուժինայի պետ, գումարտակի հրամանատար (Աստրախան), Ցարիցինի և Հյուսիս-կովկասյան ռազմաճակատներում՝ հատուկ հրաձգային գնդի հրամանատար, 11-րդ բանակի դիվիզիայի հրամանատար։ Պարգևատրվել է Մարտական կարմիր դրոշի շքանշանով։ 1920 թ. ապրիլից մինչև 1924 թ. մայիս՝ Բաքվի նահանգային կոմիսար։ 1924 թ. մայիսից մինչև 1933 թ. մարտը աշխատել և սովորել է Մոսկվայում։ Եղել է ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի հրահանգիչ, ԽՍՀՄ կենտվիճվարչության կոլեգիայի անդամ, ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի կուսկազմակերպիչ, ԽՍՀՄ արդյունաբերական ակադեմիայի շինարարական ֆակուլտետի ունկնդիր, Կույբիշևի անվան ռազմաինժեներական ակադեմիայի կոմիսար։ Եղել է Ուզբեկական ԽՍՀ Կոկանդի ՄՏԿ-ի քաղբաժնի պետ, որը ընդգրկում էր 157 բամբակացան կոլտնտեսություն։ ՄՏԿ-ների քաղբաժինները վերացվելուց հետո 1936 թ. հունիսից՝ ԽՍՀՄ հողժողկոմատի հիդրոտեխնիկական կառույցների նախագծման համամիութենական տրեստի դիրեկտոր։ Վեց ամիս շարունակ ղեկավարել է Հայաստանի հողային մարմինների վերստուգող բրիգադի աշխատանքները։ Մոսկվայի կազմակերպությունից ընտրվել է XIV համագումարի պատվիրակ, եղել է Ուզբեկստանի ԿԳԿ-ի անդամ։ Պարգևատրվել է Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանով։ 1937 թ. հունիսին ձերբակալվել է, վտարվել կուսակցությունից, արդարացվել է և վերականգնվել կուսակցության մեջ 1945 թ.։ 1954 թվականից անհատական կենսաթոշակառու։

ՍԱՂՈՅԱՆ ՊԵՏՐՈՍ ՀՈՎՍԵՓԻ (1902—1970)։ Ծնվել է Վրացական ԽՍՀ Ախալցխա քաղաքում։ Կուսակցության անդամ 1921 թվականից։ Ընդունվել է Վրաստանի կոմկուսի Ախալցխայի կազմակերպության կողմից։ ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի կուսկազմակերպիչ «Արտեմ» հանքահորում (ք. Շախտի), հարցաթերթիկ № 483։ Պատվիրակ Ազով-Սևծովյան երկրամասային կազմակերպությունից։

Եղել է կոմերիտմիության Ախալցխայի գավկոմի քարտուղար (1922 թ.)։ Արևելքի աշխատավորների կոմունիստական համալսարանում ուսումն ավարտելուց հետո (1923 թ. օգոստոս—1926 թ. հունիս) աշխատել է Բրյանսկի նահանգկոմում՝ հրահանգիչ, ինքնակրթության նահանգբյուրոյի նախագահ, նահանգկոմի հանդեսի խմբագիր, 1928-ից մինչև 1936 թ. հոկտեմբեր եղել է Հյուսիսային Կովկասում՝ կուսաշխատանքում Արմավիրի, Տիմոշևի և Տիխորեցկի շրջաններում։ 1932 թվականից աշխատել է Շախտի քաղաքում՝ կուսակցության քաղկոմի բաժնի վարիչ, ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի կուսկազմակերպիչ «Արտեմ» հանքում։ 1935-ից մինչև 1936 թ. հոկտեմբեր՝ ՀամԿ(բ)Կ Շախտիի քաղկոմի երկրորդ քարտուղար։ Հունիսին նրան հանձնվել է նոր նմուշի կուստոմս № 0986980։ 1936 թ. հոկտեմբերից եղել է ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմին կից կուսկազմակերպիչների բարձրագույն դպրոցի ունկնդիր։ 1937 թ. հունվարին ձերբակալվել է, վտարվել կուսակցությունից։ Մինչև 1944 թ. եղել է քաղբանտարկյալ Նորիլսկում։ 1944 թ. օգոստոսից աշխատել է Նորիլսկում

որպես մետալուրգշինի պետի օգնական, գիպսի գործարանի պետ, աղյուսաբլոկների գործարանի գլխավոր ինժեներ, շինարարական տեղամասի պետ։ 1954 թ. սեպտեմբերին ԽՍՀՄ Գերագույն դատարանի կողմից գործը կարճվել է, նա ազատ է արձակվել։ 1955 թ. հունվարից աշխատել է Ղազախական ԽՍՀ Պավլոդար քաղաքում։ ԽՄԿԿ Կենտկոմի ԿՎՀ-ի 1956 թ. նոյեմբերի 9-ի որոշմամբ վերականգնվել է կուսակցության մեջ։

ՍԱՐԿԻՍՈՎ (ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ) ՍԱՐԳԻՍ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆԻ (ԱՐՏԵՄԻ) (1898—1938)։ Կուսակցության անդամ 1917 թ. մարտից։ Կուսակցության շարքերն է ընդունվել ՌՍԴԲ(բ)Կ Շուշիի կազմակերպությունում։ Դոնեցկի մարզկոմի առաջին քարտուղար (1932 թ. սեպտեմբեր—1937 թ. մայիս), Ուկրաինայի Կ(բ)Կ Կենտկոմի քաղբյուրոյի անդամ, հարցաթերթիկ № 784։

Ծնվել է Շուշիում (ԼՂԻՄ), բանվորի ընտանիքում։ Ավարտել է Շուշիի հայկական ճեմարանի 7 դասարան, սովորել է Էջմիածնի Գևորգյան հոգևոր ճեմարանում։

Եղել է կուսակցության Շուշիի կոմիտեի քարտուղար, 1918 թ. վերջից աշխատել է Բաքվում, եղել է Բաքվի կոմիտեի նախագահության անդամ, «Իզվեստիա Բակսովետա» թերթի (հայերեն հրատարակության) խմբագիր, 1919 թ. դեկտեմբերից մինչև 1920 թ. մարտը՝ Բաքվի կոմիտեի նախագահ. մարտին ձերբակալվում է մուսավաթականների կողմից։ Խորհրդային իշխանության հաղթանակից հետո 1920 թ. մայիսից մինչև 1921 թ. հուլիս՝ Ադրբեջանի կոմկուսի Բաքվի կոմիտեի պատասխանատու քարտուղար։ 1921 թ. հոկտեմբերից մինչև 1925 թ. դեկտեմբեր աշխատել է Լենինգրադում՝ որպես երկրորդ քաղաքային և Մոսկվա-Նարվայի շրջկոմների պատասխանատու քարտուղար, ՌԿ(բ)Կ նահանգկոմի կազմբաժնի վարիչ։ ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ի 1926 թ. հունվարի 18-ի որոշմամբ նրան հայտարարվել է խիստ նկատողություն «Լենինգրադյան կազմակերպության վերնախավում ստեղծված խմբավորմանը մասնակցելու համար, որը նպատակ ուներ մինչև XIV համագումարը խարխլել կուսակցության Կենտկոմի հեղինակությունը և պայքար կազմակերպել Կենտկոմի դեմ, իսկ XIV համագումարից հետո դըժվարացնել համագումարի ընդունած որոշումների կենսագործումը»։ Ազատվել է աշխատանքից, գործուղվել Կենտկոմի տրամադրության տակ։ 1926 թ. փետրվարից մինչև 1927 թ. ապրիլ ղեկավարել է ՀամԿ(բ)Կ Հյուսիսային Կովկասի երկրկոմի մամուլի բաժինը (Դոնի Ռոստով)։ 1927 թ. ապրիլից մինչև 1928 թ. մայիսը չի աշխատել։ 1927 թ. հոկտեմբերին Ադրբեջանի կոմկուսի Կենտկոմի բյուրոյի որոշմամբ վտարվել է կուսակցությունից՝ «լենինգրադյան և միացյալ տրոցկիստական-զինովևական օպոզիցիային մասնակցելու համար»։ 1928 թ. նոյեմբերին ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի կողմից վերականգնվել է կուսակցության մեջ։ 1928 թ. մայիսից մինչև 1932 թ. սեպտեմբեր եղել է տնտեսական աշխատանքում՝ Վորոնեժի մարզսպառմիության նախագահի տեղակալ, մարզկոոպհացառի վարչության նախագահ, հացկենտրոնի կազմբյուրոյի նախագահ Մոսկվայում, ԽՍՀՄ ժողկոմխորհին կից Զագոտզեռնո համամիութենական միավորման պետ։ Եղել է կուսակցության Լենինգրադի քաղաքային և նահանգային կոմիտեների, ՀամԿ(բ)Կ Հյուսիսային Կովկասի երկրամասային կոմիտեի անդամ, ԽՍՀՄ և Ուկրաինական ԽՍՀ Կենտգործկոմների անդամ։ 1935 թ. դեկտեմբերի 20-ին պարգևատրվել է Լենինի շքանշանով։

Կուսակցության X համագումարի պատվիրակ է ընտրվել Ադրբեջանի կոմկուսակցությունից, XIII—XIV համագումարների պատվիրակ՝ Լենինգրադյան կազմակերպությունից, XVI համագումարի՝ ՀամԿ(բ)Կ Մոսկվայի կազմակերպությունից, XVII համագումարի պատվիրակ՝ Ուկրաինայի կոմկուսակցությունից։ XVII համագումարում ընտրվել է ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի անդամության թեկնածու։ Հինգ տարի ղեկավարել է կուսակցության Դոնեցկի մարզային կազմակերպությունը, եղել է Ուկրաինայի Կ(բ)Կ Կենտկոմի քաղբյուրոյի անդամ։ ԽՄԿԿ անդամի վերջին գրանցման բլանկը կազմվել է 1936 թ. սեպտեմբերի 28-ին։ Նրան հանձնված է եղել նոր նմուշի կուստոմս № 000097։

1937 թ. հունիսի 7-ին ձերբակալվել է, Դոնեցկի մարզկոմի պլենումի 1937 թ. հունիսի 8-ի որոշմամբ վտարվել է կուսակցության մարզկոմի բյուրոյի, պլենումի անդամությունից և կուսակցությունից որպես «ժողովրդի թշնամի»։ ԽՍՀՄ գերագույն դատարանի զինվորական կոլեգիայի 1937 թ. սեպտեմբերի 1-ի դատավճռով ճանաչվել է մեղավոր այն բանում, որ «1921 թվականից բաժանել է տրոցկիստական հայացքներ, իր հետագա հակահեղափոխական գործունեության մեջ, մինչև ձերբակալումը եղել է հակահեղափոխական, տրոցկիստական-զինովևյան տեռորիստական կազմակերպության ակտիվ մասնակից և տեռորիստներ Զինովևի, Եվդոկիմովի առաջադրանքով կապ է հաստատել Պյատակովի հետ, որի ցուցումով ղեկավարել է լայնորեն ճյուղավորված տեռորիստական կազմակերպությունը, որը ուղղված էր Դոնբասի ածխարդյունաբերության և գյուղատնտեսության մեջ վնասարարություն կազմակերպելու նպատակին»։ Դատապարտվել է գնդակահարության։ Սեպտեմբերի 2-ին դատավճիռը ի կատար է ածվել։ ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի 1937 թ. հոկտեմբերյան պլենումում վտարվել է Կենտկոմի կազմից (հետմահու)։

Քննության առնելով Սարկիսովի դատական գործի վերաբերյալ գլխավոր զինվորական դատախազի եզրակացությունը, ԽՍՀՄ գերագույն

դատարանի զինվորական կոլեգիան 1956 թվականին գտավ, որ Սարկիսովը «դատապարտված է եղել անհիմն» և լրիվ արդարացրել է նրան։ Գլխավոր զինվորական դատախազի եզրակացության և ԽՍՀՄ գերագույն դատարանի բնորոշման մեջ մատնանշվում է, որ «տվյալներ, որոնք վկայեն այն մասին, որ Ս. Ա. Սարկիսովը (Դանիելյանը) 1928 թվականին կուսակցության մեջ վերականգնվելուց հետո որևէ հակաժողովրդական գործունեություն է ունեցել, չկան»։ 1956 թ. օգոստոսին ԽՄԿԿ Կենտկոմին կից ԿՎՀ-ի որոշմամբ Սարգսին կուսակցության շարքերից վտարելու մասին Դոնեցկի մարզկոմի որոշումը չեղյալ է հայտարարված։

ՏԵՐ-ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ ՍԱՀԱԿ ՄԻՐԶԱՅԻ (1886—1937)։ Ծնվել է Շուշիում։ Կուսակցության անդամ 1902 թվականից։ Ընդունվել է ՌՍԴԲԿ Բաքվի կազմակերպության կողմից։ Հայկական ԽՍՀ ժողկոմխորհի նախագահ, Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի բյուրոյի անդամ (1928-ից մինչև 1935 թ. փետրվար), հարցաթերթիկ № 174։

Սովորել է Շուշիի ռեալական ուսումնարանում, աշխատել է Բաքվի նավթահանքերում, եղել է կուսակցության Բալախանիի և Բաքվի կոմիտեների անդամ, ձերբակալվել է։ Փետրվարյան հեղափոխությունից հետո եղել է Բաքվի խորհրդի նախագահության անդամ՝ բոլշևիկներից, Երկրամասային կենտրոնի անդամ, Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո՝ Բաքվի կոմունայի արտակարգ հանձնաժողովի նախագահ (1918 թ.), ՌԽՖՍՀ գլխնավթի կոլեգիայի անդամ (1918—1919), XIII կարմիր բանակի ռազմական խորհրդի անդամ, քաղբաժնի պետ (1920), Հայաստանի Հեղկոմի անդամ (1920—1921 թթ. սկիզբը)։ 1921 թվականից Հայկական ԽՍՀ-ի մշտական ներկայացուցիչ ՌԽՖՍՀ-ի ժողկոմխորհին կից, իսկ 1923-ից մինչև 1928 թ.՝ ԱԽՖՍՀ-ի մշտական ներկայացուցիչ ԽՍՀՄ ժողկոմխորհին կից։ Եղել է Անդրկովկասի տնտեսական խորհրդի նախագահ, Անդրերկրկոմի բյուրոյի անդամ, ՌԽՖՍՀ-ի Համառուսաստանյան ԿԳԿ-ի, Հայաստանի ԿԳԿ-ի, Անդրկովկասյան ԿԳԿ-ի, ԽՍՀՄ վեց գումարումների ԿԳԿ-ի անդամ, I—IV համագումարներում ընտրվել է Կենտգործկոմի նախագահության կազմում (1922—1927 թթ.)։

ՀամԿ(բ)Կ X—XVII համագումարների, XIV—XVII կոնֆերանսների պատվիրակ է ընտրվել Հայաստանի կոմկուսակցությունից։ Կյանքի թելը ողբերգականորեն կտրվել է 1937 թ. օգոստոսի 13-ին, հետմահու հայտարարվել է ժողովրդի թշնամի։ Արդարացվել է, վերականգնվել կուսակցության մեջ։

ԽԱՆՋՅԱՆ ԱՂԱՍԻ ՂԵՎՈՆԴԻ (1901—1936)։ Կուսակցության անդամ է 1917 թ. մարտից, ընդունվել է Երևանի կազմակերպության կողմից. Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի առաջին քարտուղար, ՀամԿ(բ)Կ Կենտրոնական վերստուգիչ հանձնաժողովի անդամ, հարցաթերթիկ № 310։

Ծնվել է Վանում, որտեղ ստացել է տարրական կրթությունը։ Ավարտել է Երևանի թեմական դպրոցը և էջմիածնի Գևորգյան հոգևոր ճեմարանը։ Երիտասարդ սոցիալիստ (կոմունիստ)— ինտերնացիոնալիստների «Սպարտակ» կազմակերպության կազմակերպիչներից մեկը, ՌԿԵՄ Անդրկովկասյան մարզային բյուրոյի անդամ (1919 թ.), ՌԿ(բ)Կ Երևանի կոմիտեի քարտուղար։ 1920 թ. հունիսից՝ Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի անդամ, խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո՝ կուսակցության Երևանի քաղաքային կոմիտեի քարտուղար (1920 թ. դեկտեմբեր— 1921 թ. հունիս)։ 1921 թ. հունիսից մինչև 1922 թ. հոկտեմբերը սովորել է Սվերդլովի անվան կոմունիստական համալսարանում, 1922 թ. հոկտեմբերից մինչև 1929 թ. սեպտեմբեր աշխատել է Լենինգրադում։ Եղել է ՀամԿ(բ)Կ Վիբորգի շրջկոմի պրոպագանդայի բաժնի վարիչ, Մոսկվա-Նարվայի շրջկոմի կազմբաժնի վարիչ։ 1929 թ. սեպտեմբերից մինչև 1930 թ. մայիս՝ Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի երկրորդ, 1930 թ. մայիսից մինչև 1936 թ. հունիս՝ առաջին քարտուղար։ 1934 թ. հունվարից միաժամանակ կուսակցության Երևանի քաղկոմի առաջին քարտուղար։ Եղել է Լենինգրադի քաղկոմի և նահանգկոմի անդամ, ՀամԿ(բ)Կ Անդրերկրկոմի բյուրոյի անդամ, Հայաստանի ԿԳԿ-ի, Անդրկովկասի ԿԳԿ-ի, ԽՍՀՄ երեք գումարումների ԿԳԿ-ի անդամ։ XV համագումարի պատվիրակ է ընտրվել Լենինգրադի կազմակերպությունից, XVI—XVII համագումարների պատվիրակ՝ Հայաստանի կոմկուսակցությունից։ XVI և XVII համագումարներում ընտրվել է ՀամԿ(բ)Կ Կենտրոնական վերստուգիչ հանձնաժողովի անդամ։ 1935 թ. պարգևատրվել է Լենինի շքանշանով։

Կյանքի թելը ողբերգականորեն կտրվեց 1936 թ. հունիսի 9-ին. Անդրերկրկոմի բյուրոյի նիստից հետո դարձավ Բերիայի զոհը։ 1936 թ. հուլիսի 10-ին Անդրկովկասյան երկրկոմի բյուրոյի բոլոր անդամների (նրանք 16 հոգի էին) կողմից ստորագրված նամակում, Ստալինին հաղորդելով «նացիոնալիստական, դաշնակցական և հակահեղափոխական տրոցկիստական տարրերի դեմ մղվող պայքարի հարցերում Խանջյանի թույլ տված սխալների մասին», Անդրերկրկոմը ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմին խնդրում էր. «1) գործուղել Կենտկոմի ներկայացուցչին՝ ընկ. Խանջյանի ինքնասպանության բոլոր հանգամանքները հետաքննելու համար. 2) թույլ տալ ընկ. Խանջյանի թաղումը կատարել հուլիսի 12-ին Երևան քաղաքում. 3) Անդրերկրկոմին թույլ տալ ընկ. Խանջյանի մահվան մասին հրապարակել հետևյալ տեքստը (տեքստը կա)»։

Ստալինի պատասխանը եղել է կարճ ու կտրուկ. «ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմը մտադիր չէ իր ներկայացուցչին ուղարկել Խանջյանի ինքնասպանության հանգամանքները քննելու համար, քանի որ այդ հանգամանքը միանգամայն պարզ է։ Մնացած հարցերում Կենտկոմը համաձայն է Անդրերկրկոմի առաջարկություններին»։ Բերիայի շրջապատում Ստալինի հեռագիրը բնութագրվում էր որպես «խոր իմաստ» ունեցող փաստաթուղթ, որպես ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի «քաղաքական գնահատական» Խանջյանի գործունեությանը։ Խանջյանի մահվան մասին ծանուցման մեջ, որը հունիսի 11-ին հրապարակվել էր Թիֆլիսում և Երևանում, «ինքնասպանության» ակտը գիտվել էր որպես «փոքրոգության դրսևորում»։ Հետմահու հայտարարվել է ժողովրդի թշնամի։ ԽՍՀՄ գլխավոր դատախազ Ռուդենկոյի պաշտոնական տեղեկանքում, որը 1956 թ. հունվարի 13-ին հասցեագրված էր ԽՄԿԿ Կենտկոմի նախագահությանը, ասված է. «ժողովրդի թշնամի Բերիայի և մյուս դավադիրների մեղադրական գործում տվյալներ կան, որ դավադիրները հաշվեհարդար են տեսել Խանջյանի նկատմամբ»։ Ռուդենկոն ներկայացրել է առաջարկություն՝ հակախորհրդային գործունեության մեջ Խանջյանի նկատմամբ մեղադրանքը ճանաչել չհիմնավորված։ ԽՄԿԿ Կենտկոմի նախագահության 1956 թ. հունվարի 17-ի որոշմամբ (արձանագրություն № 182) Խանջյանը արդարացվել էր։ Ն. Խրուշչովի ստորագրած փաստաթղթում ասված է. «Ընդունել գլխավոր դատախազ ընկ. Ռուդենկոյի առաջարկությունները, որոնք շարադրված են 1956 թ. հունվարի 13-ի № 9 գրության մեջ։ Ընկ. Ռուդենկոյի գրությունը ուղարկել Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմ»։ Մինչ այդ արդարացվել էին Խանջյանի «գործով» դատապարտված 76 մարդ։

ԽԱԽԱՆՅԱՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԴԱՎԻԴԻ (1895—1937)։ Կուսակցության անդամ 1917 թ. մարտից։ Կորպուսի հրամանատար, Ուկրաինական զինվորական օկրուգի քաղվարչության պետ։ Ուկրաինայի կոմկուսի Կենտկոմի կազմբյուրոյի անդամ, Խարկովի մարզկոմի բյուրոյի անդամ (1930 թ. հունվար— 1934 թ. հունվար), հարցաթերթիկ № 418։

Ծնվել է Թիֆլիսի նահանգի Ռուիսի գյուղում, ուսուցչի ընտանիքում, ավարտել է Թիֆլիսի 3-րդ արական գիմնազիան, ընդունվել է Մոսկվայի համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետ, ավարտել է պրապորշչիկների դպրոցը։ Վիտեբսկի նահանգից (Գորոդոկ քաղաք) եղել է խորհուրդների II համագումարի պատվիրակ, Դվինսկում ընտրվել է 5-րդ բանակի բանակային գործկոմի նախագահի տեղակալ։ 1918 թ. փետրվարին մտել է կարմիր բանակի շարքերը, եղել է Պսկովի հրաձգային դիվիզիայի զինկոմ, 5-րդ բանակի օպերատիվ բաժնի պետի օգնական, Սիմբիրսկյան բրիգադի հրամանատար, 27-րդ դիվիզիայի պետի օգնական։

Քաղաքացիական պատերազմի տարիներին պարգևատրվել է Մարտական կարմիր դրոշի երեք շքանշանով, հեղափոխական պատվավոր զենքով (շքանշանով)։ Կռվել է Օմսկի, Վարշավայի, Բելոստոկի մոտ մղված մարտերում։ 1921 թ. նոյեմբերից եղել է զանազան հրամանատարական պաշտոններում, զինվորական ակադեմիական դասընթացների ունկնդիր։ 1925 թ. հունվարից «Վիստրել» դասընթացների պետ և զինկոմ (1925—1927 թթ.), 19-րդ հրաձգային կորպուսի հրամանատար (1928 թ.), 1930 թ. հունվարից մինչև 1934 թ. հունվար՝ Ուկրաինական զինվորական օկրուգի քաղվարչության պետ։ XVII համագումարից հետո՝ խորհրդային վերահսկողության հանձնաժողովի զինվորական խմբի ղեկավար։ Եղել է ՀամԿ(բ)Կ Մոսկվայի մարզային, Հեռավորարևելյան երկրամասային կոմիտեների բյուրոյի անդամ, Ուկրաինայի Կ(բ)Կ Խարկովի մարզկոմի, Կենտկոմի կազմբյուրոյի անդամ, ՌԽՖՍՀ Համառուսաստանյան ԿԳԿ-ի, ԽՍՀՄ երկու գումարումների ԿԳԿ-ի անդամ։ Կուսակցության XIV համագումարի պատվիրակ է ընտրվել Մոսկվայի կազմակերպությունից, XV համագումարի և XVI կոնֆերանսի պատվիրակ՝ ՀամԿ(բ)Կ Հեռավորարևելյան կազմակերպությունից, XVI և XVII համագումարների և XVII կոնֆերանսի պատվիրակ՝ Ուկրաինայի կոմկուսի Խարկովի կազմակերպությունից։ XVII համագումարում ընտրվել է խորհրդային վերահսկողության հանձնաժողովի կազմում։ Գրանցման վերջին բլանկը կազմվել է հունիսի 9-ին։ 1936 թ. հունիսի 15-ին Մոսկվա քաղաքի ՀամԿ(բ)Կ Սվերդլովսկի շրջկոմի կողմից նրան հանձնվել է նոր նմուշի կուստոմս № 1197335։

ԽԻՏԱՐՈՎ ՌԱՖԱՅԵԼ ՄՈՎՍԵՍԻ (1902—1939)։ Կուսակցության անդամ 1919 թվականից։ Ընդունվել է ՌԿ(բ)Կ Թիֆլիսի կազմակերպության կողմից։ Ստալինյան (Նովոկուզնեցկ) քաղկոմի առաջին քարտուղար, ՀամԿ(բ)Կ Արևմտասիբիրյան երկրկոմի անդամ, հարցաթերթիկ № 108։

Ծնվել է Թիֆլիսի նահանգի Թիոնեթի գյուղում, առևտրականի ընտանիքում։ 1919 թվականին ոսկե մեդալով ավարտել է Թիֆլիսի առաջին արական գիմնազիան։ 1916 թ. աշնանը դառնում է այն խմբակի անդամ, որը միավորել էր Թիֆլիսի հայազգի աշակերտներին և նպատակ ուներ աջակցել թուրքական բռնապետությունից արևմտահայերի ազատագրմանը, ինչպես նաև զարգացնել ազգային մշակույթը։ Խմբակի անդամներն ուսումնասիրում էին հայոց լեզու, գրականություն, պատմություն։ Հոկտեմբերյան հեղափոխության հաղթանակից հետո դարձավ երիտասարդ սոցիալիստների «Սպարտակ» կազմակերպության ակտիվ ան-

դամ։ 1920 թ. սկզբին ընտրվել է կոմերիտմիության Թիֆլիսի (ընդհատակյա) քաղկոմի նախագահ, օգոստոսին ձերբակալվել է և որպես «այլազգի» արտաքսվել Վրաստանից։ 1920 թ. նոյեմբերից մինչև 1921 թ. մարտը աշխատել է Գերմանիայում՝ Ռուրում որպես հանքափոր։ 1921 թ. ապրիլից մինչև սեպտեմբեր աշխատել է Կովկասում, եղել է Վրաստանի կոմերիտմիության Թիֆլիսի կոմիտեի պրոպագանդայի բաժնի վարիչ, ՌԿԵՄ Կովկասյան երկրկոմի անդամ։ Կովկասյան բյուրոյի կողմից աշխատանքի է գործուղվել Հայաստան։ 1921 թ. նոյեմբերից երիտասարդության Կոմինտերնի գործկոմի երաշխավորությամբ աշխատել է Գերմանիայում, մինչև 1923 թ. մարտ ամիսը եղել է Ռուրի և Հռենոսյան մարզերի կոմերիտմիության կոմիտեների քարտուղար, 1923 թ. մարտից մինչև 1925 թ. մայիս՝ Գերմանիայի կոմերիտմիության Կենտկոմի կազմակերպական հարցերի գծով քարտուղար։ Գերմանիայի պատվավոր կոմերիտական է։ 1925 թ. մայիսից մինչև 1931 թ. փետրվար աշխատել է Երիտասարդության կոմունիստական ինտերնացիոնալի գործկոմում։ 1927 թ. ապրիլից մինչև նոյեմբեր աշխատել է Չինաստանում որպես ԵԿԻ-ի գործկոմի ներկայացուցիչ չինական կոմերիտմիությունում։ 1928 թ. սկզբից եղել է ռուսական պատվիրակության նախագահ՝ գործկոմում, V կոնգրեսում (1928 թ. հուլիս) ընտրվել է ԵԿԻ-ի գործկոմի գլխավոր քարտուղար, «ԿԻՄ» հանդեսի պատասխանատու խմբագիր, VIII և IX համագումարներում՝ ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմի բյուրոյի անդամ (1928—1931), Կոմինտերնի VI կոնգրեսում (1928 թ. հուլիս)՝ Կոմինտերնի գործկոմի նախագահության և քաղաքական քարտուղարության անդամ (1928—1935)։ 1931 թվականից եղել է կուսակցական աշխատանքում՝ ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ում (խորհրդային հիմնարկների զտման լիազոր), Սիբիրում և Ուրալում։ Եղել է ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի կուսկազմակերպիչ Կուզնեցկի մետալուրգիական կոմբինատի շինարարությունում, Ստալինյան քաղկոմի առաջին քարտուղար (1931 թ. հունիս— 1935 թ. հունվար), Մագնիտոգորսկի քաղաքային և օկրուգային կոմիտեների առաջին քարտուղար (1935 թ. փետրվար— 1937 թ. հուլիս), Չելյաբինսկի մարզային կոմիտեի երկրորդ քարտուղար։ Մինչև ձերբակալությունը (1937 թ. նոյեմբերի 11), Ռինդինի ձերբակալությունից հետո կատարում էր մարզկոմի առաջին քարտուղարի պարտականությունները։ Կուսակցության XV, XVI համագումարների, XV, XVI կոնֆերանսների պատվիրակ է ընտրվել Կոմինտերնի գործկոմից, XVII համագումարի և XVII կուսկոնֆերանսի պատվիրակ՝ Արևմտասիբիրյան երկրամասային կազմակերպությունից։ Բոլոր համաժողովներում էլ հանդես է եկել ճառերով (XV կոնֆերանսում կատարում էր Թարգմանչի պարտականություններ)։ Ճառով հանդես է եկել նաև Խորհրդային Միության ստախանովականների առաջին համագումարում (1935 թ. դեկտեմբեր)։ XVI համագումարում ընտրվել է ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ի անդամ։ 1934 թ. դեկտեմբերին պարգևատրվել է Լենինի շքանշանով։ 1936 թ. հուլիսի 4-ին նրան է հանձնվել նոր նմուշի № 0895743 կուստոմս։ Ստորագրությունը՝ Ռինդին։ Կուսակցությունից վտարվել է Չելյաբինսկի մարզկոմի կողմից 1937 թ. նոյեմբերի 11-ին հարցման կարգով։ Արդարացվել է, վերականգնվել կուսակցության մեջ։ ԽՄԿԿ Կենտկոմին կից ԿՎՀ-ի 1955 թ. նոյեմբերի 3-ի որոշումը (արձանագրություն № 762, թ. 9) հակիրճ է. «Չեղյալ հայտարարել ՀամԿ(բ)Կ Չելյաբինսկի մարզկոմի 1937 թ. նոյեմբերի 11-ի որոշումը Ռ. Մ. Խիտարովին ԽՄԿԿ անդամությունից վտարելու մասին։ ԿՎՀ-ի նախագահի տեղակալ Կոմարով»։

ՇԱԴՈՒՆՑ ՍՈՒՐԵՆ ԿՈՆՍՏԱՆՏԻՆԻ (1898—1938)։ Կուսակցության անդամ 1917 թ. մարտից. ընդունվել է ՌԿ(բ)Կ Շուշիի կազմակերպության կողմից, ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի Միջինասիական բյուրոյի քարտուղար (1933—1934 թթ. փետրվար), հարցաթերթիկ № 149։ Պատվիրակ Ուզբեկստանի կուսակցական կազմակերպությունից։

Ծնվել է Կարյագինի գավառի Ջաբրայիլ գյուղում (Ադրբեջանական ԽՍՀ)։ Ավարտել է Շուշիի ռեալական դպրոցը։ Եղել է Շուշիի հայ աշակերտական «Միրաժ» կազմակերպության կազմակերպիչներից մեկը. այդ կազմակերպությունը դարձավ քաղաքային կուսակցական կազմակերպության կորիզը։ Եղել է շրջանային կուսկազմակերպիչ Լեռնային Ղարաբաղի Դիզակի շրջանում։ Ադրբեջանում խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո Ադրբեջանի կոմկուսի Կենտկոմի լիազոր՝ Գյանջայի գավառում։ 1921 թ. օգոստոսից մինչև 1928 թվականը աշխատել է Հայաստանի և Անդրկովկասի խորհրդային և կուսակցական մարմիններում։ Եղել է կուսակցության Երևանի քաղկոմի քարտուղար, Հայաստանի հողագործության ժողկոմի տեղակալ, ԱԽՖՍՀ ջրային տնտեսության վարչության պետ։ 1928—1931 թթ. աշխատել է ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի ապարատում, 1931-ից մինչև 1934 թ. հունվար՝ Տաշքենդում։

Եղել է Միջին Ասիայի բամբակի միավորման վարչության պետ, ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի Միջինասիական բյուրոյի քարտուղար։ XVII համագումարից հետո, որտեղ ընտրվել էր ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ի անդամ, աշխատել է որպես ԿՎՀ-ի լիազոր Ազով-Սևծովյան երկրամասում։ 1934 թ. նոյեմբերից մինչև 1936 թ. դեկտեմբեր՝ Տաջիկստանի կոմկուսի Կենտկոմի առաջին քարտուղար, 1936 թ. դեկտեմբերից մինչև 1937 թ. հոկտեմբեր՝ ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ի ֆինանսա-բանկային խմբի ղեկավար։ ՀամԿ(բ)Կ XI և XV համագումարների պատվիրակ էր ընտրվել Հայաստանի կոմկուսակցությունից, XVI և XVII կոնֆերանսների պատվիրակ՝ Մոսկվայի կազմակերպությունից. 1936 թվականին պարգևատրվել է Լենինի շքանշանով։ 1936 թվականին նրան հանձնվել է նոր նմուշի № 0000133 կուստոմս։ 1937 թ. նոյեմբերի 5-ին ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմին կից կուսվերահսկողության հանձնաժողովի բյուրոն նրան վտարել է կուսակցությունից, մեղադրանք ներկայացնելով այն մասին, որ նա եղել է տրոցկիստական օպոզիցիայի մասնակից և 1923 ու 1925 թթ. տրոցկիստական ելույթներ է ունեցել Երևանի կուսակտիվի ժողովում և, լինելով Տաջիկստանի Կ(բ)Կ Կենտկոմի քարտուղար, ուղղակի հովանավորություն է ցուցաբերել տրոցկիստների նկատմամբ, նրանց ղեկավար աշխատանքի ընդունելով Կենտկոմի ապարատում։ Որոշման ընդունման համար իբրև հիմք էր ծառայել Տաջիկստանի Կ(բ)Կ III համագումարի որոշումը (1937 թ.)։

ԽՍՀՄ գերագույն դատարանի զինվորական կոլեգիան 1938 թ. ապրիլի 21-ին ՌԽՖՍՀ ՔՕ 58—7, 58—8, 58—11 հոդվածների հիման վրա Շադունցին դատապարտել է պատժի առավելագույն չափի՝ գնդակահարության։ Մեղավոր է ճանաչվել այն բանում, որ եղել է հակախորհրդային, տրոցկիստական, դիվերսիոն-տեռորիստական կազմակերպության ղեկավարներից մեկը։ ԽՍՀՄ գերագույն դատարանի զինվորական կոլեգիայի 1956 թ. սեպտեմբերի 29-ի որոշմամբ գործը կարճվել է հանցակազմի բացակայության պատճառով։ 1962 թ. ապրիլի 28-ին վերականգնվել է կուսակցության մեջ։ ԽՄԿԿ Կենտկոմին կից ԿՎՀ-ի որոշումն է (արձանագրություն № 436, կետ 16). «Ս. Կ. Շադունցին արդարացնել կուսակցական տեսակետից (հետմահու)։ ԽՄԿԿ Կենտկոմին կից ժողովրդական վերահսկողության կոմիտեի նախագահ Ն. Շվերնիկ»։

ՇԱԽԳԻԼԴՅԱՆ (ՇԱԽ-ԳԻԼԴՅԱՆ) ՎԱՀԱՆ (ՎԱՍԻԼԻ) ՓԻՐՈՒՄԻ (ՊԵՏՐՈՍԻ) (1901—1939)։ Ծնվել է Շուշիում։ Կուսակցության անդամ 1917 թ. փետրվարից։ Պերմի երկաթուղու քաղբաժնի պետ, ՀամԿ(բ)Կ Սվերդլովսկի մարզկոմի բյուրոյի անդամ, հարցաթերթիկ № 660։ Պատվիրակ Սվերդլովսկի կուսակցական կազմակերպությունից։

Ավարտել է Շուշիի քաղաքային ուսումնարանը։ Մինչև 1920 թ. եղել է կուսակցական ընդհատակյա աշխատանքում՝ Շուշիում, Գյանջայում, Երևանում։ Եղել է Երևանի կոմիտեի նախագահ, երկու անգամ ձերբակալվել է, առաջին անգամ Գյանջայում՝ թուրքերի կողմից 1918 թ.։ Նրանց հեռանալուց հետո փախել է բանտից։ 1920 թ. դեկտեմբերից մինչև 1921 թ. օգոստոս՝ Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի կազմբաժնի վարիչ։ 1921 թ. օգոստոսից մինչև 1923 թ. հոկտեմբեր սովորել է Սվերդլովի անվան կոմունիստական համալսարանում, միաժամանակ եղել է համալսարանի կուսկոլեկտիվի քարտուղար։ Ուսումնառությունից հետո աշխատել է Մոսկվայում, Ցարիցինում, Ուրալում։ Եղել է Մոսկվա քաղաքի Կրասնոպրեսնենսկի շրջկոմի կազմբաժնի վարիչ, երկրորդ քարտուղար (մինչև 1925 թ.), Ցարիցինի քաղշրջկոմի առաջին քարտուղար, նահանգային կոմիտեի բաժնի վարիչ, առաջին քարտուղարի պաշտոնակատար (1925 թ. նոյեմբերից մինչև 1928 թ. հուլիս), Ուրալի մարզկոմի պատասխանատու հրահանգիչ, Վերխնեկամսկի (Սոլիկամսկ) օկրուգային, Բերեզնիկովսկի շրջկոմի առաջին քարտուղար (1928 թ. հունիսից մինչև 1933 թ. սեպտեմբեր)։ 1933 թ. սեպտեմբերից մինչև 1937 թ. հունիս աշխատել է ԽՍՀՄ հաղորդակցության ճանապարհների ժողկոմատի համակարգում որպես Պերմի երկաթուղու քաղբաժնի վարչության պետ (Սվերդլովսկ)։ Եղել է Շուշիի քաղկոմի անդամ (1917—1918 թթ.), Հայաստանի Կ(բ)Կ Կենտկոմի անդամ (1920—1921 թթ.), Մոսկվա քաղաքի Կրասնոպրեսնենսկի շրջկոմի (1922—1925 թթ.), Ցարիցինի նահանգկոմի բյուրոյի անդամ (1925—1928 թթ.), ՀամԿ(բ)Կ Ուրալի և Սվերդլովսկի մարզկոմների բյուրոյի անդամ (1928—1937 թթ.), մարզգործկոմի նախագահության անդամ, ԽՍՀՄ ԿԳԿ-ի անդամ։ 1933 թվականին պարգևատրվել է Լենինի շքանշանով, 1936 թ. ապրիլի 5-ին՝ Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանով։ Կուսակցության XIV, XV համագումարների, XIV, XV կոնֆերանսների պատգամավոր է ընտրվել Ցարիցինի կազմակերպությունից, XVI համագումարի և XVI, XVII կոնֆերանսների պատգամավոր՝ Ուրալի կազմակերպությունից։ XVII համագումարում եղել է հաշվիչ հանձնաժողովի կազմում, քվեատուփ № 1։ Գրանցման վերջին թերթիկը կազմվել է 1936 թ. հունիսի 1-ին։ Նրան հանձնվել է նոր նմուշի № 0953000 կուստոմս։ 1937 թ. հունիսի 1-ին ազատվել է զբաղեցրած պաշտոնից, ուղարկվել է ՀԾԺԿ-ի տրամադրության տակ։ «№ 9082 անձնական գործի» հարցաթերթիկի վերջին գրառումն է. «Հանված է հաշվառումից։ 1939 թ. հունվարի 25»։

ՊԱՏՎԻՐԱԿՆԵՐ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ՁԱՅՆՈՎ

ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ ԽՈՐԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆԻ (1900—1938)։ Ծնվել է Նախիջևանում։ Կուսակցության անդամ 1919 թվականից։ Հայկական № 76 հրաձգային դիվիզիայի քաղբաժնի պետ, բրիգադային կոմիսար, Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի անդամ, հարցաթերթիկ № 13։ Պատգամավոր Հայաստանի կոմկուսակցությունից։

Ավարտել է առևտրական դպրոց։ 1918—
1920 թթ. ծառայել է կարմիր բանակի ջոկատ-
ներում՝ Միջին Ասիայում, եղել է Ամու-Դար-
յայի նավատորմիղի նավաստի Չարջուի քա-
ղաքում, Կարա-Կուրգանի շրջզինկոմիսարիատի
ագիտատոր։ 1920 թ. դեկտեմբերից ծառայել է
կարմիր բանակում՝ Հայաստանում, եղել է բրի-
գադի զինկոմի քարտուղար, դիվիզիայի քաղ-
բաժնի պետի տեղակալ, 1930 թ. մայիսից
մինչև 1933 թ. մայիս՝ Կովկասյան կարմիր բա-
նակի քաղբաժնի պետի տեղակալ, 1933 թ. մա-
յիսից՝ Հայկական դիվիզիայի քաղբաժնի պետ։
Եղել է Երևանի գավկոմի բյուրոյի, Թիֆլի-
սի օկրուգկոմի բյուրոյի անդամ, Թիֆլիսի Ստա-
լինյան շրջկոմի բյուրոյի անդամ, Հայաստա-
նի ԿԳԿ-ի, Անդրկ. ԿԳԿ-ի անդամ։ 1937 թ. հու-
նիսի 16-ին № 76 դիվիզիայի կուսհանձնաժո-
ղովի և հունիսի 20-ին՝ Անդրկովկասյան զինվո-
րական օկրուգի կուսհանձնաժողովի կողմից
վտարվել է կուսակցությունից։ 1938 թ. հուն-
վարի 29-ին Վրացական ԽՍՀ ՆԳԺԿ-ին կից
եռյակի դատավճռից անմիջապես հետո գըն-
դակահարվել է։ Մեղավոր էր ճանաչվել այն
բանում, որ եղել է հակահեղափոխական, զին-
վորական, տրոցկիստական, դիվերսիոն-վնա-
սարարական կազմակերպության մասնակից,
որը իրականացրել էր Ս. Կիրովի սպանությու-
նը և հետագայում տեռորիստական ակտեր էր
նախապատրաստել ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի և
խորհրդային իշխանության ղեկավարների դեմ,
ինչպես նաև նախապատրաստել զինված հեղա-
շրջում երկրում, Հայաստանի անջատում
ԽՍՀՄ-ից։ Մեղադրվում էր այն բանում, որ
անձամբ հակահեղափոխական կազմակերպու-
թյան մեջ էր ներգրավել դիվիզիայի հրամա-
նատարական և քաղաքական կազմից զգալի
թվով մարդկանց։ Անդրկովկասյան զինվորական
օկրուգի զինվորական տրիբունալի 1955 թ.
հոկտեմբերի 22-ի որոշմամբ եռյակի որոշումը
չեղյալ է հայտարարված։ 1988 թ. հուլիսի 7-ին
վերականգնված է կուսակցության մեջ։

ԱՎԱԿՈՎ ԱՐՄԵՆ ՄԿՐՏՉԻ (ՆԻԿԻՏԻՉ) (1896—
)։ Կուսակցության անդամ 1920 թ. մա-
յիսից։ Ընդունվել է ՌԿ(բ)Կ Կրասնոդարի կազ-
մակերպության կողմից, պատվիրակ ՀամԿ(բ)Կ
Ազով-Սևծովյան երկրամասային կազմակեր-
պությունից, հարցաթերթիկ № 573, Շախտիի
քաղխորհրդի գործկոմի նախագահ (Ռոստովի
մարզ)։

Ծնվել է Սալմաստ գավառում (Պարսկաս-
տան), բեռնակիր բանվորի ընտանիքում։ 1915
թ. ավարտել է Թիֆլիսի յոթնամյա ռեալական
ուսումնարանը, 1917 թ. դեկտեմբերից մինչև
1918 թ. մայիս եղել է զրահագնացքի կումար-
տիկ Տուապսե-Ռոստով գծում։ 1919 թ. հոկ-
տեմբերից աշխատել է Կրասնոդարի երկրամա-
սում, եղել է Ուստ-Լաբինսկայա կայարանի
կուսբջջի քարտուղար, ՌԿ(բ)Կ Կրասնոդարի
կոմիտեի հրահանգիչ, Սևծովյան օկրուգկոմի
հրահանգիչ։ 1925 թ. օգոստոսից մինչև 1926 թ.
հունիս սովորել է ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմին կից
գավառային կուսաշխատողների դասընթացնե-
րում։ Ուսումն ավարտելուց հետո նորից Հյու-
սիսային Կովկասում է. աշխատել է որպես
ծխախոտագործների սևծովյան օկրուգային
միության վարչության նախագահ (1926 թ. հու-
նիս—1928 թ. մայիս), ՀամԿ(բ)Կ Մայկոպի օկ-
րուգային կազմակերպության Հայկական շըրջ-
կոմի պատասխանատու քարտուղար (1928 թ.
դեկտեմբեր— 1930 թ. օգոստոս), Լաբինսկի
շրջկոմի (1930 թ. օգոստոս— 1931 թ. օգոս-
տոս), Շախտիի շրջկոմի (1931 թ. օգոստոս—
1932 թ. հուլիս) կազմբաժինների վարիչ, Շախ-
տիի քաղխորհրդի գործկոմի նախագահ։

Ընտրվել է ՀամԿ(բ)Կ Նովոռոսիյսկի, Մայ-
կոպի օկրուգկոմների անդամ, ՀամԿ(բ)Կ Մայ-
կոպի օկրուգային վերահսկիչ հանձնաժողովի
նախագահության անդամ։

Սևծովյան օկրուգի Նովոռոսիյսկ քաղաքի 2-
րդ շրջկոմի կողմից տրված 1926 թվականի
նմուշի № 0280571 կուստոմսը մարվել է
ՀամԿ(բ)Կ Ազով-Սևծովյան վերահսկիչ հանձ-
նաժողովի կողմից 1934 թ. դեկտեմբերի 11-ին
«որպես ղսման հանձնաժողովի կողմից վտար-
վածի»։ Կուսակցությունից վտարվել է Շախտիի
քաղկոմի բյուրոյի 1934 թ. հուլիսի 2-ի որոշ-
ման համաձայն։

ՀԱՆԵՍՕՂԼՅԱՆ ԳԵՎՈՐԳ ՍԱՐԻԲԵԿԻ (1890—
1937)։ Ծնվել է Ալեքսանդրապոլում (Լենինա-
կան), կուսակցության անդամ 1917 թ. հունի-
սից։ Հայաստանի արհխորհրդի նախագահ, Հա-
յաստանի կոմկուսի Կենտկոմի բյուրոյի անդամ։
Հարցաթերթիկ № 174։

Ավարտել է եկեղեցական հոգևոր դպրոցը Ա-
լեքսանդրապոլում, աշխատել է տպարաննե-
րում որպես գրաշար։ 1908—1912 թթ. եղել է
դաշնակցություն կուսակցության անդամ, 1919
թվականին եղել է ՌԿ(բ)Կ Ալեքսանդրա-
պոլի կոմիտեի աշխատող։ Հայաստանում խոր-
հըրդային իշխանության հաստատումից հետո
եղել է Հայաստանի արհմիությունների կազմ-
բյուրոյի պատասխանատու քարտուղար, Լենի-
նականի քաղաքային և գավառային խորհուրդ-
ների գործկոմների նախագահ, կուսակցության
քաղկոմի նախագահ (մինչև 1928 թ.), Երևանի
օկրուգային խորհրդի գործկոմի նախագահ, Հա-
յաստանի ԺՏԽ-ի նախագահ (1928 թ. հուլիս—
1930 թ. սեպտեմբեր), ԱԽՖՍՀ-ի շինանյութերի
տրեստի կառավարիչ (մինչև 1931 թ. հոկտեմ-
բեր)։ 1931 թ. հոկտեմբերից մինչև 1937 թ.
հունիս աշխատել է Հայաստանում։ Եղել է հող-
ժողկոմ, կուսակցության Երևանի քաղկոմի ա-
ռաջին քարտուղար, քաղխորհրդի գործկոմի
նախագահ, Հայաստանի ԿԳԿ-ի նախագահ։ Ե-
ղել է Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի ան-
դամ, Հայաստանի ԿԳԿ-ի, ԱԽՖՍՀ-ի բոլոր գու-
մարումների ԿԳԿ-ի անդամ, Անդրերկրկոմի ե-
րեք գումարումների անդամ, ԽՍՀՄ երկու գու-
մարումների ԿԳԿ-ի անդամ։ Եղել է կուսակցու-
թյան XV, XVI, XVII համագումարների պատ-
վիրակ Հայաստանի կոմկուսակցությունից։
1937 թ. հուլիսի 22-ին Հայաստանի Կ(բ)Կ
Կենտկոմի բյուրոյի որոշմամբ ազատվել է աշ-
խատանքից, հուլիսի 25-ին վտարվել կուսակ-
ցությունից, գործը հանձնվել է ՆԳԺԿ-ին։

ԱՍՐԻԵՎ ԳՐԻԳՈՐԻ ՊԱՎԼՈՎԻՉ (1900—1938)։
Ծնվել է Բաքվում. կուսակցության անդամ 1917
թ. օգոստոսից, ՀամԿ(բ)Կ Ղազախական եր-
կըրկոմի կադրերի բաժնի վարիչ, բյուրոյի ան-
դամ։ Հարցաթերթիկ № 42։ Պատվիրակ Ղա-
զախական կուսակցական կազմակերպությունից։

Ավարտել է Բաքվի հայ-ռուսական տարրական
դպրոցը։ 1918 թ. մարտին մտել է կարմիր
գվարդիայի մեջ։ Բաքվի կոմունայի անկումից
հետո եղել է ընդհատակում, մասնակցել է ե-
րիտասարդական միությունների վերականգնմա-
նը։ Սվերդլովի անվան կոմունիստական հա-
մալսարանում ուսումնառությունից հետո (1920
թ. հունվար—1921 թ. ապրիլ) աշխատել է կոմե-
րիտմիությունում, եղել է Բաքվի կոմիտեի
քարտուղար, ՌԿԵՄ Կենտկոմի կովկասյան բյու-
րոյի հանձնաժողովի նախագահ։ 1922 թ. հու-
նիսից մինչև 1923 թ. դեկտեմբեր սովորել է
Արևելքի աշխատավորների կոմունիստական
համալսարանում։ Եղել է համալսարանի կու-
սակցական բջջի քարտուղար։ 1924 թ. փետր-
վարից աշխատել է Բաքվի կուսակցական կազ-
մակերպությունում, եղել է Բաքվի կոմիտեի
կազմբաժնի վարիչ, Ադրբեջանի կոմկուսի Բա-
յիլովյան (Ստալինյան) շրջկոմի առաջին քար-
տուղար։ 1931 թ. ապրիլից մինչև 1933 թ.
հունվար աշխատել է Սարատովում և Ստալին-
գրադում՝ ՀամԿ(բ)Կ Ներքին-Վոլժսկի երկրկո-
մում, 1933 թ. հոկտեմբերից մինչև 1938 թ.
ապրիլ՝ Ղազախական երկրամասային և Ղա-
զախստանյան հանրապետական կուսակցական
կազմակերպությունում (Ալմա Աթա)։ Եղել է
ՀամԿ(բ)Կ երկրկոմի կադրերի բաժնի վարիչ,
բյուրոյի անդամ, Ղազախստանի կոմկուսի
Կենտկոմի կադրերի բաժնի վարիչ, բյուրոյի
անդամ։ Եղել է Բաքվի քաղկոմի բյուրոյի ան-
դամ, Ադրբեջանի կոմկուսի Կենտկոմի անդամ,
ՀամԿ(բ)Կ Ներքին-Վոլժսկի երկրկոմի անդամ։
«№ 7091 անձնական գործին» առդիր հարցա-
թերթիկում վերջին գրառումներն են. «Գ. Պ.
Ասրիևը ազատված է աշխատանքից՝ ՂԿ(բ)Կ
Կենտկոմի կազմբաշխիչ բաժնի վարիչի պար-
տականությունից և վտարվել է կուսակցությու-
նից որպես մերկացված ժողովրդի թշնամի։
Հիմք՝ ՂԿ(Բ)Կ Կենտկոմի 59/9 հրամանը։
1938 թ. մայիսի 17»։ «Հանված է հաշվառու-
մից։ 1938 թ. հունիսի 20»։

ԲԱԼՅԱՆ ՎԱՀԱՆ ՆԻԿԻՏԻՉ (ՄԿՐՏՉԻ) (1898—
1938)։ Ծնվել է Թիֆլիսում, կուսակցության
անդամ 1916 թ. օգոստոսից։ ՀամԿ(բ)Կ Կենտ-
կոմի կազմակերպական աշխատանքի բաժնի
վարիչի տեղակալ։ Պատվիրակ ՀամԿ(բ)Կ Կենտ-
կոմից։

Ավարտել է Թիֆլիսի Ներսիսյան հայկական
հոգևոր ճեմարանը։ 1917 թ. փետրվարից եղել
է բանակում, 1918—1920 թթ.՝ հայկական կոր-
պուսում, խորհրդային իշխանության հաստա-
տումից հետո՝ Հայաստանի կարմիր բանակում։
Մինչև 1924 թ. եղել է դիվիզիայի հրետանու
պետ, զինկոմ, ռազմական գործի ժողկոմի տե-
ղակալ, հանրապետության միլիցիայի պետ։
1924 թ. ապրիլից մինչև 1930 թ. սեպտեմբեր
աշխատել է Դոնի Ռոստովում։ Եղել է Հյուսիսա-
յին Կովկասի երկրկոմի կազմբաժնի վարիչի
տեղակալ, Դոնի օկրուգկոմի առաջին քարտու-
ղար (Տագանրոգ), 1931 թ. փետրվարից մինչև
1934 թ. մարտ աշխատել է ՀամԿ(բ)Կ Կենտ-
կոմի ապարատում որպես կազմբաժնի վարիչի
տեղակալ, 1934 թ. մարտից մինչև 1938 թ.
ապրիլ՝ ԽՍՀՄ հաղորդակցության ճանապարհ-
ների ժողկոմատում։ Եղել է ժողկոմատի քաղ-
վարչության պետի տեղակալ, Կիրովյան երկա-
թուղու քաղբաժնի պետ (Լենինգրադ)։ 1936 թ.
ապրիլի 4-ին պարգևատրվել է Աշխատանքա-
յին կարմիր դրոշի շքանշանով։

Եղել է ՀամԿ(բ)Կ Հյուսիսային Կովկասի եր-
կըրկոմի բյուրոյի անդամ, երկրգործկոմի նա-
խագահության անդամ, ԽՍՀՄ ԿԳԿ-ի անդա-
մության թեկնածու։ Կուսակցության XV, XVI
համագումարների, XV կոնֆերանսի պատվիրակ
է ընտրվել Հյուսիսային Կովկասի երկրամասա-
յին կազմակերպությունից, XVI կոնֆերանսի
պատվիրակ՝ Դոնի կազմակերպությունից։ Եղել
է մանդատային հանձնաժողովի կազմում։
«№ 7982 անձնական գործին» առդիր հարցա-
թերթիկի 1938 թ. ապրիլի 20-ի գրառման հա-
մաձայն «ձերբակալվել է որպես ժողովրդի
թշնամի՝ ՀԺԺԿ-ի ցուցակով»։ Մի գրառում ևս.
«Հանվել է հաշվառումից։ 1938 թ. ապրիլի 23»։

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ ՀԱՄՈ ԱՐՄԵՆԱԿԻ (1902—
1938)։ Կուսակցության անդամ 1919 թ. փե-
տըրվարից. ընդունվել է ՌԿ(բ)Կ Երևանի կազ-
մակերպության կողմից։ Պատվիրակ Գորկու
երկրամասային կազմակերպությունից. ՀամԿ(բ)Կ
Կենտկոմի կուսկազմակերպիչ № 21 ավիացիոն
գործարանում։ ՀամԿ(բ)Կ Գորկու երկրկոմի
անդամ։

Ծնվել է Ներքին Ախտա գյուղում (Հրազդան,
Հայկական ԽՍՀ), գյուղական բժշկի ընտանի-
քում։ 1920 թ. ավարտել է Երևանի գիմնա-
զիան։ Երիտասարդ սոցիալիստ-ինտերնացիոնա-
լիստների (կոմունիստների) «Սպարտակ» Երե-
վանի կազմակերպության կազմակերպիչներից
մեկը, եղել է կոմիտեի քարտուղար, և գանձա-
պահ։ Խմբագրել է «Знамя школы» և «Юнная
мысль» հանդեսները (Երևանի գիմնազիստների
օրգանը)։ Ռեպրեսիաների է ենթարկվել 1919

թ. մայիսին, 1920 թ. օգոստոսին, 1920 թ. հոկտեմբերին, 1921 թ. փետրվարին։

Հայաստանում խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո կոնֆերանսում ընտրվել է հանրապետության կոմերիտմիության Կենտկոմի անդամ, քարտուղար, 1922 թ. հունվարից մինչև 1924 թ. օգոստոս աշխատել է Թիֆլիսում, եղել է ՌԼԿԵՄ անդրկովկասյան երկրկոմի կազմբաժնի վարիչ։ Երիտասարդության կոմունիստական ինտերնացիոնալի IV կոնգրեսում, 1924 թ. օգոստոսին, ընտրվել է ԵԿԻ-ի գործկոմի անդամ, այնուհետև գործկոմի նախագահության և քարտուղարության անդամ։ Մինչև 1929 թ. օգոստոս, հինգ տարի շարունակ աշխատել է գործկոմի Արևելյան բաժնի վարիչ, գործկոմի ներկայացուցիչ Գերմանիայում և Մոնղոլիայում, եղել է ԵԿԻ-ի գործկոմի Արևմտաեվրոպական բյուրոյի եռյակի անդամ։ Եղել է ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմի անդամ, «Կոմսոմոլսկայա պրավդա» թերթի խմբագիր (1929 թ. օգոստոս-դեկտեմբեր)։ Խմբագրել է «Կիմ» ամսագիրը։

1931 թ. ավարտել է ԽՍՀՄ ԿԳԿ-ին կից մարքսիզմ-լենինիզմի երկամյա դասընթացները։ 1931 թ. սեպտեմբերից մինչև 1932 թ. սեպտեմբեր աշխատել է Պրոֆինտերնում՝ որպես Պրոֆինտերնի Միջին-Եվրոպական սեկցիայի բաժնի վարիչի տեղակալ։ 1932 թ. հոկտեմբերից մինչև 1935 թ. օգոստոս՝ ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի կուսկազմակերպիչ № 21 ավիացիոն գործարանում (ք. Գորկի), 1935 թ. սեպտեմբերից մինչև 1937 թ. ապրիլի 21-ը ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի կուսկազմակերպիչ Ստալինի անվան № 125 ավիացիոն գործարանում ք. Իրկուտսկ։ Եղել է ՀամԿ(բ)Կ XIV համագումարի պատվիրակ ՌԼԿԵՄ Կենտկոմից։ Եղել է ՀամԿ(բ)Կ Գորկու քաղկոմի, Սորմովոյի շրջկոմի անդամ, Կոնևշայի շրջկոմի բյուրոյի անդամ (ք. Գորկի)։ Հաշվառման վերջին բլանկը լրացվել է 1936 թ. հուլիսի 17-ին։ 1936 թ. նոյեմբերի 17-ին Իրկուտսկի քաղկոմը նրան է հանձնել նոր նմուշի № 0436315 կուստոմս։ 1937 թ. ապրիլի վերջին ազատվել է աշխատանքից։ ՆԳԺԿ-ի մարմինների կողմից ձերբակալվել է քաղաքական մեղադրանքով։ ԽՍՀՄ գերագույն դատարանի զինվորական կոլեգիայի կողմից 1938 թ. սեպտեմբերի 13-ին դատապարտվել է պատժի առավելագույն չափի։ № 643 անձնական գործում 1938 թ. մայիսի 27-ին հայտնվել է շտամպ. «Հանված է հաշվառումից»։ 1956 թ. սեպտեմբերի 15-ին ԽՍՀՄ գերագույն դատարանի կողմից արդարացվել է։ 1956 թ. նոյեմբերի 26-ին ԽՄԿԿ Կենտկոմին կից ԿՎՀ-ի որոշմամբ հետմահու վերականգնվել է կուսակցության մեջ (արձանագրություն № 466, թ. 19)։ Որոշման մեջ կա ընդամենը մի տող. «Հ. Ա. Վարդանյանին ռեաբիլիտացնել կուսակցական տեսակետից։ ԿՎՀ-ի նախագահ Ն. Շվերնիկ»։

ՂԱՐԻԲՅԱՆ ՀՐԱՆՏ ՄԱՐՈՒԹԻ (1896—1938)։ Ծնվել է Թավրիզում։ Կուսակցության անդամ 1917 թ. հուլիսից։ Հայաստանի կոմկուսի Ղափանի շրջկոմի քարտուղար, Կենտկոմի անդամ։ Պատվիրակ Հայաստանի կոմկուսից։

Ավարտել է հոգևոր թեմական և վեցամյա դպրոց Թավրիզում։ 1918 թ. մայիսին ընտրվել է Աշխարագի հեղկոմի նախագահության կազմում՝ բոլշևիկներից։ Խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո աշխատել է Հայաստանում։ Եղել է Էջմիածնի, Ղարաքիլիսայի (Կիրովական) գավառային խորհուրդների գործկոմի նախագահ (մինչև 1928 թ.)։ Մոսկվայում մարքսիզմ-լենինիզմի դասընթացներում ուսումն ավարտելուց հետո 1930 թ. սեպտեմբերից Ղարաքիլիսայի օկրուգային գործկոմի նախագահ, Անդրկովկասյան երկաթուղու 4-րդ շրջանի քարտուղար-կուսկազմակերպիչ, Անդրկովկասյան երկաթուղու հարավային գծի քաղբաժնի պետ։ 1932 թ. հունվարից մինչև 1937 թ. հունիս՝ Հայաստանի կոմկուսի Ղափանի շրջկոմի, Լենինականի քաղկոմի, Ալավերդու շրջկոմի քարտուղար։ Եղել է ԿԳԿ-ի անդամ (1924-ից մինչև 1937 թ.), Անդրկ. ԿԳԿ-ի անդամ (1924-ից մինչև 1936 թ.)։

1937 թ. նոյեմբերի 15-ին Կենտկոմի բյուրոյի որոշմամբ ազատվել է զբաղեցրած պաշտոնից։ Նոյեմբերի 15-ին կուսհանձնաժողովի կողմից վտարվել է կուսակցությունից որպես ժողովրդի թշնամի, ձերբակալվել, 1938 թ. հուլիսի 20-ին դատապարտվել է պատժի առավելագույն չափի՝ գնդակահարության։ Դատավճիռը ի կատար է ածվել նույն օրը։ 1955 թ. դեկտեմբերի 7-ին արդարացվել է, 1958 թ. ապրիլի 26-ին վերականգնվել կուսակցության մեջ։

ԽՍԱՅԱՆ ԱՐՍԵՆ ՍԵԴՐԱԿԻ (1898—1938)։ Ծնվել է Տրապիզոնում (Թուրքիա)։ Կուսակցության անդամ 1917 թ. մարտից, ԱԽՖՍՀ-ի մշտական ներկայացուցիչ ԽՍՀՄ ժողկոմխորհին կից, հարցաթերթիկ № 76, Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի բյուրոյի անդամ։ Պատվիրակ Հայաստանի կոմկուսից։

Ավարտել է չորսամյա արական պրոգիմնազիան Տրապիզոնում, Թիֆլիսի հայկական Ներսիսյան հոգևոր ճեմարանը։ Եղել է թուրքական ռազմաճակատում։ 1918—1920 թթ. կուսկազմակերպիչ Թիֆլիսում, Բաթումում, Սուխումում, Գագրայում, կարմիր բանակի զինկոմ՝ Ղրիմում և Հյուսիսային Կովկասում։ 1921 թվականից աշխատել է Հայաստանում։ Եղել է Ալեքսանդրապոլի (Լենինական) գավառային և քաղաքային խորհուրդների գործկոմի նախագահ (1923—1927 թթ.), Հայաստանի ժողկոմխորհի նախագահ (1928—1930), ԺՏԳԽ-ի նախագահի տեղակալ, թեթև արդյունաբերության ժողկոմ, ԽՍՀՄ ժողկոմխորհին կից ԱԽՖՍՀ-ի մշտական ներկայացուցիչ (1930—1934 թ. հուլիս), կոմկուսի Ներքին Ախտայի շրջկոմի առաջին քարտուղար, ժողկոմխորհին կից մթերումների կոմիտեի լիազոր, տեղական արդյունաբերության ժողկոմ, Հայաստանի օգնության կոմիտեի նախագահ։

Եղել է Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի անդամ, Անդրկ. ԿԳԿ-ի անդամ (1924—1926 թթ.), ՀամԿ(բ)Կ Անդրերկրկոմի անդամության թեկնածու, ԽՍՀՄ ԿԳԿ-ի անդամ։

1936 թ. նոյեմբերի 17-ին Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի որոշմամբ հանվել է Կենտկոմի կազմից՝ 1929 թվականից սկսած հակահեղափոխական նացիոնալիստական խումբ կազմակերպելու մեղադրանքով, ԿՎՀ-ի որոշմամբ նույն օրն էլ վտարվել է կուսակցությունից։ 1936 թ. նոյեմբերի 25-ին ձերբակալվել է, 1938 թ. հուլիսի 18-ին դատավճռից անմիջապես հետո գնդակահարվել։ 1955 թ. նոյեմբերի 5-ին արդարացվել է, 1989 թ. հունիսի 7-ին վերականգնվել կուսակցության մեջ։

ԿԱՍՊԱՐՈՎԱ ՄԱՐԻԱ ՍԵՐԳԵԵՎՆԱ (1896—1979)։ Ծնվել է Շուշիում. կուսակցության անդամ 1917 թ. օգոստոսից։ ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի կուսկազմակերպիչ Ազովստալ գործարանում (Մարիուպոլ), Ուկրաինայի Կ(բ)Կ Դոնեցկի մարզկոմի անդամ։ Պատվիրակ Դոնեցկի կուսակցական կազմակերպությունից։

Սովորել է Շուշիի գիմնազիայում, ավարտել է Բաքվի գիմնազիան։ 1914—1917 թթ. սովորել է Պետերբուրգի բարձրագույն իգական դասընթացների բնագիտական ֆակուլտետում։ 1917 թ. հոկտեմբերից մինչև 1922 թ. սեպտեմբեր աշխատել է Բաքվի կուսակցական կազմակերպությունում, եղել է Ադրբեջանի կոմկուսի Բաքվի կոմիտեի կինբաժնի վարիչ, երկու տարի սովորել է Մոսկվայի համալսարանի հասարակական գիտությունների ֆակուլտետում, ուսումից հետո նորից վերադարձել Բաքու։ 1925 թ. սեպտեմբերից աշխատել է Լենինգրադում՝ Մոսկվա-Նարվայի, Կենտրոնական և Վոլոդարսկի շրջաններում։ 1927 թ. հոկտեմբերից մինչև 1928 թ. ապրիլ եղել է «Կրասնի տկաչ» կուսակցական կոլեկտիվի պատասխանատու քարտուղար։ 1928 թ. հոկտեմբերից աշխատել է ՀամԿ(բ)Կ Մոսկվայի կազմակերպությունում։ 1929 թ. ապրիլից եղել է Սոկոլնիկիի շրջկոմի պատասխանատու հրահանգիչ, 1930 թ. սեպտեմբերից մինչև 1933 թ. դեկտեմբեր սովորել է կարմիր պրոֆեսուրայի ինստիտուտի տնտեսագիտական ֆակուլտետում։ Եղել է ինստիտուտի կուսկազմակերպության պատասխանատու քարտուղար, քաղաքատնտեսության կուրս է կարդացել մարքսիզմ-լենինիզմի բարձրագույն դասընթացներում և միացյալ պետքաղվարչության հրամանատարական ղեկավար կազմի դասընթացներում։

1933 թ. դեկտեմբերից մինչև 1935 թ. դեկտեմբեր եղել է ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի կուսկազմակերպիչ «Ազովստալ» գործարանում։ 1935 թ. դեկտեմբերից մինչև 1937 թ. օգոստոս՝ ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի հրահանգիչ, արդյունաբերական բաժնի սեկտորի վարիչ։ 1937 թ. օգոստոսին վտարվել է կուսակցությունից, ազատվել աշխատանքից։ 1954 թ. մայիսի 12-ին վերականգնվել է կուսակցության մեջ ստաժի ընդմիջմամբ։ 1956 թ. հունիսի 21-ին ԽՄԿԿ Կենտկոմին կից ԿՎՀ-ն վերացրեց կուսստաժի ընդմիջումը (արձանագրություն № 117, կետ 39)։ Որոշման մեջ ասված է. «Այն կապակցությամբ, որ ընկ. Մ. Ս. Կասպարովան 1937 թվականին անարդարացի էր վտարվել կուսակցությունից, ի փոփոխումն ԽՄԿԿ Կենտկոմին կից ԿՎՀ-ի 1954 թ. մայիսի 12-ի որոշման, ընկ. Մ. Ս. Կասպարովային ԽՄԿԿ անդամ համարել 1917 թ. օգոստոսից՝ առանց նշելու կուսստաժի ընդմիջումը։ ԽՄԿԿ Կենտկոմին կից ԿՎՀ-ի նախագահ Ն. Շվերնիկ»։

Պարգևատրվել է Լենինի և Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշաններով։

ԿԱՐԱԽԱՆՅԱՆ (ԿԱՐԱԽԱՆ) ԼԵՎՈՆ ՄԻՔԱՅԵԼԻ (1889—1937)։ Ծնվել է Քութայիսի նահանգում, կուսակցության անդամ 1914 թվականից։ ԽՍՀՄ արտաքին գործերի ժողկոմի տեղակալ, հարցաթերթիկ № 672։

Սովորել է Քութայիսի ռեալական ուսումնարանում, ավարտել է Թիֆլիսի 3-րդ գիմնազիան, 1910—1915 թթ. սովորել է Պետերբուրգի համալսարանում. 1915 թ. ավարտել է Տոմսկի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը, ուր նա աքսորված էր եղել հեղափոխական աշխատանքի համար։ Փետրվարյան հեղափոխությունից հետո ակտիվ մասնակցություն է ունեցել Իրկուտսկում խորհուրդների կազմակերպմանը։ 1917 թ. օգոստոս-սեպտեմբերին եղել է Պետրոգրադի խորհրդի նախագահության անդամ, Հոկտեմբերյան հեղափոխության օրերին եղել է Պետրոգրադի ռազմահեղափոխական կոմիտեի անդամ։ Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության բանակցությունների ժամանակ եղել է խորհրդային պատվիրակության քարտուղար։ Թուրքերն ամեն կերպ ձգտում էին, որ նա դուրս բերվի պատվիրակության կազմից, ինչպես և ռուս-թուրքական կոնֆերանսի ժամանակ՝ 1921 թ. փետրվար-մարտին։

1918 թ. մարտից՝ ՌԽՖՍՀ արտաքին գործերի ժողկոմի տեղակալ, 1921 թվականից ՌԽՖՍՀ-ի լիազոր ներկայացուցիչ Լեհաստանում, 1923-ից մինչև 1927 թ.՝ Չինաստանում։ 1925 թ. օգոստոսին ընտրվել է դիվանագիտական կորպուսի ավագ՝ Պեկինում։ 1927-ից մինչև 1934 թ. Խորհրդային Միության արտաքին գործերի ժողկոմի տեղակալ էր, 1934-ից մինչև 1937 թ.՝ Խորհրդային Միության դեսպան Թուրքիայում։ Եղել է Համառուս. ԿԳԿ-ի, անդամ, մասնակցել է ՀամԿ(բ)Կ VII—XVII համագումարների և կոնֆերանսների աշխատանքներին։ 1937 թ. մայիսի 33-ին ձերբա-

կալվել է որպես ժողովրդի թշնամի։ 1937 թ. հունիսի 2-ին ռազմական խորհրդում Ստալինի արած հայտարարության համաձայն, Կարախանը եղել է այն ռազմաքաղաքական դավադրության «կորիզի» մեջ, որը սիստեմատիկ հարաբերություններ էր պահպանում գերմանական ֆաշիզմի, հատկապես գերմանական ռայխսվերի հետ»։ Ստալինը տվել է նաև դավադիրների «կորիզի» ղեկավարների անունները՝ Լ. Դ. Տրոցկի, Ա. Ի. Ռիկով, Ն. Ի. Բուխարին, Յա. է. Ռուձուտակ, Լ. Մ. Կարախան, Ա. Ս. Ենուկիձե, Գ. Գ. Յագոդա։ Զինվորականների գծով՝ Մ. Ի. Տուխաչևսկի, Ի. է. Յակիր, Ի. Պ. Ուբորևիչ, Ա. Ի. Կորկ, Ռ. Պ. էյդեման, Յա. Բ. Գամառնիկ։

1937 թ. սեպտեմբերի 20-ին Կարախանը գնդակահարվեց։ 1955 թ. արդարացվել է, վերականգնվել կուսակցության մեջ։

ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ ՀԱՅԿԱԶ ԱՐԿԱԴԻԻ (1898—1937)։ Ծնվել է Թիֆլիսում, կուսակցության անդամ 1916 թ. նոյեմբերից, ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ի անդամ, Պրոֆինտերնի գործադիր բյուրոյի քարտուղար (1931 թ. հունվար—1934 թ. հունիս), հարցաթերթիկ № 264։ Պատվիրակ ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ից։

Ավարտել է Թիֆլիսի հայկական Ներսիսյան հոգևոր ճեմարանը, մի տարի սովորել է էջմիածնի հոգևոր Գևորգյան ճեմարանում։ Սովորել է նաև Սարատովի համալսարանում և Պետրոգրադի մանկավարժական ինստիտուտում։ Սարատովում աշխատել է ժողովրդական կրթության, ազգությունների կոմիսարիատներում, գերիների ու փախստականների կենտրոնական մարմնում։ 1919 թ. օգոստոսից եղել է Ցարիցինում, Պետրոգրադում, Ուկրաինայում։ Եղել է քաղկոմիսար կարմիր բանակում, Թիֆլիսի 4-րդ շրջանի կազմակերպիչը։ 1920 թ. օգոստոսից Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի պատասխանատու քարտուղար, արտասահմանյան բյուրոյի նախագահ։ Հայաստանում խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո Հայկական ԽՍՀ աշխատանքի և սոցապահովության ժողկոմ, ներքին գործերի ժողկոմ։ 1922 թ. սեպտեմբերից մինչև 1926 թ. սեպտեմբեր՝ Վրաստանի կոմկուսի Կենտկոմի կազմբաժնի վարիչ, նախագահության անդամ, քարտուղար։ Կարմիր պրոֆեսուրայի ինստիտուտում ուսումն ավարտելուց հետո ՀամԿ(բ)Կ Անդրերկրկոմի կազմբաժնի վարիչ, նախագահության անդամ, 1928 թ. ապրիլից մինչև 1930 թ. մայիս՝ Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի առաջին քարտուղար, 1930 թ .մայիսից մինչև դեկտեմբեր՝ ՀամԿ(բ)Կ Ղրիմի մարզկոմի առաջին քարտուղար։ 1934 թ. հունիսից մինչև 1937 թ. հունիս եղել է Մոսկվա-Կուրսկ (Ձերժինսկու) երկաթուղու քաղբաժնի պետ։ 1936 թ. հունիսի 5-ին պարգևատրվել է Լենինի շքանշանով։

Եղել է ՀամԿ(բ)Կ Կովկասյան երկրկոմի անդամ, Հայաստանի ԿԳԿ-ի, Անդրկովկ. ԿԳԿ-ի, ԽՍՀՄ երկու գումարումների ԿԳԿ-ի, ՀամԿԽ-ի անդամ։ Եղել է կուսակցության XIV—XV համագումարների, XIV—XV կոնֆերանսների պատվիրակ Վրաստանի կոմկուսակցությունից, XVI համագումարի, XVI—XVII կոնֆերանսների պատվիրակ՝ Հայաստանի կոմկուսից։

Վերջին ինքնակենսագրությունը թվագրված է 1937 թ. հունիսի 14։ «Կադրերի հաշվառման № 14341 անձնական գործին» առդիր հարցաթերթիկում մեկ ամիս հետո, 1937 թ. հունիսի 19-ին հայտնվել է ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի կազմբաշխիչ բաժնի սեկտորի վարիչի օգնականի գրառումը. «Ազատված է Ձերժինսկու անվան երկաթուղու քաղբաժնի պետի պաշտոնից որպես ՆԳԺԿ-ի մարմինների կողմից ձերբակալվածի։ Մի գրառում ևս. «կազմացրել»։

ՄԱՆԴԱԼՅԱՆ ԹԱԴԵՎՈՍ ԳԵՂԱՄԻ (1901—1937)։ Ծնվել է Ալեքսանդրապոլում, կուսակցության անդամ 1917 թվականից, ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ի անդամ, բանգյուղտեսչության ղեկավար Ցրանսիայի խորհրդային հիմնարկներում, հարցաթերթիկ. № 427։ Պատվիրակ ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ից։

Ավարտել է տարրական դպրոցը Ալեքսանդրապոլում, էքստեռնով՝ Թիֆլիսի հայկական հոգևոր Ներսիսյան ճեմարանը, ռազմական ռադիոդպրոցը։

Մինչև 1919 թ. վերջը աշխատել է Հյուսիսային Կովկասի խորհրդային հիմնարկներում, եղել է «Կարմիր օրեր» թերթի խմբագիր, հայկական գործերի կոմիսար, գնդի զինկոմ, 1919 թ. դեկտեմբերից աշխատել է Հայաստանում։ Թուրքերի կողմից Ալեքսանդրապոլի օկուպացման օրերին՝ կուսակցության ընդհատակյա գավկոմի քարտուղար, 1921 թ. մայիսից Հայաստանի երկաթուղայինների արհմիության քարտուղար, «Կոմունիստ» թերթի խմբագիր, «Գուդոկ Զակավկազյա» թերթի պատասխանատու խմբագիր (Թիֆլիս)։ 1923 թվականից աշխատել է Մոսկվայում՝ Պրոֆինտերնում, 1926 թ. հունիսից մինչև 1927 թ. մայիս՝ Չինաստանում։ Եղել է Կոմինտերնի Հեռավորարևելյան բյուրոյի անդամ։

1928 թ. հունիսից մինչև 1930 թ. դեկտեմբեր աշխատել է Հայաստանում՝ «Խորհրդային Հայաստան» թերթի խմբագիր, Արհխորհրդի նախագահ, Հայաստանի Կ(բ)Կ ԿՎՀ-ի նախագահ։ 1931 թ. հունվարից աշխատել է ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ի համակարգում, ԽՍՀՄ բանգյուղտեսչության ժողկոմատում՝ Մոսկվայում, Փարիզում, Վորոնեժում։ Եղել է Վորոնեժի մարզարհխորհրդի նախագահ։

Եղել է Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի բյուրոյի անդամ, ՀամԿ(բ)Կ Անդրերկրկոմի նախագահության անդամ, ՀամԿ(բ)Կ Վորոնեժի մարզկոմի բյուրոյի, ԽՍՀՄ ԿԳԿ-ի անդամ։ XVI

համագումարում ընտրվել է ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ի անդամ։

ՆԱԶԱՐԵԹՅԱՆ ՀՄԱՅԱԿ ՄԱՐԳԱՐԻ (1889—1937)։ Ծնվել է Թիֆլիս քաղաքում, կուսակցության անդամ 1905 թվականից։ ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ի նախագահության անդամ, ԽՍՀՄ բանգյուղտեսչության ժողկոմատի կոլեգիայի անդամ (1931—1937 թթ.), հարցաթերթիկ № 60։ Պատվիրակ ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ից։

Ավարտել է Թիֆլիսի 3-րդ արական գիմնազիան, ապա նաև Պետերբուրգի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը։

1916—1918 թթ.՝ ՌՍԴԲ(բ)Կ Թիֆլիսի և Կովկասյան երկրամասային կոմիտեների անդամ, «Կավկազսկի ռաբոչի» թերթի խմբագիր, Թեբեքի խորհրդային հանրապետության ժողկոմխորհի նախագահի տեղակալ, 1920—1922 թթ. ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի Կովկասյան բյուրոյի քարտուղար, Հեղկոմի անդամ, Վրաստանի կոմկուսի Կենտկոմի երկրորդ քարտուղար, 1922—1923 թթ.՝ ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղարի առաջին օգնական, քարտուղարության բյուրոյի վարիչ, «Պրավդա» թերթի քաղաքական կյանք բաժնի ղեկավար։ 1924-ից մինչև 1930 թ. աշխատել է Անդրկովկասում՝ ՀամԿ(բ)Կ Անդրերկրկոմի քարտուղար, ՀամԿ(բ)Կ Անդրկովկասի վերահսկիչ հանձնաժողովի նախագահ, ԱԽՖՍՀ-ի բանգյուղտեսչության ժողկոմ, Անդրֆեդերացիայի ժողկոմխորհի նախագահի տեղակալ։ 1930—1931 թթ. ՀամԿ(բ)Կ Ուրալի մարզային վերահսկիչ հանձնաժողովի նախագահ։ 1931—1937 թթ. աշխատել է Մոսկվայում։

ՀամԿ(բ)Կ X—XVII համագումարների, XII—XVII կոնֆերանսների, X—XI, XIII—XX կոնֆերանսների պատվիրակ է ընտրվել Վրաստանի կոմկուսակցությունից, XII կոնֆերանսի պատվիրակ՝ ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմից, XVI կոնֆերանսի պատվիրակ՝ Ուրալի կազմակերպությունից, XVII կոնֆերանսի պատվիրակ՝ ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ից, XIII—XVI համագումարներում ընտրվել է ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ի կազմում, XVII համագումարում՝ խորհրդային վերահսկողության հանձնաժողովի կազմում։ Եղել է ԽՍՀՄ ԿԳԿ-ի նախագահության անդամ։

ՌՈՒԲԵՆՈՎ (ՄԿՐՏՉՅԱՆ) ՌՈՒԲԵՆ ՂՈՒԿԱՍԻ (1894—1937)։ Ծնվել է Բաթումում. կուսակցության անդամ 1917 թ. մարտից։ ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ի անդամ, 1933 թ. եղել է Ադրբեջանի կոմկուսի Կենտրոնական և Բաքվի կոմիտեների առաջին քարտուղար, հարցաթերթիկ № 7։ Պատվիրակ ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ից։

Ավարտել է Բաթումի գիմնազիան, կուսակցության Թիֆլիսի կոմիտեի պատասխանատու քարտուղար, 1920 թ. սեպտեմբերից մինչև 1921 թ. փետրվար՝ Վլադիկավկազի մարզային ռազմահեղափոխական տրիբունալի նախագահ։ 1924 թ. հունիսից մինչև 1926 թ. դեկտեմբեր աշխատել է Մոսկվայում՝ որպես կուսակցության Խամովնիչեսկի շրջկոմի կազմբաժնի վարիչ, 1927 թ. հունվարից մինչև 1928 թ. դեկտեմբեր՝ ՀամԿ(բ)Կ Անդրերկրկոմի քարտուղար։ 1929 թ. հունվարից մինչև 1932 թ. դեկտեմբեր նորից Մոսկվայում՝ ՀամԿ(բ)Կ Մոսկվայի վերահսկիչ հանձնաժողովի, բանգյուղտեսչության նախագահի տեղակալ, Մոսկվայի կոմիտեի ագիտ-մասսայական աշխատանքի բաժնի վարիչ, Ֆրունզեի շրջկոմի առաջին քարտուղար, ՀամԿ(բ)Կ Մոսկվայի քաղկոմի քարտուղար։ 1933 թ. հունվարից մինչև նոյեմբեր՝ Ադրբեջանի կոմկուսի Կենտկոմի և Բաքվի կոմիտեի առաջին քարտուղար։ 1934 թ. մարտից եղել է ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմին կից ԿՎՀ-ի լիազոր Կիևի մարզում, 1935 թ. հունիսից մինչև 1937 թ. ապրիլի 18-ը՝ Լենինգրադի մարզում։ Եղել է ԽՍՀՄ ԿԳԿ-ի անդամ. կուսակցության XII—XV համագումարների, XIII—XIV, XV, XVI կոնֆերանսների պատվիրակ էր ընտրվել Վրաստանի և Անդրկովկասի կոմունիստական կուսակցությունից, XVI համագումարի և XVII կոնֆերանսի պատվիրակ՝ Մոսկվայի կազմակերպությունից։

Խամանք է կատարել բանակում՝ Բաթումում և Կիևում։ 1920 թ. մարտից մինչև սեպտեմբեր և 1921 թ. փետրվարից մինչև 1924 թ. հունիս՝

ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմին կից ԿՎՀ-ի բյուրոյի 1937 թ. հունիսի 3-ի որոշմամբ վտարվել է կուսակցության շարքերից, ձերբակալվել, 1937 թ. նոյեմբերի 27-ին գնդակահարվել։ ԽՄԿԿ Կենտկոմին կից ԿՎՀ-ի նյութերում ասված է. «Նա մեղադրվում էր այն բանում, որ հարել էր Անդրկովկասի նախկին այն պատասխանատու աշխատողների խմբին, որոնք ակտիվորեն խոսում էին մուսավաթական պահնորդական բաժնի հետ Բերիայի ունեցած կապերի մասին», ձգտում էին «Բերիային հանել Անդրկովկասի ղեկավարությունից»։ ԽՄԿԿ Կենտկոմին կից ԿՎՀ-ի 1955 թ. սեպտեմբերի 27-ի որոշմամբ վերականգնվել է կուսակցության մեջ։

ՏԵՐ-ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ ՄՈՒՇԵՂ ԱՆԴՐԵԱՍԻ (1893—1938)։ Ծնվել է Կուբայում, Ադրբեջանական ԽՍՀ, կուսակցության անդամ 1918 թ. մարտից։ Մոսկվայի մարզգործկոմի նախագահի տեղակալ, ՀամԿ(բ)Կ Մոսկվայի մարզկոմի բյուրոյի անդամության թեկնածու։ Հարցաթերթիկ № 438։ Պատվիրակ Մոսկվայի կազմակերպությունից։

Ավարտել է հայկական եկեղեցական-թեմական դպրոցը Կուբայում, Բաքվի ազրոգիմնազիան, Մոսկվայի համալսարանի ֆիզիկա-մաթեմատիկական ֆակուլտետը։

1913 թ. մարտից մինչև 1917 թ. սեպտեմբեր եղել է ՌՍԴԲԿ միավորյալ ինտերնացիոնալիստների անդամ։ 1917 թ. սեպտեմբերից մինչև 1918 թ. նոյեմբեր եղել է Մոսկվա քաղաքի Խամովնիչեսկի շրջխորհրդի նախագահու-

թյան անդամ, 1919 թվականին աշխատել է Տուլայում, Կուրսկում, եղել է կուսակցության գավառային կոմիտեի քարտուղար (Տուլա), Կուրսկի նահանգգործկոմի նախագահի տեղակալ, հարավային ռազմաճակատի մատակարարման կոմիսար։ 1920 թ. մարտից մինչև 1921 թ. հունվար՝ ՌԿ(բ)Կ Օրյոլի նահանգկոմի քարտուղար, նահանգային և քաղաքային գործկոմների նախագահ, 1921 թ. մարտից մինչև 1923 թ. սեպտեմբեր՝ Նիժնի Նովգորոդի նահանգգործկոմի նախագահ, 1923 թ. սեպտեմբերից մինչև 1925 թ. ապրիլ՝ Սվերդլովսկի մարզգործկոմի նախագահի տեղակալ։ Մի տարի աշխատել է Մոսկվայում՝ ԽՍՀՄ Ցենտրոսոյուզի նախագահի տեղակալ, 1926 թ. ապրիլից մինչև 1929 թ. մարտը եղել է Տաշքենդում։ Աշխատել է որպես ԱՊԽ-ի ներկայացուցիչ Միջին Ասիայում, Միջինասիական տնտեսական խորհրդի նախագահ։ Մի տարի աշխատել է որպես Իվանովո-Վոզնեսենսկի մարզգործկոմի նախագահ։

1930 թ. ապրիլից մինչև 1931 թ. հոկտեմբեր եղել է ԱԽՖՍՀ-ի ժողկոմխորհի նախագահի տեղակալ։ 1931 թ. հոկտեմբերից աշխատել է Մոսկվայում. ԱՊԽ-ին կից գների կոմիտեի անդամ և քարտուղար, ԽՍՀՄ ապրանքային ֆոնդերի կոմիտեի պատասխանատու քարտուղար, Մոսկվայի մարզային գործկոմի նախագահի տեղակալ։ Եղել է ՌԿ(բ)Կ Օրյոլի, Նիժնի Նովգորոդի նահանգկոմների բյուրոյի անդամ, ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի Ուրալյան բյուրոյի և մարզկոմի անդամ, ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի Միջին-ասիական բյուրոյի, Իվանովո-Վոզնեսենսկի մարզկոմի անդամ, ՀամԿ(բ)Կ Անդրերկրկոմի բյուրոյի անդամ, Թուրքմենիայի կոմկուսի Կենտկոմի անդամ, ՌԽՖՍՀ-ի երեք գումարումների ՀԿԳԿ-ի, ԽՍՀՄ հինգ գումարումների ԿԳԿ-ի, Տաջիկական, Ուզբեկական ԽՍՀ ԿԳԿ-ների, Անդրկ. ԿԳԿ-ի անդամ։ ՌԿ(բ)Կ IX համագումարի պատվիրակ է ընտրվել Օրյոլի կազմակերպությունից, X—XI համագումարների, XVI կոնֆերանսի պատվիրակ՝ Նիժնի Նովգորոդի, XIII համագումարի պատվիրակ՝ Ուրալի, XIV կոնֆերանսի պատվիրակ՝ Մոսկվայի, XV համագումարի և XVI կոնֆերանսի պատվիրակ՝ Միջինասիական, XVI համագումարի պատվիրակ՝ Իվանովո-Վոզնեսենսկի (Կոստրոմայի), XVII կոնֆերանսի պատգամավոր՝ Անդրկովկասյան կազմակերպությունից։

№ 41/11ս անձնական թերթիկի հարցաթերթիկում վերջին գրառումը «Հանված է հաշվառումից։ 1938 թ. օգոստոսի 7» շտամպն է։

ՀՐԱՎԻՐՎԱԾ

ԽԱԼԱԹՈՎ ԱՐՏԵՄԻ ԲԱԳՐԱԴԻ (1896—1938)։ Ծնվել է Բաքվում, կուսակցության անդամ 1917 թ. հունիսից։ Հաղորդակցության ճանապարհների ժողովրդական կոմիսարիատի կոլեգիայի անդամ։

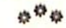
Ավարտել է Բաքվի միջնակարգ առևտրական դպրոցը (1912 թ.), Մոսկվայի առևտրական ինստիտուտը (Պլեխանովի անվան ժողովրդական տնտեսության ինստիտուտը, 1927—1929 թթ. եղել է ինստիտուտի ռեկտոր)։

Ուսումնառության տարիներին գործուն մասնակցություն է ունեցել հասարակական կազմակերպություններին, եղել է «Ուսանողական ճաշարան» կազմակերպության նախաձեռնողներից մեկը, որը դարձել էր անլեգալ խմբակների լեգալ գոյության կենտրոնը։ Դրան ակտիվորեն մասնակցել են Տեր-Վահանյանը, Օստրովիտյանովը, Պ. Հարությունյանը։ Փետրվարյան օրերին եղել է պարենային վարչության անդամ Մոսկվորեցկի շրջանային դումայում, 1917 թ. օգոստոսին բոլշևիկների ցուցակով ընտրվել է Զամոսկվորեչիեի շրջխորհրդի նախագահության անդամ, այդ ժամանակ էլ մտել է ՌՍԴԲ(բ)Կ-ի շարքերը։ Հոկտեմբերյան հեղափոխության հաղթանակի երկրորդ օրը նշանակվում է Մոսկվա քաղաքի պարենի գծով արտակարգ հանձնաժողովի նախագահի տեղակալ, 1918 թ. օգոստոսին փոխարինում է Ա. Ի. Ռիկովին՝ Մոսկվայի մարզային պարենային կոմիտեի կոմիսարի պաշտոնում, նշանակվում է նոր կազմակերպված ՌԽՖՍՀ պարենավորման ժողկոմատի կոլեգիայի անդամ, կարմիր բանակի մատակարարման գլխավոր վարչության պետ, Մոսկվայի համար հացի կենտրոնացման գծով ԱՊԽ-ի լիազոր։

1919 թ. աշնանից եղել է բանվորական մատակարարման հանձնաժողովի նախագահ, 1921 թ. աշնանից՝ ժողկոմխորհին կից գիտնականների կենցաղի բարելավման հանձնաժողովի նախագահ, տրանսպորտի վարչությունների խորհրդի նախագահ, եղել է ՌԽՖՍՀ ժողկոմխորհի և տնտեսական խորհրդի կազմում որպես ԽՍՀՄ ՀԾԺԿ-ի լիազոր։ Եղել է ԽՍՀՄ «Սոյուզնարպիտի» նախագահ, լուսավորության և հաղորդակցության ճանապարհների ժողկոմատների կոլեգիաների անդամ, ԽՍՀՄ ՕԳԻԶ-ի (Պետական հրատարակչությունների միավորման) նախագահ, գյուտարարների համամիութենական ընկերության կենտրոնական խորհրդի նախագահ, Խորհրդային մեծ հանրագիտարանի առաջին հրատարակության գլխավոր խմբագրության անդամ։

1917 թվականից անփոփոխ կերպով ընտրվել է Մոսկվայի խորհրդի անդամ, 1923 թվականից՝ ՌԽՖՍՀ ՀԿԳԿ-ի, 1924 թվականից՝ ԽՍՀՄ ԿԳԿ-ի անդամ։ Եղել է ՌԽՖՍՀ ԱՊԽ-ի անդամ (1921—1922 թթ.), կուսակցության Մոսկվայի կազմակերպությունից ընտրվել է ՀամԿ(բ)Կ XIII—XV համագումարների, XVI կոնֆերանսի պատվիրակ, XV համագումարում և XVI կոնֆերանսում ընտրվել է խմբագրական կոլեգիայի կազմում, XV համագումարում նաև առաջին հնգամյա պլանի վերաբերյալ զեկուցումների մասին բանաձևի մշակման հանձնաժողովի անդամ։

ՀամԿ(բ)Կ անդամի գրանցման բլանկը կազմվել է 1936 թ. հուլիսի 4-ին։ Անհիմն ռեպրեսիայի է ենթարկվել, արդարացվել է։

Ստալինի «ողորմածությամբ» ութ հայազգի պատգամավորներ ռեպրեսիաների չեն ենթարկվել։

ԱՄԻՐԽԱՆՅԱՆ ՇԱՎԱՐՇ ՄԵՀՐԱԲԻ (1894—1959)։ Կուսակցության անդամ 1912 թվականից, Հյուսիսային Կովկասի երկաթուղու Կովկասյան շրջանի քաղբաժնի պետ։ ՀամԿ(բ)Կ Ազով-Սևծովյան երկրկոմի անդամ։ Հետագայում աշխատել է ԽՍՀՄ ճանապարհային հաղորդակցության ժողկոմատի (մինիստրության) համակարգում։

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԱՐՏԵՄԻ (1900—1957)։ Կուսակցության անդամ 1919 թ. նոյեմբերից։ Կուսակցության Թիֆլիսի քաղկոմի առաջին քարտուղար, Վրաստանի կոմկուսի Կենտկոմի, ՀամԿ(բ)Կ Անդրերկրկոմի բյուրոյի անդամ։ 1937 թվականից մինչև 1953 թ.՝ Հայաստանի Կ(բ)Կ Կենտկոմի առաջին քարտուղար։

ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ ԼԵՎՈՆ ՆԵՐՍԵՍԻ (1903—1970)։ Կուսակցության անդամ 1923 թ. փետրվարից։ Ջերեպովեց քաղաքի ՄՏԿ-ի քաղբաժնի պետ։ ՀամԿ(բ)Կ Մոսկվայի մարզկոմի անդամ։ Եղել է կուսակցական և խորհրդային աշխատանքում։

ՄԻԿՈՅԱՆ ԱՆԱՍՏԱՍ ԻՎԱՆԻ (1895—1978)։ Կուսակցության անդամ 1915 թվականից, ԽՍՀՄ մատակարարման ժողկոմ, ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի քաղբյուրոյի անդամ։ 1964—1965 թթ.՝ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության նախագահ։

ՇԱՀՈՒՄՅԱՆ ԼԵՎՈՆ ՍՏԵՓԱՆԻ (1904—1971)։ Կուսակցության անդամ 1918 թ. մարտից, «Մոլոտ» թերթի պատասխանատու խմբագիր (Ռոստով), ՀամԿ(բ)Կ Ազով-Սևծովյան երկրկոմի անդամ։ 1949 թվականից Խորհրդային մեծ հանրագիտարանի գլխավոր խմբագրի տեղակալ։

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ՎԱՀԱՆ ԳՐԻԳՈՐԻ (ծնվ. 1901 թ.) Կուսակցության անդամ 1920 թ. մայիսից, «Զարյա Վոստոկա» թերթի պատասխանատու խմբագիր։ Հետագայում ԽՄԿԿ Կենտկոմի պատասխանատու աշխատող։

ԻՇԽԱՆՈՎ ՍԵՐԳԵՅ ՄԱՐՏԻՆԻ (1905—1960)։ Կուսակցության անդամ 1925 թվականից, Վրաստանի կոմկուսի Մանգլիսի շրջկոմի առաջին քարտուղար, Կենտկոմի անդամ, Անդրերկրկոմի անդամ։ Մինչև 1952 թ. Հայկական ԽՍՀ Մինիստրների խորհրդի նախագահի տեղակալ։

ԹԵՎՈՍՅԱՆ ԻՎԱՆ ԹԵՎԱԴՐՈՍԻ (1902—1958)։ Կուսակցության անդամ 1918 թ. հունիսից, որակյալ պողպատների «Սպեցստալ» միավորման վարչության պետ, ՀամԿ(բ)Կ ԿՎՀ-ի անդամ, 1952 թ. ԽՄԿԿ Կենտկոմի նախագահության անդամության թեկնածու, ԽՍՀՄ մինիստրների խորհրդի նախագահի տեղակալ։

Հայրենական պատմության ողբերգական իրադարձությունները, եժովյան և բերիական դահիճների անօրինական գործողությունները, որոնց հետևանքով 1935 թվականի հունվարից մինչև 1941 թ. հունվար ԽՍՀՄ-ում հակահեղափոխական, պետական հանցագործությունների մեղադրանքով ռեպրեսիաների էին ենթարկվել 19 միլիոն 840 հազար մարդ, որոնցից գնդակահարվել է 7 միլիոնը, Ստալինի ու նրա շրջապատի կողմից սոցիալիստական պետության ղեկավարման դեմոկրատական սկզբունքներից հրաժարվելու ուղղակի հետևանքն էին, նրանց հանցանքը։ Երկիրը զրկվեց հմուտ և նվիրված կուսակցական և պետական գործիչներից, զորապետներից, գիտնականներից, գրականության և արվեստի գործիչներից, տնտեսական կադրերից, բանվորներից և գյուղացիներից։ Պատմաբանի պարտքն է ստեղծել արդարամիտ աշխատություններ, որոնք հիմնված լինեն իսկական վավերագրերի ու գիտական մեթոդոլոգիայի վրա, բացահայտեն զանգվածային ապօրինությունների, ռեպրեսիաների, սոցիալական ձևախեղումների, մեր հասարակության մեջ կառավարման վարչահրամայական համակարգի ստեղծման արմատներն ու սոցիալական նախադրյալները։ Անհանդուրժելի ու բարոյազուրկ է ապօրինությունները հանգեցնել առանձին կատարողների ազգային պատկանելությանը, փորձել դրանց մեջ գտնել «ազգային գործոն» և «ազգային ոգի», դրանով իսկ բորբոքել ազգայնամոլ կրքեր, հրահրել ազգամիջյան ընդհարումներ և ջարդեր։ Հենց այդպես է վարվում պատմության ու անհայտ կեղծարար և ազգամիջյան թշնամություններ հրահրող Զիյա Բունիաթովը «№ 12493 քննչական գործը» հոդվածում, որը տպագրվել է «Էլմ» (Գիտություն) թերթում 1988 թվականի օգոստոսի 13-ին։ Հոդվածում հետևողականորեն այն միտքն է անցկացվում, որ 1937 թվականին ադրբեջանական մտավորականության ոչնչացման գործում բոլոր չարագործությունների ու ռեպրեսիաների մեջ մեղավոր են հայերը, որոնք աշխատել են Ադրբեջանական ԽՍՀ ՆԳԺԿ-ում։ «Բաղիրովը մեր հանրապետությունում պետական անվտանգության մարմիններն ամրապնդել էր Սումբատովի, Մարգարյանի, Գրիգորյանի, Բորշչովի տիպի գործիչներով, իսկ սրանք իրենց հերթին բաժիններում և բաժանմունքներում տեղավորում էին «իրենց» մարդկանց, որոնք և կատարում էին ադրբեջանական մտավորականության ոչնչացման գործը։ Ավանեսյանի, Գալստյանի և Օգանեզովի նման «ժանդարմների» ձեռքում էր գտնվում ԳԱ Ադրբ. մասնաճյուղի աշխատակիցների կյանքը», և նրանք, «ոչնչացնելով տեղական ադրբեջանական մտավորականու-

թյանը», «ադրբեջանական ժողովրդին երբես առ երբես դրեցին որակյալ ազգային կադրերի դեֆիցիտի հանդեպ, և այդ դեֆիցիտը զգացվում է նաև մինչև այժմ, հատկապես հումանիտար բնագավառում»: Դրա հետևանքով «հումանիտարներից հազվագյուտ մարդիկ են հայտնի Բալաջարիից դուրս»: Պարզ է, որ հանրապետության պետական անվտանգության ապարատում կապիտան Ավանեսյանը, լեյտենանտ Գալըստյանը և սերժանտ Օգանեզովը չէին կարող վճռական դեր խաղալ: Կային անհամեմատ ավելի խոշոր աշխատակիցներ, քան «հզոր» սերժանտը՝ լայն հնարավորություններով ու իրավունքներով:

Բունիաթովի նպատակը ակնհայտ է՝ անիրազեկ զանգվածի զայրույթը ուղղել հակահայկական հունով: Եվ ընթերցողներին է հրամցվում մի հետևություն՝ ա՜խ, այդ չարագործ հայերը: Միջին դարերում ոչնչացրին ամբողջ «աղվանա-ադրբեջանական» մշակույթը (մինչ այդ աղվանների համար գիր ստեղծելով), յուրացրին այն, «հայացրին» աղվաններին, քրիստոնյա դարձրին նրանց, իսկ 1937 թվականին իրականացրին ադրբեջանական մշակույթի գործիչների բնաջնջում: Նման սադրանքներով է նոր սերնդին սովորեցնում Զիյա Բունիաթովը՝ Ադրբեջանական գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոսը և Անկարայում թուրքական ակադեմիայի անդամը:

Նկատենք, որ 1936—1937 թթ. երկու անգամ գլխատվել էին Հայաստանի կուսակցական կազմակերպությունը, խորհրդային մարմինները, ձերբակալվել երկու գումարումների Կենտկոմի բյուրոյի ամբողջ կազմը, գնդակահարվել Հայաստանի Կ(բ)Կ Կենտկոմի յոթ առաջին քարտուղարներից վեցը, որոնք աշխատել են 1921—1937 թթ.: Աքսորից վերադարձավ Աշոտ Հովհաննիսյանը: Ռեպրեսիաների ենթարկվեցին կոմերիտմիության Կենտկոմի տասնմեկ առաջին քարտուղարներից տասը, ժողկոմխորհի նախագահներ, Հայաստանի ԿԳԿ-ի նախագահներ, ժողկոմներ: Երկու տարում ռեպրեսիաների ենթարկվեց մոտ վեց հազար մարդ: Իսկ Բաղիրովը «կայուն կերպով» կառավարում էր Ադրբեջանը, հաստատելով իր անձնական դիկտատը, վայելելով Ստալինի և Բերիայի համակրանքն ու վստահությունը, որոնց նա զոհաբերեց Անդրկովկասից սերած ոչ քիչ թվով ազնիվ կոմունիստների:

Չի կարելի չհամաձայնել հետևյալ մտքին. «Կագանովիչը մեղավոր է ոչ թե այն պատճառով, որ հրեա է, այլ այն պատճառով, որ ամեն ինչում եղել է Ստալինի գործակիցը: Այն բանում մեղավոր չէ Ստալինը, որ վրացի է, այլ մեղավոր է ստալինիզմի մեջ: Ռուս, վրացի, ուկրաինացի գյուղացին հողից օտարացվել է ոչ թե այն պատճառով, որ մի ժամանակ հողժողկոմ է եղել Յակովլև-Էպշտեյնը: Ուզբեկներն իրենց մոտ բամբակով բազմամիլիոնանոց արկածախնդրություն թույլ տվեցին ոչ թե այն պատճառով, որ իրենք ուզբեկ են: Մեր «հայրենասերները» որքան կցանկանային ամեն ինչ հասարակացնել և դարձյալ մեզ ուղղել կեղծ հետքերով: Ինչպես պետք է ուրախանան բյուրոկրատը, անբանն ու ամեն կարգի ապաշնորհները այդպիսի «հասարակացման» համար: Թե ինչով է վերջանում սոցիալական աղետների պատճառներն ու դրանց մեղավորներին ազգային «ոգու» մեջ որոնելու փորձը, մենք այսօր գիտենք Սումգայիթի (այժմ արդեն նաև Բաքվի, Կիրովաբադի, Նախիջևանի, Ֆերգանայի, Դուշամբեի— Հ. Ա.) դառը փորձով: Չափից դուրս վտանգավոր խաղեր» «Юность» 1988, № 7, էջ 85):

Առաջ քաշելով Ադրբեջանական ԽՍՀ (ըստ Բունիաթովի «մեր հանրապետությունում») անվտանգության մարմիններում «տեղավորված» հայազգի կապիտանի, լեյտենանտի, սերժանտի կողմից «ադրբեջանական մտավորականության ոչնչացման» թեզը, Բունիաթովը ակնհայտորեն փորձում է օգտվել հայ ժողովրդի դահիճներից մեկի, Օսմանյան կայսրությունում և Արևմտահայաստանում հայերի ցեղասպանության նախաձեռնողներից ու կենսագործողներից՝ Էնվեր փաշայի զինանոցից: «Մենք գտնում ենք, որ Ադրբեջանը պատկանում է ադրբեջանցիներին» — այսպես են հնչել նրա խոսքերը Բաքվում 1920 թ. սեպտեմբերի 4-ին՝ Արևելքի ժողովուրդների առաջին համագումարում: Եվ այսօր Ադրբեջանը «մաքրվում է» հայերից և ռուսալեզու բնակչությունից: Նոր ցեղասպանություն:

Ստալինյան ռեպրեսիաների զոհերի նկատմամբ պատմական և սոցիալական արդարության վերականգնումն այժմ դարձել է առաջնակարգ պետական գործ: Այն անկասկած նպաստում է հասարակական-քաղաքական, բարոյական մթնոլորտի առողջացմանը, հետագա անօրինականությունների կանխմանը:

«ԼԵՆԻՆՅԱՆ ՈՒՂԻՈՎ», № 6, 1990 թ.: Լույս է տեսնում հայերեն և ռուսերեն:

Հանձնվել է շարելու 16.05.1990 թ.: Ստորագրվել է տպագրելու 5.06.1990 թ.: ՎՖ 01458: Ֆորմատ $70 \times 108^1/_{16}$: Թուղթ՝ տպագրական № 2: Օֆսեթ տպագրություն: 8,4 պայմանական տպագրական մամուլ: 9,4 հաշվային-հրատարակչական մամուլ: Տպաքանակը՝ 8232: Պատվեր՝ 516: Գինը՝ 25 կոպ.:

ՀԿԿ Կենտկոմի հրատարակչության տպարան: 375023, Երևան, Օրջոնիկիձեի պողոտա № 2:
Типография издательства ЦК КП Армении. 375023, Ереван, проспект Орджоникидзе, 2.